Jan Leijten

Waarom ik het nog steeds niet goed door heb

UITGEVERIJ BALANS

Waarom ik het nog steeds niet goed door heb

Jan Leijten

Waarom ik het nog steeds niet goed door heb

1995
UITGEVERIJ
BALANS

voor T.M.T.

1995 Uitgeverij Balans
Copyright © 1995 J. Leijten, Nijmegen
Ontwerp omslag Marjo Starink

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.
No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

Verspreiding voor België: Uitgeverij Van Halewyck, Leuven

ISBN 90 5018 310 7 / CIP
NUGI 691

INHOUD

Woord vooraf 7
Ik was de jongste rechter niet 9
Verkeersrecht, liefde en nog zo wat 12
Twijfelgeval 16
De andere 'moordenaar' 18
De leuke rechter 20
Taal als teken 22
De hemel geen utopia 24
Vijf of tien jaar 26
Applaus en onverschilligheid 32
Nutteloos gepieker 34
Volstrekt nutteloze kennis 36
Antigone 38
Simia Dei 44
Kannibalen en missionarissen 46
Exercities in auto-kritiek 50
De Utrechtse School 54
De boer die niet meer voortploegde 59
Vreemde talen 61
Zes hoogst aanvechtbare stellingen 62
Klein beginnen 63
Beslissen 66
Leidseplein 71
De moraal van de oorlog 73
Anthony Trollope of de oprechte geldwolf 78
Pieter Paulus, genie of draaikont? 90
100.000 105
Voorspelling in vijfvoud 113
De laatste stelling van Fermat 122

Rechtspraak in oorlogstijd 133
Twee rechters 139
Twee oren om te horen en verre vingers zes 147
Paniek en strafrecht 148
Platbroek 153
De beruchte pater... Alphonse Ariëns 156
Claustrofobie 160
Verhalen die mij benauwen (1) 163
Verhalen die mij benauwen (2) 167
Wat ik allemaal niet heb meegemaakt 171
Opmerkelijke beslissingen (1) 172
Opmerkelijke beslissingen (2) 174
Bijna 176
Hitler 178
Milieu en papier 181
Samen tegen de rest 183
'Lachen und weinen' 187
Het recht van stempel 190
Feiten van algemene bekendheid 194
Dingen die mij hinderen 196
Taal 199
Onderzoek van het geweten 201
Van krantekoppen en koppensnellers 203
Trifles en trials 207
Het huwelijk als strafbaar feit 210
Waarom ik het nog steeds niet goed door heb 212
Roddel 215
De afwezige vaders 216
Man van de maand 218
Taboe 219
Vakantielectuur 221
Belastingmoraal 225
Recht en ethiek 227
Last story 229

Verantwoording 233
Register van eigennamen 235

WOORD VOORAF

narrare necesse est

Wie, bijna zeventig, zoveel zo belangrijke dingen nog niet door heeft, voor hem staat maar één fatsoenlijke uitweg open: schrijven en nog eens schrijven tot dat de dood erop volgt. Want alleen zó laat al dat onbegrijpelijke zich tenminste een beetje temmen. Schrijvers zijn verliezers, is gezegd. Het zij zo, maar wie naar de andere kant gaat moet alvast maar veel van zich afzetten of verliezen, dat komt op hetzelfde neer.

Deze verhalen hebben één ding gemeen: ze willen verwondering (nogal vaak gepaard met woede, soms met bewondering) tot leven wekken. Ze gaan over de man die, honderd jaar geworden, op een vraag van de burgemeester wat hij zich het best uit zijn jeugd herinnerde, monkelend antwoordde: die heb ik zowat helemaal in de gevangenis doorgebracht, over de buschauffeur die veel rechters in wijsheid overtrof en over Antigone natuurlijk.

En ja, ook (een beetje) over het recht dan maar: dat verschrikkelijke recht. Wordt dát de laatste zekerheid van de ontwortelden? Laten we van harte hopen van niet. Een nieuwe ijstijd, daar kan niemand meer tegen.

IK WAS DE JONGSTE RECHTER NIET*

Drie verdachten. Inbraak. Twee naar binnen geslopen of geklommen. Eén achter het stuur van de vluchtauto. Ontsnapping mislukt. Strafzaak. De man achter het stuur ontkent: Ik had er niets mee te maken. Het was een vriendendienst. Ze vroegen of ik hen naar de X-straat wilde rijden. Daar moesten ze spullen ophalen bij een tante. Ze kwamen met spullen terug. Naar huis, riepen ze. We hebben de spullen. Ik ben gaan rijden maar we kwamen niet ver.

De officier van justitie zat te grinniken. De voorzitter van de strafkamer gaf ter zitting nooit blijk van enige overtuiging omtrent schuld of onschuld van de verdachte, omdat artikel 302 van het Wetboek van Strafvordering dat verbood. Ook dit keer slaagde hij daarin. Maar de jongste rechter, voor wie dat voorschrift ook gold, was toen al van het nononsense type. Maak dat de kat wijs, zei hij honend.

Ik dacht terug aan het begin van de jaren vijftig. Nijmegen, universiteitsstad. L.R. studeerde (soms) psychologie maar had met zorg de reputatie opgebouwd de luiste student van de universiteit te zijn. Omdat in die nijvere tijd niemand echt lui was, is hij toch goed terechtgekomen, geloof ik. En J.F. die zich een jaar of wat later in de nacht tegen een boom

* Omstreeks de tijd waarnaar ik in dit verhaal ben teruggereisd, kwam de (of een?) roman van Gerrit Kouwenaar uit, die als titel had *Ik was geen soldaat*. Een grapjas, ik weet niet of het weer Marja was, gaf als reactie: Hoeft ook niet. Dat kan hij zelf wel. Niet zo goed en zo kort overigens als de beroemd geworden kritiek op Ina Boudier-Bakkers lijvige roman *De klop op de deur*: niet opendoen.

dood zou rijden. 's Morgens vond de melkboer hem. Zijn baby-dochter waarmee hij naar huis had willen rijden, lag in de auto te huilen. Mankeerde niets. Hij was een heel bijzonder mens en soms klopt het dat die vroeg afscheid nemen. Jurist, ja.

L.R. en J.F., vrienden, studenten, schrijvers. Ze stelden mij voor om het er samen eens een dag van te nemen. In die tijd, toen het woord tempobeurs nog niet bestond, was dat een regelmatig terugkerend voorstel, dat bijna steeds werd ingewilligd. We zouden een paar flessen goedkope wijn gaan kopen bij een slijterij, gevestigd in een noodwinkel op Kelfkensbos. We gingen naar binnen. Drie flessen werden er gekocht. Negen gulden of zoiets in totaal. Ik stond bij de toonbank en een van hen betaalde met een briefje van tien. Toen we buiten stonden bleek dat ze een heel dure fles drank gebietst hadden. Ik vond dat maar niks en zei het ook. Maar ze waren niet erg onder de indruk.

Als zíj betrapt waren (er was toen nog politie genoeg en ze vonden alles nog erg), zou ík dan geloofd zijn als ik geheel overeenkomstig de waarheid had verklaard van niets te hebben geweten? Een zware dobber zou het geworden zijn, dat is zeker. Want weliswaar moet het Openbaar Ministerie bewijzen dat jij gestolen hebt of daaraan medeplichtig bent, maar in zo'n geval is het bewijs al voor driekwart geleverd en dan komt het er eigenlijk op neer dat jij, verdachte, moet bewijzen dat je het niet gedaan hebt, dat je er niet van afwist. En dat is bijna onmogelijk.

Het is al met al nóg erger geworden, die middag en die avond. We zouden het er toch een dag van nemen. We begonnen ten huize van J.F. – zijn vader was hoogleraar – aan de wijn. Slechte, valse en zure wijn, dat weet ik nog heel goed. Waarschijnlijk heb ik die middag een blijvende aversie tegen deze drank opgelopen. Ik zeg waarschijnlijk, want ik weet niet hoe het allemaal afgelopen is. Tenminste, ik weet het al-

leen van horen zeggen, de volgende dag. J.F. en L.R. kwamen de zieke opzoeken. En hem vertellen dat hij in zijn eentje zowat de hele fles dure drank had opgedronken.

Pas veel later heb ik mij gerealiseerd dat ik derhalve na betrapping terecht had kunnen moeten staan voor heling: opzettelijk ten geschenke en gebruike aannemen van gestolen goed. Ik denk dat het nóg moeilijker zou zijn geweest te bewijzen dat ik helemaal niet wist dat ik die fles had leeggedronken en daarom ook niet het opzet kon hebben gehad om te helen. En als ze me al hadden geloofd, zo weet ik nu, dan zouden ze ongetwijfeld zeggen, die rotrechters, dat die onwetendheid mij niet kon excuseren omdat ik me welbewust in de situatie had gebracht waarin ik zoiets niet meer wist. En als ik zou hebben tegengesputterd, zou zo iemand als ik zelf later geworden ben me venijnig hebben tegengeworpen dat je je dan zeker eerst maar goed moest bezuipen om vervolgens straffeloos een moord te kunnen begaan.

Eén schrale troost zou het recht geboden hebben: je kunt niet tegelijkertijd de dief en de heler van een en dezelfde fles drank zijn. Maar wat ik wilde aantonen is, dat ik niet die jongste rechter geweest kan zijn.

Pascal smaalde erover: wat hier recht is, is aan de andere kant van de Pyreneeën onrecht en omgekeerd. Maar vaak kunnen, meer nog dan plaatselijke verschillen, verschillen van wetgeving in tijd op een en dezelfde plaats, ons ervan overtuigen dat het met de majesteit van het recht toch maar pover gesteld is. Honderd jaar geleden bestond er nog geen Opiumwet. Als wij de heren De Hullu en Tillema op hun woord mogen geloven, en waarom zouden we niet, gold toen een wet van 1865 en die bepaalde:

> dat uitsluitend apotheken en geneeskundigen hoeveelheden opium van 50 gram *of minder* mochten verkopen. Tot de verkoop van grotere hoeveelheden was een ieder bevoegd!

Overtreding van de Opiumwet van 1919 heeft lange tijd als maximumstraffen gekend drie maanden hechtenis of duizend gulden boete. O tempora, o mores.

Inzake het verkeersrecht deed zich een niet geheel onvergelijkbare ontwikkeling voor. Onder de heerschappij van de Motor- en Rijwielwet was niet voorzien in de mogelijkheid dat bestuurders van auto's wel eens dronken konden zijn. Op 11 april 1927 (NJ 1927, p. 585) deed de Hoge Raad uitspraak in een zaak waarin aan de verdachte ten laste was gelegd, dat hij zonder geldig rijbewijs zijn auto had bestuurd 'terwijl hij bovendien in staat van dronkenschap, althans onder invloed van alcoholhoudende drank, verkeerde'. De rechtbank vond dat de verdachte daardoor over een weg had gereden op zodanige wijze dat de vrijheid en de veiligheid op die weg in gevaar werd gebracht. Maar de Hoge Raad oor-

deelde dat 's mans dronkenschap over zijn wijze van rijden nog niets zei. (Je denkt dan meteen aan die flinke figuren die op feestjes rondbazuinen dat zij na het consumeren van x aantal borrels nog beter gaan rijden dan ze anders al doen.) Toch kwam de Hoge Raad wel tot een veroordeling. Steun werd gezocht bij art. 426 Sr dat toen en nu onder meer strafbaar stelt hij die, terwijl hij in staat van dronkenschap verkeert enige handeling verricht waarbij, tot voorkoming van gevaar voor leven of gezondheid van derden, bijzondere omzichtigheid wordt vereist. Het als bestuurder rijden op de openbare weg nu was volgens de Hoge Raad zo'n handeling. Het gedrag van de man, die waggelend uit zijn auto stapte en niet meer op zijn benen kon blijven staan, maakte 'een gestrenge straf' noodzakelijk. De man werd veroordeeld tot een geldboete van honderdvijftig gulden. Geen ontzegging van de rijbevoegdheid nu hij had opgegeven geen automobiel meer te bezitten. Toen werden blijkbaar ook verdachten nog geloofd. Misschien was dat geen uiting van liefde maar dan toch wel van intens vertrouwen.

Wel met liefde had te maken een op 27 januari 1930 berechte zaak uit de lente van 1929. Een man had toen met een auto over een weg gereden terwijl hij slechts met de linkerhand het stuur vasthield en met de rechterarm een vrouw omarmde. De feitelijke rechter had ook toen beslist dat hij door die wijze van rijden de vrijheid en de veiligheid van het verkeer in gevaar had gebracht. Een onzinnige beslissing lijkt me dat niet. Maar de tenlastelegging verweet de man ook dat hij door zo te rijden 'meer aandacht schonk aan een naast hem gezeten vrouw dan aan het verkeer' en ook dat achtte de rechtbank bewezen. De Hoge Raad kwam voor de vraag te staan of uit de bewijsmiddelen wel kon worden afgeleid dat de man door de geschetste rijwijze méér aandacht schonk aan de vrouw dan aan het verkeer. We krijgen dan de bekende formule: dat kón de rechtbank op grond van de bewijsmiddelen bewezen verklaren en of de rechtbank terécht tot

die conclusie was gekomen, kon in cassatie niet worden onderzocht. Of het komt doordat de linkerhand minder waard is dan de rechter-, weet ik niet maar onbevredigend kan ik de beslissing niet noemen. Wie moet kiezen tussen een vrouw en het verkeer, zal geacht moeten worden de vrouw te hebben verkozen tenzij het tegendeel duidelijk volgt. Maar stel nu eens dat die man ruzie met die vrouw had en met zijn rechterhand een slaande beweging naar haar maakte. Zou dat ook op meer aandacht voor de vrouw dan voor het verkeer wijzen? Het is weer zo'n geval waarin we, als rechters, eigenlijk maar wat aandoen. Want wie kan nu de aandachtsvelden in welk tegenstrijdig geval dan ook echt meten? En toch moet er beslist worden.

Uit de oude doos nog een verkeersrechtelijke zaak, die aantoont dat ook vroeger advocaten altijd wel een verdediging van het onverdedigbare konden vinden. Een jaar of tien geleden wist een advocaat de Hoge Raad voor te houden dat straffen door de rechter opgelegd naar tijd vast en bepaald moesten zijn en dat de aan zijn cliënt opgelegde straf *on*bepaald en *on*vast was omdat het maar heel toevallig was dat er in zijn straftijd een februari-schrikkelmaand viel als gevolg waarvan zijn twee jaren langer uitvielen dan gewoonlijk het geval was. Overigens voerde hij niet aan dat langere of kortere gevangenisstraf van een uur ook het gevolg kon zijn van het in- en uitvoeren van de zomertijd. Naar haar aard lijkt de zaak van H.R. 20 december 1926 NJ 1927 p. 75 daar wel wat op. Aan de verdachte was ten laste gelegd dat hij met een snelheid van meer dan de maximaal toegestane 30 kilometer per uur had gereden. Hij kreeg in hoger beroep een geldboete van vijftien gulden maar hij ging in cassatie en liet aanvoeren dat uit de bewijsmiddelen bleek dat de politie hem maar gedurende 200 meter had gevolgd, welke afstand hij in 14 seconden had afgelegd, maar dat dat helemaal niet inhield dat hij in een heel uur tijd meer dan 30 kilometer had afgelegd. De Hoge Raad heeft het middel niet aanvaard. En

keurig uitgelegd waarom het niet klopte. Nu zou art. 101a van de Wet op de rechterlijke organisatie hebben geleid tot verwerping van het beroep zonder inhoudelijke weerlegging van het middel. Voor deze keer en in dit geval lijkt me dat niet zo erg.

TWIJFELGEVAL

Het duurde wel heel lang. En het was warm. We vroegen ons af of het cum laude zou worden. We wisten heel zeker dat ze heel goed was. Ze had ons allemaal vaak geholpen. Ze was meestal vrolijk. Nu was ze stil. We dachten, wat zal er met óns gebeuren als zelfs zij zenuwachtig is. Toen kwam de pedel. De deuren gingen open. We gingen naar binnen, zij voorop. Maar het werd geen cum laude. De voorzitter van de examencommissie stond, toen we allemaal binnen waren, langzaam op. Hij had een waarschuwing voor de andere studenten. Er moest harder gewerkt worden, anders zou het mislopen. En toen richtte hij zich tot haar. 'U bent een twijfelgeval,' begon hij. We schrokken, want ze was geen geval en niemand van ons twijfelde aan haar. Maar even later schrokken we nog veel meer. 'Misschien voor u,' zei ze. En ze stapte de zaal uit. Kaarsrecht. Ik dacht zelfs dat ze lachte.

Hoe dat examen gelopen is, weet ik niet. Bij mondelinge examens komt het voor dat een van de hoogleraren ongelukkig vraagt en niet meer op het goede spoor kan komen. De student is dan de dupe. En misschien doen er ooit wel twee dat of, als er drie zijn, alle drie. Dat moet het geweest zijn. We dropen af. Ons geloof in haar was ongeschokt. Later heeft ze een keer gezegd dat ze hooglopende ruzie had gekregen met de hoogleraar strafrecht, toen ze diens stelling bestreed dat de vrouw minder crimineel was dan de man enkel wegens haar beschutte positie buiten de harde samenleving. En dat ze daarna van slag was geraakt. Ze heeft kort nadien aan een andere universiteit het papiertje binnengehaald.

Vandaag lees ik dat ze dood is. Ik heb haar dertig jaar of langer niet meer gezien. Een beroemd jurist is ze niet gewor-

den. Misschien was ze niet zo goed als wij dachten. Misschien waren we allemaal een beetje verliefd op haar. Maar ik weet zeker dat al die nú oud geworden mannen en vrouwen die haar toen zagen vertrekken uit die examenzaal voor de ogen van een drietal verbijsterde tóen al oude mannen, het hoofd geheven, ongeschokt en trots, bij het lezen van haar doodsbericht weer even haar beeld voor zich hebben gezien uit die dagen en diep in ons hart weten we allemaal dat zij onsterfelijk is.

Katholieke opvoeding. Mary McCarthy schreef erover: *Memories of a Catholic Childhood*. En vele, vele anderen. Wat mij ervan is bijgebleven, zonder dat ik het me tot op heden heb gerealiseerd is, dat we zo vertrouwd waren met Christus aan het Kruis dat we het doodgewoon vonden dat hij in die situatie een weliswaar belangrijk maar toch eenvoudig en hartelijk gesprek voerde met een van zijn collega's. Die aan zijn rechterhand, zeggen ze, maar dat zal wel symboliek geweest zijn, zoals in Sede a dextris meis, neem aan mijn rechterhand plaats, de ultieme toegangsspreuk voor de rechtvaardigen. Links heeft altijd iets sinisters gehad om het maar eens dubbelzinnig te zeggen. De kruisiging als straf. Met die afschuwelijke vernedering, dat de veroordeelde het werktuig van zijn dood zelf naar de plaats van zijn dood, de Schedelberg, moest dragen. Robespierre met de guillotine op zijn nek. Ik lees in een encyclopedie:

> Kruisiging was een methode van terechtstellingen die uit het Oosten afkomstig was, door de Romeinen van de Carthagers werd overgenomen en door hen werd toegepast op niet-Romeinen, vooral slaven. Zij geschiedde waarschijnlijk zo dat de veroordeelde reeds op de plaats van de veroordeling aan de dwarsbalk werd vastgebonden; dan moest hij – vaak onder geselslagen – de balk dragen naar de plaats der terechtstelling, waar hij aan die balk werd vastgenageld en opgehesen aan een rechtop in de grond staande paal; ook de voeten werden vaak vastgenageld. Het lijden van de gekruisigde duurde gewoonlijk lang; soms werd er een einde aan gemaakt door het breken der beenderen.

Een gesprek was dus wel mogelijk: zie voorlaatste zin, maar vraag niet onder welke omstandigheden. Wij hebben al moeite om fatsoenlijk antwoord te geven bij kiespijn en migraine. Geen wonder dat Paulus zich erop beriep een Romein te zijn.

'Nog vandaag zul je samen met mij in het Paradijs zijn.' De goede moordenaar had wel geluk. Want meestal hang je naast een andere boef die niets meer te beloven heeft. En, typisch staaltje van christelijk denken, zijn goedheid had met zijn moordenaarschap niets uit te staan: hij was goed, *hoewel* hij moordenaar was. Waarom? Omdat hij geloofde. En hij geloofde uit eigen belang, want hij wilde dat de middelste man aan hem zou denken als hij in zijn heerlijkheid was teruggekeerd. Van die man ter linker zijde is wel gezegd dat hij toen dat gesprek gevoerd werd al dood was. Al berust dat op een misverstand, het kan wel duidelijk maken waarom hij niet, nadat dát gesprek afgelopen was, heeft gevraagd of gezegd: en ik dan?

Het ligt anders. Die man was ten onrechte voor moord veroordeeld en terechtgesteld. Hij kon geen berouw tonen om wat hij niet had gedaan. Hij was kwaad en hij had pijn.

Gelijke gevallen moeten gelijk behandeld worden. En ongelijke gevallen ongelijk naar de mate van hun ongelijkheid. Daarom vind je net achter de hemelpoort de goede moordenaar die het te elfder ure gehaald heeft. Maar die andere, die aan zijn linkerzijde, die is doorgedrongen tot vlak bij zijn troon. Zalig zij die vervolgd en vernederd worden, want aan hen is het Koninkrijk (en de macht en de heerlijkheid).

DE LEUKE RECHTER

Humor ontstaat op een tot nu toe niet verklaarde manier uit de botsing van twee of meer samenvallende maar elkaar niet verdragende situaties of toestanden. Daarom treedt echte humor altijd onverwacht op en heeft hij bijna steeds iets tragisch. Er is zowat niets ergers te verzinnen dan een ontmoeting met de man, zelden de vrouw, aan wie de mare vooraf gaat dat hij altijd en overal zo geestig is. In dit kader heb ik de cabaretier nog niet goed kunnen plaatsen. Ook hij of zij wil vooral leuk zijn en daarmee ook nog de kost verdienen. Waarschijnlijk is het dat laatste wat hem van de ondergang redt. Want het schept onherroepelijk een contrast. Leuk zijn als roeping lijkt mij een zware last. Leuk zijn om de huur te kunnen betalen heeft iets aardigs. Ik ga daar nog verder over nadenken. Maar één ding weet ik zeker: de rechter die in zijn werk leuk probeert te zijn is een mispunt. Hij zal door zijn beslissing altijd iemand diep teleurstellen, hij is eigenlijk een aanzegger van dood en verderf en al weten we allemaal dat dat soort volk, als de uitvaart is afgelopen, zich door sick jokes en zwarte humor pleegt staande te houden in het verdriet der tijden, tijdens hun werk dienen ze een smoel te dragen, dat ons aan de meest onheilspellende psalmen herinnert.

Toch houden de situaties en toestanden die zich binnen de rechtspraak ontwikkelen, reeds wegens de aard van de botsingen die zich daar voordoen, heel vaak een dosis humor in zich besloten, die alleen maar daarom echt zelden doorbreekt omdat hij zo vaak wordt geneutraliseerd door een even zwaar wegende hoeveelheid menselijk chagrijn. Die twee uit elkaar halen staat gelijk aan vivisectie. Daarom is het maar beter dat Vrouwe Justitia weliswaar niet blind is,

maar wel terdege geblinddoekt. Er zijn, geloof ik, nog twee terreinen overgebleven waarop het recht zich het meest als alledaags en daarom doordrenkt van niet al te zure humor laat herkennen: het verkeersrecht en het strafrecht voor zover dat zich bij de politierechter afspeelt. In beide gevallen laat dat alledaagse zich verklaren door ons aller nabijheid bij het kwade. Wie nog nooit een verkeersovertreding heeft begaan hoort op deze wereld niet thuis. Wie zich zelfs in zijn dromen niet kan voorstellen als verdachte, die terecht moet staan bij de politierechter, mist elke fantasie. In het verkeer is het naast overmoed, eigenwijsheid en gramschap vooral domheid die tot ruzies en kleine overtredingen leidt. Niemand heeft die domheid zo trefzeker onder woorden gebracht als John O'Mill in zijn *Lyrical Lara*:

Een autobestuurder uit Bombay
was iemand die alles zo domday
dat al het verkeer
bij 't zien van dat heer
Maar liefst over Eindhoven omray.

TAAL ALS TEKEN

Er was eens een man die voor hij zijn schoenen poetste altijd zijn neus snoot. Een opvallende gewoonte maar och, die zijn er meer.

Er was eens een vrouw die als zij haar neus gesnoten had nooit haar schoenen poetste. Een vreemd fenomeen, maar och, zo zijn er vele.

Mij gaat het erom het een en het ander zo kort als mogelijk weer te geven. Je krijgt dan deze twee zinnen:

> De man poetste zijn schoenen vaak maar niet dan nadat hij zijn neus gesnoten had, en De vrouw poetste haar schoenen vaak maar niet nadat ze haar neus gesnoten had.

Tegenwoordig drukt men het gedrag van de man uit in de taal die voor de vrouw geldt. *Niet nadat* is in de plaats gekomen van het tegenovergestelde: *niet dan nadat*. Ik protesteer.

Soms is de betekenis van de gebruikte taal volstrekt duidelijk, hoewel ze iets onmogelijks aanduidt. Ik geef twee voorbeelden die ik vandaag tegenkwam:

Pim Verbeek, de trainer van de voetbalclub Fortuna Sittard, zegt in *TV-Studio* van de KRO (gids voor 19 t/m 25 augustus 1995):

> De selectie van 22 man bestaat uit tien spelers van twintig jaar of jonger.

En een uitnemend stilist als Kees Schuyt raakt ook verward

in een te lange zin als hij in *Tegendraadse werkingen* op bladzijde 200 schrijft:

> Een sterk verkorte versie werd onder de titel 'De tolerantie moet geholpen worden' eerder gepubliceerd op pag. 8 van *NRC Handelsblad* van 21 april 1994 en volledig in de *Staatscourant* van 26 april 1994 onder de titel...

Taal kan duidelijk zijn, hoewel onjuist maar ook onduidelijk hoewel juist. Van dat laatste is door zowat elk juridisch vertoog het bewijs te leveren. Maar soms is de taal daar zowel onjuist als onduidelijk. Dan valt er niets meer te redden.

DE HEMEL GEEN UTOPIA

Je kunt je afvragen of Orwells in 1948 geschreven negatieve utopia *1984* een voorspelling is die op den duur toch aan het uitkomen is. Zeker is dat Orwell er een handje naar had voorspellingen, meestal op veel kortere termijn, te doen die allemaal van geen kanten uitkwamen. Zo was hij er jarenlang van overtuigd dat in het Verenigd Koninkrijk na de oorlog en de overwinning elk kapitalistisch denken uitgebannen zou worden. Dat vijf jaar na 1984 de communistische systemen waarvan volgens velen (maar niet allen) *1984* de afspiegeling was, in Europa ineenstortten, pleit niet direct voor zijn helderziendheid. Maar ook onze samenlevingen beginnen via de nieuwe communicatielijnen (Internet en E-mail) veel weg te krijgen van een BIG-BROTHER-IS-WATCHING-YOU-imperium, dat gek genoeg zich langs formeel-democratische weg sterk maakt. De overheden zullen zich zeker niet matigen als het erom gaat de obstructieve plannen van hun onderdanen te achterhalen. Zij weten al veel meer dan wij weten en zij zullen alles willen weten. Want alle overheden zijn in potentie dictaturen. Ook die van daarboven? Als er al een hiernamaals bestaat, zal dat in elk geval minder heerlijk zijn dan velen zich voorstellen. Ik zie nu even af van de hel en het vagevuur, al zijn die in Rome en op de Veluwe nog niet afgeschaft. Maar alles van elkaar weten, allemaal ieders geheime gedachten kennen en doorgronden, dat kan alleen voor de oud-president Jimmy Carter niet zo heel bezwaarlijk zijn. Want die heeft al toegegeven dat hij in zijn hart vreemde vrouwen had begeerd. Ik heb het altijd gek gevonden dat het begeren van vrouwen door mannen en het begeren van mannen door vrouwen wel zondig is (het laatste een beetje min-

der dan het eerste omdat het naast begeerte ook zelfverloochening eist) maar dat iemand dood wensen of ongelukkig of mismaakt of dodelijk ziek, nergens als zondig staat opgetekend. Dat zal ook wel de reden zijn waarom geweld zoveel lankmoediger wordt bejegend dan hartstocht.

VIJF OF TIEN JAAR

I

Het is vrij lang geleden dat ik voor een officieel en vooral erg internationaal gezelschap in Den Haag een lezing moest houden over iets in de sfeer van het recht en het kind. Ik had de voordracht netjes uitgeschreven en vervolgens was ze op kundige wijze op of via het ministerie van Justitie in de voertaal van het congres, het Engels, vertaald. Na afloop van het zware gedeelte, de lezingen met debat na, werden we onthaald. Er was toen nog veel sherry bij dat soort gelegenheden. Ook drank kent zijn tijd van komen en van gaan. Vervolgens een diner met veel wijn. Langzamerhand kwamen de tongen los. Tegenwoordig ben ik meestal weg als het frivole gedeelte begint en misschien vindt dat wel zijn oorzaak in wat die avond zoal gebeurde. Want met het vorderen van het feest kwamen steeds meer mensen mij vrolijk vertellen dat ze zo'n ontzettend plezier hadden gehad. Dat vertrouw ik nooit want zo leuk ben ik niet, en toch zeker niet als het om zware congressen gaat. Die argwaan was terecht. Het was meer plezier om dan over mijn lezing. Ik had van het begin af zowat alle woorden precies verkeerd uitgesproken. Ik ben in dat opzicht tot het kwade geneigd. Staat er 'secret' dan zal ik het steevast over 'sekreet' hebben en niet over 'siekret'. Maar dat wist ik toen nog niet, althans onvoldoende want in het openbaar in het Engels spreken was niet direct mijn gewoonte en als je het in het geniep doet, valt het niet zo op. Ik kan zeggen dat ik tot het verdwijnend slag mensen hoor dat verschillende vreemde, zelfs oude talen wel kan lezen maar niet spreek. Dat valt niet goed in een samenleving waar precies

het omgekeerde het geval is. Reeds aan het begin van mijn lezing toen ik het in de taal van dat perfide Albion wilde hebben over een gezichtshoek of zoiets werd die hoek of angle een engel (angel) en dat leverde in dit zinsverband, naar ik later zelf ook wel zag, een meer dan koddig resultaat op. Te verdedigen valt mijn opvatting wel: want de hoek of het gezichtspunt wordt in de Engelse spreektaal een Nederlandse engel en engel is in het Engels angel. Maar nu word ik misschien wat te spitsvondig. Dat is dé uitweg voor wie ongelijk heeft.

II

Ik had dit voorval willen gebruiken als *korte* inleiding van wat mij echt bezighoudt na al die jaren. Want diezelfde avond kwam iets heel anders aan de orde. Ik zat tijdens het diner aan een tafel, waar ook Albert Mulder zat. Albert Mulder is zowat alles geweest wat een hoogbegaafd jurist met grote ambitie maar kan zijn en er is zelfs een zeer befaamde en dagelijks vele malen toegepaste wet naar hem genoemd. De Wet Handhaving Administratiefrechtelijke Verkeersvoorschriften wordt in het gewone spraakgebruik de Wet Mulder genoemd. Hij is zeer onlangs gestorven zonder ziekbed. Ik vond hem veel lijken op een leeuw, niet alleen uiterlijk. In de tijd waarin mijn verhaal speelt, was hij secretaris-generaal op het ministerie van Justitie en mijn oud-collega van Agt was toen minister van Justitie. Over de verhouding tussen die twee gaan ook mooie verhalen maar de lust om daarvan te vertellen onderdruk ik met kracht om eindelijk aan mijn eigenlijke punt toe te komen.

Toen het hoofdgerecht was opgediend kwam Albert Mulder met een frontale aanval op mij: ik was toch indertijd lid geweest van de strafkamer van het gerechtshof te Arnhem. Naar die kamer had de Hoge Raad verwezen een zaak waarin het hof te 's-Hertogenbosch een arrest had gewezen. Dat

arrest van het hof had de Hoge Raad vernietigd. Waarom? De zaak zat zo: in strafzaken moet de uit drie personen bestaande kamer die de zaak op de zitting behandelt, ook het vonnis (of arrest) wijzen. Dat is een begrijpelijk voorschrift: stel je maar eens voor dat A, B en C de zaak op de zitting behandelen terwijl D, E en F in die zaak, waar ze niet bij aanwezig zijn geweest, op grond van papieren-verklaringen het vonnis wijzen. Maar alle regels hebben zoals Aristoteles en Thomas van Aquino reeds leerden altijd een net iets te wijd bereik. Aan de rand ervan liggen zaken waarop de regel wel van toepassing is maar toch een onbevredigende uitkomst geeft. Dat is de leer van de epieikeia en de vrije interpretatie van rechtsregels door de rechters berust voor een deel daarop.

Het komt nu een enkele keer voor dat de namen van de rechters die aan de zitting deelnemen (zoals in het proces-verbaal van de zitting vermeld) niet geheel dezelfde zijn als de namen van hen die het vonnis wijzen (zoals in dat vonnis vermeld) om de simpele reden dat er een vergissing is begaan. Het komt niet of zelden voor dat er echt een ander stel rechters of één andere rechter het vonnis (mee) wijst dan het trio dat de zaak op de zitting behandelde. Maar onmogelijk is het niet. En als de zaak bij de Hoge Raad komt en dit verschil doet zich voor dan móet de Hoge Raad aannemen wat er in de stukken staat, tenzij uit die stukken ook duidelijk blijkt dat er sprake is van een vergissing.

In het geval waar ik het over heb kwam de zaak bij de Hoge Raad en bleek daar dat deze fout gemaakt was: de naam van een van de rechters die het arrest van het hof mee had gewezen was in het proces-verbaal van de zitting vervangen door de naam van een andere rechter. De Hoge Raad vernietigde het arrest van het Bossche hof enkel en alleen om die reden en verwees de zaak naar het gerechtshof te Arnhem. Dat moest toen die zaak geheel opnieuw bekijken. Maar verder zat er geen enkele fout in het arrest van het eer-

ste hof. De eerste gedachte die bij iedereen die niet in het rechtsbedrijf zit zal opkomen is: waarom vragen ze niet aan het hof of het een vergissing heeft begaan (het zou me niet verwonderen als dat binnenkort in zo'n geval ook gebeurt). De tweede zou kunnen zijn: wat een rompslomp (met daaraan verbonden kosten) voor zoiets onnozels. En de derde: maar die rechters in Arnhem hadden een makkie: zorgen dat zíj diezelfde fout niet maken en verder het arrest van het hof in Den Bosch mooi overschrijven. Op dat laatste kom ik terug. Dat is de kern van deze zaak.

Maar eerst: waar ging die zaak over? Wat was het voor zaak? Geen kleinigheid: een moord gepleegd in de buurt van Eindhoven waarbij de dader het lijk van, ik geloof, zijn wettige echtgenote in stukken in de rivier De Dieze had gegooid. Tenminste zo herinner ik het mij. Een zaak waar in landen waar de doodstraf nog bestaat, wellicht die straf zou zijn opgelegd. Er waren, hoe raar men dat in deze tijd ook zal vinden, toch wel verzachtende omstandigheden. Het hof in Den Bosch had die in de strafmotivering opgenomen en was gekomen tot een gevangenisstraf van tien jaar.

Na de interventie van de Hoge Raad kwam de zaak bij het gerechtshof Arnhem. Ik leg er de nadruk op dat de Hoge Raad zonder die onnozele fout die waarschijnlijk een vergissing was, terwijl de werkelijkheid wel aan de gestelde eis voldeed, het cassatieberoep zou hebben verworpen waarna de man in kwestie zijn tien jaar zou moeten uitzitten.

Maar, om een lang verhaal kort te maken, het hof Arnhem schreef inderdaad het arrest van het hof Den Bosch over behalve wat betreft namen en tijden en zo, vermeed de fout of vergissing die dat hof had gemaakt en veroordeelde vervolgens de man tot *vijf* jaar gevangenisstraf. Albert Mulder vond dat ongehoord. De redenen waarom hij dat vond zitten in wat ik hiervoor over de zaak schreef verpakt: een fout die niets te maken had met de strafwaardigheid van de verdach-

te, een toevalligheid, leidde tot halvering van de straf die hij (maar dat was zoals hij zei zijn argument niet) al bij Den Bosch te laag vond. Ik geloof dat hij ook nog het volgende argument aanvoerde (het kan ook zijn dat ik het zelf achteraf heb bedacht, want ik heb wel gemerkt dat ik vaak zelf mijn strengste criticus ben): stel dat er twee personen waren geweest die het feit hadden gepleegd met een gelijk aandeel voor ieder, en beiden waren door een hof veroordeeld tot tien jaar. Bij een van hen was de bewuste fout gemaakt, bij de ander niet. Het cassatieberoep in de ene zaak leverde dan niets op en in de andere volgde vernietiging en verwijzing. Zouden jullie dan ook zijn straf hebben gehalveerd? Met als uitkomst een wezenlijk ongelijke en onrechtvaardige bestraffing? Ik zou menen dat die andere man een behoorlijke kans maakte op gedeeltelijke gratie in zo'n geval, maar gratie blijft nog altijd een gunst.

De aanval die avond ging hierover en ik had het moeilijk. De mede-disgenoten neigden ertoe Albert Mulder bij te vallen. Toch ben ik bij mijn standpunt gebleven dat het verkeerd zou zijn geweest ook de straf die Den Bosch oplegde te handhaven nu wij dat kennelijk een veel te hoge straf vonden. Ik zeg niet dat we in dat standpunt gelijk hadden. Het gelijk in dat soort zaken is onbewijsbaar maar net zo is het gesteld met het ongelijk.

Het demonstreert echter wel hoe moeilijk het zal zijn gelijke bestraffing voor gelijke gevallen te realiseren. En toch is ook dat van groot belang. Dat is ook de reden waarom ik altijd de instelling van een Kamer voor Straftoemeting heb verdedigd: die kan eenheid scheppen waar de afzonderlijke rechters van de afzonderlijke gerechten het in geweten zelfs niet zouden mogen.

Laten we de zaak eens omdraaien. Het hof Arnhem behandelde als eerste het hoger beroep in deze zaak. En legde vijf jaar gevangenisstraf op. Nu maakt het hof Arnhem de fout die het hof Den Bosch maakte. De Hoge Raad vernie-

tigt en verwijst naar Den Bosch. De rechters daar zijn er in geweten van overtuigd dat dit een veel te lage straf is. En zij leggen tien jaar op in een arrest dat geen enkele fout bevat en dus straks onherroepelijk wordt. Is dat verkeerd en hadden zij zich, tegen hun geweten in, zonder zich aan eigen inzicht en oordeel iets gelegen te laten liggen, neer moeten leggen bij de beslissing van Arnhem?

Denk niet dat dit laatste een niet-voorkomend geval is. Nog dit jaar heb ik twee keer meegemaakt dat het tweede gerechtshof na verwijzing door de Hoge Raad de straf die het eerste hof oplegde meer dan verdubbelde. En, voor de volledigheid: het feit, de persoon en de omstandigheden, ze waren telkens precies eender gebleven.

De ethiek van het rechtspreken. Ze maakt je kapot.

APPLAUS EN ONVERSCHILLIGHEID

Prachtige muziek in de huiskamer. Heel soms te danken aan de televisie (maar dan moet er wel iets heel ergs gebeurd zijn), nogal eens aan die goeie, ouwe radio, meestal aan eigen initiatief, helaas niet in de meest wezenlijke zin van het woord maar, ordinair gezegd, doordat we een met zorg gekozen plaat opzetten.

Muziek, als je er van houdt, word je er stil van. Maar ho, wat zeg ik daar? Muziek, daar applaudisseer je voor, heel lang en heel hard en heel doordringend. De musici komen terug, de dirigent voorop, buigend en handenschuddend, twee keer, drie keer, bijna vier.

Maar voor muziek die je thuis hoort, applaudisseer je niet. Waarom niet? Doodeenvoudig, omdat de componist al dood is of in ieder geval evenmin als de uitvoerders van zijn muziek bij jou thuis op bezoek is. Het heeft geen zin. Maar zou ik het wel doen, och het kan ook geen kwaad. Niemand heeft er last van. En het kan een zinloze maar spontane reactie zijn.

Ik zit in mijn auto. Ik zet de radio aan. Radio vier. Muziek. Maar die duurt maar driekwart minuut. Ze waren al aan de finale toe. Ik moet van Nijmegen naar Arnhem. Op de Waalbrug al begint het stormachtig applaus. Als ik in Arnhem aankom sterft het eindelijk weg. Ik hoor nog net de aankondiging van wat direct zal komen.

Dat applaus had niet alleen geen zin, was ook niet echt maar vooral: ik had er last van en alle liefhebbers met mij. Ik wilde in mijn schaarse vrije tijd muziek horen. Applaus vormt een lelijk geluid, alleen indrukwekkend en aangenaam als het voor jou bestemd is en – in mindere mate – als

je midden tussen de applaudisserenden staat of zit. Zinloos en vervelend dus. Maar wellicht onvermijdelijk? Welnee. De regisseur kan met een druk op een knop of soortgelijke handeling het applaus meteen wegdraaien. Kleine moeite maar waarom zou hij 'de luisteraar' gerieven? Die is hem volmaakt onverschillig. Hij ziet hem trouwens niet. Hoogstens weet hij uit hoeveel mensen die luisteraar bestaat.

Onverschilligheid. De bestuurder van die mooie auto kan rechtdoor, rechtsaf of linksaf. De wandelaar wil graag oversteken. Aan de andere kant is voor hem het beloofde land. Zal hij er ooit komen? Als hij erg verstandig is wacht hij af wat die bestuurder gaat doen. Dat deze geen richting aangeeft heeft in dertig procent van de gevallen als reden dat hij dat doet in overeenstemming met de verkeersregels: hij moet rechtdoor. Maar voor de wandelaar is er zeventig procent risico. Want in die gevallen betekent het gewoon dat hij, de bestuurder, alle mogelijkheden zo lang mogelijk openlaat. Een minuscule handeling, minder dan een seconde vergend, is nodig om wel richting aan te geven als dat nodig is. Maar het gebeurt minder en minder. Te veel moeite? Ja, want wat gaat die voetganger mij aan. Ik ken hem niet eens. En hij kán toch wachten?

Stomme automobilisten? Fietsers doen het ook en die doen nog veel meer niet wat ze wel en wel wat ze niet behoren te doen. Zij zijn de vrijgestelden van onze tijd. Hun privileges zullen voortduren totdat ze, zoals alle genieters van privileges, er zo lang een zo misdadig gebruik van hebben gemaakt dat het anderen opvalt.

De trein... Nee, ik houd ermee op. Het wordt al te erg.

NUTTELOOS GEPIEKER

Het was zo'n zaak die je weer eens duidelijk maakt dat de waarheid ook voor rechters vaak moeilijk of niet te achterhalen is. Ze had een jaar geleden een kind verloren en wilde op zijn sterfdag het graf bezoeken, nogal een eindje uit de buurt. Ze vroeg Piet om mee te gaan. Ze was getrouwd en Piet was haar man niet. Ze had al eens een wat nauwer contact gehad met Piet dan in vriendschappelijk verkeer gebruikelijk is. Of dat met haar medewerking was gebeurd, blijft duister. Ze hadden het graf bezocht en daarna had Piet haar gevraagd of ze nog een stukje met hem op de hei wilde gaan wandelen. Daar had ze maar in toegestemd en toen was Piet 'handtastelijk' geworden. Van het een kwam het ander. Ze had het ander over zich heen laten gaan: zeker geen instemming, maar voor zover na te gaan ook geen verzet. Daarna had ze jegens Piet een klacht wegens verkrachting ingediend. Had haar verhouding tot haar man daar iets mee te maken? Het bleef in nevelen gehuld. En nu vorderde zij in een civiele zaak schadevergoeding wegens ondervonden smart: vijfduizend gulden, zodat ze in eerste aanleg nog net bij de kantonrechter terecht kon. Die wees haar vordering af en ze ging in hoger beroep.

De rechtbank overwoog dat Piet hoogst laakbaar had gehandeld maar dat zijn gedrag toch niet onrechtmatig was geweest. Kan dat? Wie beseft dat voor het recht onrechtmatig is al wat in het maatschappelijk verkeer niet betaamt, gaat daar ernstig aan twijfelen. Maar de eerste betekenis die Van Dale voor laakbaar geeft is: 'berispelijk' en als dat de grondvorm van laakbaarheid is, komt het weer anders te liggen. Ik bedoel maar: recht heeft niet alleen veel met taal uit te staan,

vaak kun je zeggen dat recht taal ís maar je mag dat beslist niet omkeren: dat zou een zware belediging zijn, de taal aangedaan.

En misschien is het niet al te indrukwekkend maar op dat gebied heb ik veel kleine problemen. Ze kunnen het niet halen bij die welke de ellende van de wereld omvatten maar ik heb er toch last van en dat is het ware criterium als je je afvraagt of iets problemen oplevert.

Een paar voorbeelden. Ik herinner me nog dat Anton van Duinkerken die vaak woordspelig was, vooral in het verband met zijn verlangen naar bier, de ober in het stamcafé waar wij wekelijks vergaderden toevoegde, toen deze wat verbaasd informeerde of hij nu nóg een glas bier verlangde: Volgaarne en gaarne vol. Van Duinkerken die alleen van monologen hield als hij ze zelf afstak, maar daarin bij dit soort gelegenheid vaak behoorlijk werd gedwarsboomd door de schriftgeleerde Grossouw, bleef het antwoord schuldig toen die vervolgens op de taaltoer ging. Hij vond het zo moeilijk, zei Grossouw, om te beslissen of volledig aanduidde dat het glas van Van Duinkerken vol dan wel ledig was. Misschien is er wel een simpel antwoord op en ik heb een vermoeden in welke richting dat gaat, maar ik wil het niet zeker weten want zonder mysteries is het leven, zeker als je oud wordt, amper de moeite waard.

VOLSTREKT NUTTELOZE KENNIS

In oktober 1854 arriveerde Constantin Simonides, Griek van nationaliteit, vanuit Engeland in Parijs. Hij was toen dertig jaar oud. Daar presenteerde hij zich als een specialist in de Griekse paleografie. Hij had een aantal aanbevelingsbrieven bij zich. In Parijs wordt hij gastvrij ontvangen, onder andere door de toch altijd erg wantrouwige Sainte-Beuve. Hij beschikt dan ook over zeer oude handschriften, onder andere van Homerus, Hesiodus en Anacreon maar ook van in Parijs onbekende auteurs.

Deze gegevens ontleen ik aan een artikel in de aflevering juli-december 1994 van het *Journal des savants*, opgericht in 1665. Te laat in mijn leven heb ik dit tijdschrift met zijn schitterende, volstrekt nutteloze informatie leren kennen. Oliver Masson is er de schrijver van. Simonides was een oplichter, die aan kunst en wetenschap niets heeft bijgedragen dan zijn vele vervalsingen. Maar de man, hoewel saai, zwijgzaam, triest, achterdochtig en altijd in het zwart gekleed, is toch in hoge mate boeiend. Wat bezielde hem? Niet de zucht naar geld want hij heeft nooit geprobeerd uit zijn vervalsingen geld te slaan en toen hij na het ondergaan van een gevangenisstraf in Leipzig in of omstreeks 1864 weer naar Parijs terugkeerde schonk hij talloze van zijn ook nu weer totaal valse manuscripten, heel mooi en zorgvuldig gekalligrafeerd, aan Parijse bibliotheken. Hij verzon een aantal auteurs zoals Ouranios, wiens even verzonnen manuscript bijna door de koning van Pruisen werd aangekocht. Ik denk dat dat in onze tijd voor een bekwaam en toegewijd falsaris betrekkelijk gemakkelijk zou zijn. In een interview in *NRC Handels-*

blad van 25 augustus vertelt Karel van het Reve:

> Van mijn literatuurgeschiedenis dachten sommigen trouwens dat ik de schrijver Petsjerin, van wie nog nooit iemand gehoord had, verzonnen had. Maar hij heeft echt bestaan.

Het zou leuk geweest zijn als Petsjerin (1807-1885) in het boek niet voorkwam. Maar hij neemt er tien bladzijden in beslag.

De wereld wil bedrogen worden. Dat blijkt ook in dit geval. Want een jaar voor Simonides in Parijs arriveerde had een zekere Mördtmann in een Duits tijdschrift al gewaarschuwd voor de 'literarische Schwindeleien' van Simonides in een artikel dat spoedig daarop, in het Frans vertaald door Lalanne, in een bekend Frans tijdschrift verschijnt, een tijdschrift dat Sainte-Beuve zeer wel kende. Toch ontving hij Simonides en gaf hem twee aanbevelingsbrieven mee, die overigens niet (in afschrift) in de nalatenschap van Sainte-Beuve zijn aangetroffen, maar bij Simonides. Hun echtheid staat volgens Masson buiten twijfel, met name wegens de stijl ervan. Overtuigd ben ik niet want het bijzondere van een goed oplichter is dat hij eruitziet en doet alsof hij echt een manuscriptenverzamelaar is en daartoe de stijl aanwendt van degenen wier manuscript hij zegt ontdekt te hebben maar ook van de personen van wie hij wel een aanbeveling zou willen hebben.

Het artikel gaat dan in op een in extenso geciteerde brief van een graaf Marcellus aan Lalanne. Marcellus kenschetst de vervalser daarin als het type van een monnik in een benedictijner abdij. Toen ik het artikel uit had, het is maar tien bladzijden, wist ik zeker dat ik van de vele personen die in dit nutteloze maar o zo mooie verhaal voorkomen alleen van Constantin Simonides echt was gaan houden. Ik zag hem lopen in de kloostertuin, het manuscript dat hij net ontdekt had dichtgeslagen, en ik hoorde hem mompelen: alles is ijdelheid.

ANTIGONE

Hoe oud was Antigone toen zij haar broer Polyneikes begroef?

Ik weet niet waarom maar mijn leven lang zag ik haar in mijn verbeelding als 'de sterke vrouw' en die is, gelijk bekend, als zij gevonden wordt, tussen de veertig en vijftig.

Maar zij was maagd en de geliefde van Haemon en zal hooguit vijfentwintig jaar geweest zijn, waarschijnlijk veel jonger. Haemon. Het is de man die door haar en om haar sterk wérd. Hij is ook de zoon van Kreon, heerser over Thebe, wiens bevel om Polyneikes' lijk in weer en wind onbegraven bloot te stellen aan de vraatzucht van gier en jakhals Antigone zo schitterend weerstreeft. Als Sophokles hem laat opkomen begint hij ermee zijn vader te bewieroken. Vaders wil immers is wet, in de vertaling van Burgersdijk:

> hoger schat ik wis geen enkel echtverbond dan uwen raad als mij uw held're geest die geeft.

En Kreon, de zelfvoldane, die hoort wat hij als elke dictator te horen wenst, doet er een preek bovenop:

> Juist zo, mijn zoon, houd dit steeds in uw hart gegrift: de wil eens vaders moet u boven alles gaan.

Sophokles gunt Kreon daarna zijn langste monoloog, die echter tevens zijn ondergang inluidt. Want Haemon is reeds op het keerpunt gekomen. Na een kort intermezzo van de koorleider is er een nieuwe Haemon aan het woord: toch hebben soms anderen dan jij, Kreon, zo zegt hij nog wat aar-

zelend, het gelijk aan hun kant. En even geleidelijk als onvermijdelijk voert de nu volgende dialoog tot de volstrekte vervreemding tussen vader en zoon, uitmondend in de aankondiging van een zelfverkozen dood door de zoon:

> Zij sterft dus, maar een tweede sleept zij stervend mee.

Een aankondiging die door de vader, omdat hij een tiran is, en zich als alle tirannen altijd bedreigd voelt, verkeerd wordt begrepen als van een aanslag op zíjn leven.

Het vervelende is dat aan Kreons verbod om Polyneikes te begraven, een door de nationalisten van alle tijden begrepen en aanvaard oordeel ten grondslag ligt: Polyneikes was gesneuveld in een direct duel met zijn broer Eteokles die daarbij zelf ook omkwam. Polyneikes echter voerde de vijand aan, die Thebe, verdedigd door Eteokles, wilde vernietigen. Daarom was hij een slecht mens en als dode een verachtelijk lijk. Ook nu nog blijven in oorlog en burgeroorlog de lijken van de vijand onbegraven als ze al niet in haat en woede worden geschonden. Maar de les die Antigone de wereld voorhield zou vier eeuwen later herhaald worden: het laatste van de werken van lichamelijke barmhartigheid, dat de evangelist Mattheus als climax van echt goede werken ons voorhoudt, is: de doden begraven en hij maakt geen uitzondering voor de doden die bij leven onze vijand waren of die wij tot vijand uitriepen.

Het is ongetwijfeld een wat oppervlakkige opmerking, maar wat mij opvalt in *Antigone* als tragedie is, (1) dat het stuk zo kort is, (2) dat het als verhaal nog veel korter had kunnen zijn als die reien, waarin koorleider en koren geen nieuwe feiten naar voren brengen maar de ontwikkelingen uitvoerig bespreken en beoordelen, zouden zijn weggelaten, (3) dat er in die korte tijd en in die korte tekst zo ontzettend veel gebeurt, (4) dat het allemaal dood en onheil en verschrikking is

wat er gebeurt en (5) dat als onontwijkbare slotsom overblijft de onmetelijke bewondering voor een jonge vrouw, groot als in oud Griekenland de grootsten waren. Alle anderen zinken bij haar in het niet. Ik zeg niet dat ze een vriendelijke vrouw was, laat staan aardig. Maar ze moet wel betoverend mooi geweest zijn, zelfs al was ze als de dood zo lelijk. Niet vriendelijk, niet aardig. Vooral niet tegen haar zus Ismene. Opnieuw rees bij mij toen ik hun eerste samenspraak las een frivole vraag: wie van de twee was de oudste? Ik schakel de mogelijkheid dat het een tweeling was maar uit want dat zou Sophokles ons niet onthouden hebben als het zo was. Ik denk dat Ismene de oudste moet zijn geweest, want ze doet zo wijs aan: broer Polyneikes begraven, natuurlijk, maar niet als dat tegen de zin en wil van hun oom, de heerser Kreon, ingaat:

> 'k Zal hun, bij wie 't gezag berust, gehoorzaam zijn, want
> overmoedig hand'len (ge)tuigt van onverstand.

Zo praten de wijzen, de ouderen van alle tijden altijd. En dat laatste is hun noodlot. Want soms moet men hen bij wie 't gezag berust niet gehoorzamen. En zij, de wijzen van altijd, weten nooit wanneer soms is. De overmoedigen wel. Aardig is Antigone niet. Die eigenschap zou haar ook misstaan, zoals het een rechter zou misstaan als hij zich als een humorist gedroeg. Dat gebrek aan aardigheid demonstreert zij in hoge mate als Ismene, later, ook graag medeplichtig zou willen zijn aan de begrafenis van haar broer. Ze wás niet medeplichtig en Antigone gunt het haar niet achteraf in haar glorie en ondergang te delen:

> Wee mij, rampzaal'ge, deelen mag ik niet uw lot? Neen! gij
> toch koost u 't leven, ik mij 't sterven uit.

Vaak wordt de *Antigone* geduid als weergave van het con-

flict tussen menselijke wet en goddelijk voorschrift. Men moet meer aan God (aan de goden) gehoorzamen dan aan de mensen. En van die keuze de gevolgen ondergaan, zoals Antigone dat deed. Al geeft zij op het laatst gelukkig toch heel duidelijk aan, dat haar lot, van honger omkomen ingesloten in een rotskelder voorzien van, wonderlijk detail, eten voor hooguit een dag, haar als afschuwelijk en wreed voor ogen komt te staan. Vergeet dan niet dat zij een jonge vrouw is voor wie het leven nog maar aan zijn begin staat, een begin boordevol hoge verwachtingen:

> Onbeweeklaagd, vriendenloos, zonder bruidslied word ik henengeleid, 'k zie voor mij, mijn pad. Nimmer aanschouw ik, onzalige, weder het stralend, heilig oog der zonne.

Antigone vraagt zich vlak voor haar dood af, welk recht van de goden zij heeft overtreden en zij klaagt dat men haar haatster van de goden noemt, terwijl 'ik 't recht der goden eer'.

Het lijkt er daarom meer op dat zij een conflict ontwaart tussen twee goddelijke geboden: dat hetwelk de onderdaan gebiedt de heerser te gehoorzamen (aan de keizer geven wat hem toekomt) en dat wat de mens gebiedt zijn naaste, ook al is het een vijand van de natie, lief te hebben en hem, gestorven, de eer te bewijzen die de doden toekomt: een fatsoenlijke begrafenis. Ik weet niet zeker en zal nooit weten of Antigone ook dan zo gehandeld zou hebben als zij deed als de gestorven aanvoerder van de vijand niet haar broer was geweest. Maar ik hoop van wel.

Als het erop aankomt kan men deze botsing van plichten, overgebracht naar onze tijd, ook zien als die van de plicht die het geweten ons oplegt wanneer dat in strijd komt met de wetten van het land of de verdragen van de landen. Het is op het eerste gezicht een zotte vergelijking: aan de ene kant Antigone die een gruwelijke dood aanvaardt om haar broer, die

vijand was, de eer te bewijzen die hem, naar haar geweten haar zegt, toekomt ook al verzet de wet van de (rechtmatige) heerser zich daartegen en, aan de andere kant de totaal-weigeraar uit deze eeuw die naar de aandrang van zijn geweten, volstrekt weigert elke medeplichtigheid aan het leger als apparaat dat ten doel heeft de vijand, indien nodig, te doden, ook al draagt de wet van het land die medeplichtigheid onder sanctie van zware straffen aan hem op. De Grieken en ook Antigone zouden, zo vrees ik, van pacifisten en van defaitisme, van gebroken geweertjes, van weigering om voor de vaderstad (het vaderland) te sterven, niets begrepen hebben. Zoals wij ook niet helemaal begrijpen waarom Antigone er haar leven voor over moest hebben om haar broer te begraven. Waarom begon ze geen kort geding tegen de overheid, zou de jurist van nu zich afvragen. Kortom, in *Antigone* wordt er gedood bij het leven, in onze tijd wordt er geleefd met de dood. Maar in alle tijden geldt dat men soms het leven moet verliezen om het te winnen.

Niemand mag altijd vertrouwen op het groene licht, dat de wetgever uitstraalt. Soms is dat vertrouwen dodelijk.

Zeg tegen een jurist: Opzoomer en hij zal antwoorden: Diephuis. Die Siamese tweeling dankt zijn verbondenheid aan zijn verschillen. Beiden schreven over het nieuwe Burgerlijk Wetboek van 1838. Beiden schreven daar vele boekdelen over. Als er verschil van mening mogelijk was zei Diephuis, als Opzoomer a zei vol overtuiging b. En soms deden ze dat zelfs als het eigenlijk niet mogelijk was. De enkele keren dat ik ze beiden heb geraadpleegd, neigde ik er meest toe aan de nuchtere kijk van de Groninger Diephuis de voorkeur te geven. Ik heb daar geen spijt van, want in het recht wint de nuchterheid het meestal van emotie en de ratio van kunstzinnigheid. En dat is niet verkeerd. Maar Opzoomer had minstens één ding voor op Diephuis. Hij was ook wijsgeer en hij was minnaar van mooie dingen. Iemand zond mij jaren geleden een tekst toe. Ik weet niet meer wie het was,

maar ik betuig de onbekende mijn grote dank: *Antigone*, uit het Grieksch vertaald door Mr. C.W. Opzoomer, Utrecht W.F. Dannenfelser 1868.

Die vertaling zat er niet bij maar wel de voorrede en de inleiding. Daaruit valt op te maken dat Opzoomer de door hem vertaalde *Antigone* met inleiding en al placht voor te lezen op voordrachtsavonden. Ik weet niet of die goed bezocht werden. Hij zal het wel niet gewonnen hebben van Multatuli die in zowat diezelfde tijd met zijn voordrachten door Nederland trok.

De inleiding bevat slechts een enkele zin uit de vertaling. Antigone is in gesprek met Kreon die haar de dood heeft aangezegd. Ongeveer aan het einde van dat gesprek komt zij tot een uitspraak die in het Grieks tweemaal het prefix 'sun' bevat: sun-echtein en sun-filein, tegenstellingen die zoiets aangeven als: samen met anderen haten en: samen met anderen liefhebben.

Burgersdijk vertaalt getrouwelijk:

> Doch niet meehaten, meebeminnen is mij(n) aard.

Een Duitse vertaling wijkt daar niet sterk van af:

> Kaum mitzuhassen, mitzulieben bin ich da.

Opzoomer biedt ons niet de beste, wel de meest ontroerende vertaling aan. Bij hem, in zijn grandioze inleiding, zegt Antigone, de onsterfelijke, deze woorden die niet zullen vergaan:

> Mij schiep natuur tot liefde, niet tot haat.

Zowat alle uitdrukkingen waarin de aap voorkomt, hebben een negatieve betekenis en de *Grote Nederlandse Larousse Encyclopedie* noemt er zo'n stuk of vijftig. Van Godfried Bomans stamt de zegswijze: voor aap lopen. Dat men de aap niet in de garenwinkel moet jagen, was mij tot op heden onbekend, maar in mijn leven heb ik al heel wat keren in de aap gelogeerd. De enige keer dat de aap er minstens neutraal van afkomt is in: de aap binnen hebben, want dat kan vergeleken worden met de schaapjes die we op het droge hebben. Sinds de vijftiende eeuw, zo lees ik, geldt de aap als symbool van dwaasheid, ijdelheid en zelfverheffing, een wezen met veel menselijks maar ook veel onverstandigs. Alsof dat laatste een onmenselijke eigenschap zou zijn. Zelfs Cicero was bepaald aap-onvriendelijk: simia quam similis, turpissima bestia, nobis, wat ik zou vertalen als: de aap, hoewel ten zeerste op ons, mensen, lijkend, is voor ons toch een afschuwelijk beest. Waarom eigenlijk? Ik denk *omdat* hij zoveel op een mens lijkt en tegelijkertijd zo'n duidelijke afkeer van hem toont. Wie dat nog nooit gemerkt heeft, moet eens proberen een aap te aaien als hij geen lekkers bij zich heeft. En bovendien en bovenal: de aap, hij tekent ons in zijn vaak openlijk schaamteloos gedrag niet uit hoe onze voorouders zijn geweest maar hoe wij, ontdaan van een klein laagje vernis, in wezen zelf zijn gebleven. Cicero gebruikt het woord 'simia' voor aap en dat betekent: degene die gelijkend is, hij die imiteert. Maar om te kunnen imiteren moet men de geimiteerde kennen, beter kennen dan hij jou. Dat is nogal angstwekkend. En daarmee wordt voor mij ook duidelijk waarom de mens de simia dei wordt genoemd. Hij is naar

diens beeld en gelijkenis geschapen en hij wil hem zo graag imiteren: de wereld herscheppen zoals de communisten dachten dat ze aan het doen waren; de wereld voor altijd vrij maken zoals de liberalen verkondigden; de wereld voor eeuwig gelukkig maken zoals de vromen en de heiligen predikten. En nergens is de chaos van voor de scheppingsdag groter dan waar de communistische laars de wegen heeft betreden, overal ontstond onvrijheid waar de kapitalisten de baas werden en nergens is geluk verder te zoeken dan onder christenen.

Bij de mensapen is er een neiging tot monogamie en gezinsvorming, zeggen de geleerden. Bij hun ontwikkeling tot mens zullen zij blijkbaar niet alleen wat moeten aanleren, maar ook veel moeten afleren.

En het is vurig te hopen dat God van zijn simia niet zoveel slechts heeft opgetekend als de mens van de zijne.

Cees Nooteboom, Liesbeth List, Hans van Mierlo, Harry Mulisch, Joop den Uyl en zijn echtgenote Liesbeth, Han Lammers en Emile van Lennep en zijn echtgenote Alexa, ze worden allemaal hartelijk bedankt door Mary McCarthy voor zij haar roman *Cannibals and Missionaires* inzet. Een gijzeling in Flevoland, waarin tot het ten slotte op afschuwelijke manier misloopt, maar geen echte slachtoffers willen vallen. Ja, de oude bisschop legt het loodje, maar hij sterft gewoon aan een ziekte en de gijzelaars vermoorden alleen zijn lijk om op die manier indruk te maken op de Nederlandse onderhandelaars, van wie met name de minister van Justitie Van Agt de harde aanpak voorstaat. In het boek staan op de meest onverwachte plaatsen typisch Nederlandse woorden: boenwas, raar, haast hebben, lijkschouwing, kabouters, ontbijt. Soms gaat het ondanks de deskundige voorlichting toch mis: They look on us two as peers: '*weerga*' we say. Theoretisch is het nog wel te verdedigen, zoals blijkt uit het woord weergaloos en de term zonder weerga, maar in positieve zin wordt de term niet in die betekenis gebruikt: dan heeft zij alleen de betekenis van een lichte vloek. En het Mauritiushuis is in Den Haag ook onbekend. Het boek is geschreven in de nadagen van de linkse suprematie (1979) en draagt daar de sporen van. Ik citeer (vertaald), de gedachte van de gijzelaar Jeroen:

> De kwestie was dat Den Uyl en zijn bondgenoten slimmer waren dan hun rechtse broeders. Ze slaagden erin de arbeidersklasse voor zich in te nemen door hun knappe propaganda, die niet uit lege slogans bestond maar uit sociale maatre-

> gelen die voor zichzelf spraken en die tot op zekere hoogte niet aangevochten konden worden. Een revolutionair zou het mis hebben als hij zei dat er in Nederland op grote schaal armoe werd geleden en dat de minderheden er gewelddadig werden onderdrukt, dat oude mensen er schandelijk werden verwaarloosd – Jeroens eigen ouders, die hun AOW hadden en profiteerden van goede geneeskundige hulp, waren het levende bewijs van deze paternalistische zorg voor de ouden van dagen.

Wat er volgens Jeroen, aanhanger van de Palestijnse bevrijdingsbeweging, vooral aan mankeerde was de buitenlandse politiek: ze waren er trots op de 'best friend' te zijn van Israël en de imperialistische oorlogshitsers uit de Verenigde Staten.

De titel van het boek heeft alleen voor diepe denkers en literatuurkenners iets te maken met de echte intrige ervan. Voor alle anderen is hij er met de haren bijgesleept omdat de schrijfster een puzzel voor pientere geesten die zich vervelen voorgelegd had gekregen, die zij op haar beurt als machtige schrijfster aan de gegijzelden opdient om hen de verveling van het wachten en nietsdoen te laten verdrijven. De gegevens zijn:

> Drie missionarissen. Ze kunnen alle drie roeien. Drie kannibalen waarvan er maar een kan roeien. Een rivier die overgestoken moet worden. Een bootje dat niet meer dan twee personen kan vervoeren. Noch aan de oever noch op de rivier mogen er om een reden die zich laat raden meer kannibalen dan missionarissen zijn. De vraag is natuurlijk: kan dat en hoe?

Op bladzijde 280 geeft Mary McCarthy de oplossing, geïllustreerd en wel. Het kan. Ze heeft de oplossing niet zelf gevonden maar door gekregen van Clare Dow uit Londen, die haar weer had gekregen van een vriend. Het is echt heel

moeilijk maar toch vind ik het vervelend dat twee vrouwen de oplossing moeten vernemen van een man.

Soms zijn dingen (raadsels, cryptogrammen, kaart- en schaakproblemen) op het eerste gezicht zo nutteloos dat ze daardoor aan belang winnen. Het omgekeerde doet zich vaker voor: schijnbaar belangrijke dingen die bij nader inzien niets te betekenen hebben.

Soms zal de rechter voor de vraag komen te staan of hij de eisende partij in een proces strekkende tot schadevergoeding (op diens verzoek) niet reeds tijdens het proces een deel van de vergoeding moet toekennen. Ik denk aan de gevallen van schade wegens een verkeersongeval, waarbij de gedupeerde er groot belang bij heeft dat hij een schadevergoeding niet pas over tien of meer jaar krijgt, terwijl de verzekeringsmaatschappij geen enkel belang heeft bij voortvarendheid.

In Engeland spreken ze dan van een 'interlocutory (or preliminary) injunction'. Bij ons zou je zo'n oneigenlijk voorschot ook bij kort geding kunnen vragen. De reden waarom rechters er zo terughoudend in zijn, terwijl de billijkheid toch gebiedt de betaling niet eindeloos uit te stellen, is dat de eiser achteraf wel ongelijk kan krijgen en dat het dan vaak niet mee zal vallen dat geld van hem terug te krijgen.

In zijn boek *Judges* (1987) vertelt David Pannick ons over de Amerikaanse rechter Posner, die voor dat probleem een heldere oplossing zou hebben gevonden. Je moet, aldus Posner, zo'n 'voorschot' toekennen als

$$Px\ Hp > (1\text{-}P) \times Hd.$$

In deze formule staat P voor de eiser (plaintiff) en H voor de schade (harm) en zij zegt dat de rechter de voorlopige voorziening moet treffen als het nadeel of de schade voor de eiser, indien hem de voorziening wordt geweigerd, vermenigvuldigd met de waarschijnlijkheid dat afwijzing onjuist zou zijn (anders gezegd: dat de eiser straks zal winnen) het nadeel

voor de gedaagde, als de voorziening wordt toegestaan, vermenigvuldigd met de waarschijnlijkheid dat toekenning onjuist zou zijn, te boven gaat.

Deze formule is indrukwekkend maar helpt de rechter bij zijn beslissing geen zier, zoals rechter Swygert, die het er niet mee eens was dat 'mathematical quanta' werden gebruikt, betoogt. In feite heeft ook Swygert ongelijk, geloof ik. Want hier ís geen sprake van 'mathematical quanta' maar van een verkorte zegswijze voor de uitleg waarvan men echter de gewone taalmassa weer nodig heeft. Kort gezegd komt het hierop neer: geef een voorschot als je denkt dat het, de waarschijnlijke afloop van het proces inschattend, redelijk is.

Rechtspreken is, zo zegt en herhaalt Pannick vol vuur, niet een zaak van toepassing van vaststaande regels op vastgestelde feiten. Of de irrationaliteit van het rechtspreken echter zo ver moet gaan als rechter Byles rond 1880 toegaf, valt te betwijfelen. Hij had er altijd moeite mee, zo zei hij, de argumenten op waarde te schatten van advocaten onder wier toga hij een licht gekleurde pantalon waarnam.

EXERCITIES IN AUTO-KRITIEK

I

De man werd in hoger beroep veroordeeld tot een geldboete van honderd en tien gulden omdat hij door rood licht had gereden. Hij ging in cassatie en stelde zelf klachten op. Hij nam geen advocaat (in strafzaken hoeft dat niet) en deze exercitie kostte hem dus niemendal. Ik nam in die zaak een conclusie (dat is: een advies aan de Hoge Raad) die, voor zover voor dit verhaal van belang, als volgt luidde:

1. In de ochtend van 12 november 1980 te ongeveer kwart voor zes reed deze verdachte op de Jan van Hasseltweg in Amsterdam-Noord met zijn auto door het rode licht, hetgeen Hendrikus P. en Sonja W., agenten van gemeentepolitie, waarnamen, waarna men tot verbalisering van de overtreder overging. Deze was een verstokt recidivist zoals bleek uit zijn bij die gelegenheid afgelegde, later herhaalde verklaring:

> Ik weet dat ik door het rode licht reed. Ik rijd 's nachts altijd door het rood licht. Ik beschouw het rood licht dan als een feestverlichting.

Bij de kantonrechter zei de man ook:

> Ik vind het een ongehoorde toestand, dat 's nachts waar geen verkeer is de verkeerslichten branden. Ik vind dit een aantasting van het zelfrespect.

2. ...

3. ...

4. Ik acht dit een belangrijke zaak omdat daarin het rudimentaire verlangen naar anarchisme, dat in (welhaast) ieder onzer sluimert, gestalte krijgt. Wie heeft niet bedremmeld tot bedonderd, met zichzelf geen raad wetend van schaamte (het ís inderdaad een zaak die met zelfrespect heeft uit te staan) staan wachten voor een rood licht, zeker wetend dat dit voor niets en onnozel was, omdat er gelet op het uur of andere omstandigheden in de verste verte geen ander verkeer was te bespeuren. En wie heeft uiteindelijk steeds aan de verleiding kunnen weerstaan om aan die bespottelijke vertoning een eind te maken door – desnoods met van dat rode licht afgewende ogen – het stopteken te negeren? Thans vertellen de autoriteiten te Nijmegen, dat – ter bezuiniging, níet tot herstel van zelfrespect – een groot aantal voetgangersverkeerslichten zal worden opgeheven en dat dat niet op bezwaren stuit, omdat de volwassenen zich aan die lichten absoluut niets gelegen laten liggen. En onlangs nam ik kennis van een (overigens niet meer teruggevonden) wetenschappelijk aandoend artikel waarin met klem en niet zonder overtuigingskracht werd betoogd, dat het negeren van stoplichten en andere burgerlijke ongehoorzaamheden van dien aard een verkeersveiligheid-bevorderend karakter heeft, omdat de negeerder heel goed beseft, dat hij dit doet op eigen risico en dús goed uit pleegt te kijken, terwijl de persoon die het groene licht voor zich ziet desnoods – daarna – met de ogen dicht zal oversteken.

Ik haast mij te zeggen, dat ik die theorie wel interessant, maar ook – in praktijk gebracht – zeer gevaarlijk acht.

Maar nogmaals: regels van recht, verboden en geboden dienen een begin van zin te hebben, willen zij op den duur standhouden. Dat door een officieel verkeersbord aangegeven gebod om midden op de hei te stoppen – ook als voetganger – was dan ook onderdeel van een schertsprogramma op de televisie...

5. Ik kan dus de verdachte zeer wel begrijpen en heb moeite om te begrijpen waarom verbalisanten die ochtend juist zijn kant op keken. Aangenomen tenminste dat het die ochtend in Amsterdam-Noord om kwart voor zes nog een uitgestorven boel was, wat niet noodzakelijk zo hoeft te zijn, want het was geen zaterdag of zondag.

Dat neemt echter niet weg, dat naar mijn overtuiging, de rechter niet anders kon doen dan de verdachte veroordelen, want hij had de wet overtreden en er was geen sprake van dat de wet iets onredelijks of onbehoorlijks voorschreef. Stoppen voor het rode licht kan, onder omstandigheden, zinloos zijn (en soms hoeft het ook niet: uitvaartstoet enzovoort) en het is zaak dat het bestuur perioden waarin die zinloosheid vrijwel permanent is onderkent en het licht op knipperen zet, maar als dat niet gebeurt en men rijdt doelbewust door dit rode licht dan moet men ook het risico aanvaarden, dat opsporingsambtenaren, die nog weinig over de dingen nagedacht hebben, zien wat ze niet hadden behoeven te zien: de overtreding der wet...

II

Dat schreef ik in 1984. De Hoge Raad besliste op 22 mei 1984. Het strafbare feit was 'gepleegd' in november 1980. Maar over de traagheid van de rechtspraak wil ik het nu niet hebben, al valt dat ook onder auto-kritiek, maar dan in de ruime zin des woords. Nu gaat het over auto-kritiek op de persoon zelf.

Ik adviseerde, zoals men zal begrijpen toch tot handhaving van het vonnis van de appelrechter. En dat gebeurde ook. De hoogleraar strafrecht uit Groningen, prof. Van Veen, gaf direct een reactie op mijn advies (en het arrest van de Hoge Raad). Van Veen was het ten dele niet met mij eens:

Volgens de A-G (dat was ik) hadden de opsporingsambtena-

ren beter een andere kant op kunnen kijken dan die van de verdachte. Dat is echter nog maar de vraag. Stel dat de opsporingsambtenaren van een zijweg kwamen en door het groene licht reden. Overigens dienen de beheerders van de verkeerslichten erop bedacht te zijn dat de lichten alleen werken als dat door de verkeersdrukte noodzakelijk is. Het averechts effect dat wordt bereikt met zinloos laten wachten wordt in de schriftuur van cassatie (dat was de brief van de verdachte zelf) kleurrijk onder woorden gebracht.

Ik heb daar, omdat dat niet gebruikelijk is, niet meer op gereageerd, maar anders had ik prof. Van Veen bericht, dat die vrouw en die man van de gemeentepolitie niet in een auto zaten maar, verdekt opgesteld, stonden te controleren langs de kant van de weg.

III

Maandag, 3 juli 1995. *De Gelderlander*, oplage 175.000, voorpagina:

ZES DODEN BIJ VERKEERSONGEVAL IN NIJMEGEN

Bij een verkeersongeval te Nijmegen zijn in de nacht van vrijdag op zaterdag zes mensen om het leven gekomen toen een personenauto in volle vaart inreed op een andere auto. Het ongeval gebeurde om omstreeks 2.50 uur. Een 41-jarige man uit Nijmegen reed met grote snelheid – volgens de politie ongeveer 90 kilometer per uur – in een Opel vanaf de Waalbrug over de Oranjesingel de stad in, waarbij hij volgens getuigen ter hoogte van de Van Schevichavenstraat door rood licht reed. Vervolgens botste hij in de flank van een Golf die uit de Van Schevichavenstraat kwam.

En die dus groen licht had. De situatie is die waarvoor prof. Van Veen in 1985 (tóen zonder directe grond) waarschuwde.

Drie citaten waarachter ik mij maar éven zal verschuilen. Het eerste van een schitterende nurks, de Amerikaanse romanschrijver en essayist Gore Vidal, die in 1965, toen alles nog niet verloren leek schreef:

> En natuurlijk is onze drugswetgeving een schandaal op wereldniveau...
> Dientengevolge drijft de gestrengheid van de overheid de prijs van de drugs omhoog, maakt zij het spel zowel voor verslaafden als voor handelaren desperater en moedigt zij de criminaliteit aan... Deze krankzinnige stand van zaken kan alleen maar standhouden in een samenleving die bezeten is van de idee, dat het tot de verantwoordelijkheid van de Staat behoort zondigheid te bestraffen.

Het tweede van een Nederlands filmregisseur, in eeuwigdurende strijd verwikkeld met wie hem durven weerstreven: Th. van Gogh in *HP/De Tijd*, 2 december 1994:

> Het misselijk makend vermoeden dat zolang cocaïne niet gelegaliseerd wordt, de straat meer en meer zal toebehoren aan kleine zelfstandigen met handgranaten voor wier pretpakket geen burger veilig is, begint een aanstootgevende zekerheid te worden. Al Capone kwam aan de macht door de Droogleggingg, zijn opvolgers dankzij ons Wetboek van Strafrecht.

En het derde van een lid van de Utrechtse school, jurist, dichter, criminoloog en evenals de eerste twee geschoold in het echte ruzie maken: G.P. Hoefnagels in het dagblad *Trouw* van 22 oktober 1994:

> Kosto heeft met een stralend gezicht heipalen voor gevangenissen geslagen, blij als hij was dat hij straks 10.000 mensen achter de tralies kan zetten. Punitiever kan het niet. We weten allemaal waar de grote veranderingen in de strafrechtspleging, het aanhoudend cellengebrek en de erosie van ons strafprocesrecht vandaan komen. Het is vooral de illegalisering van drugs – dat meest criminogene verdrag van de internationale politiek – die de *war on drugs* heeft doen ontbranden en de handel erin doet bloeien en groeien.

Is het waar, dat we het allemaal weten? Of, bekend juridisch onderscheid, zouden we het in redelijkheid allemaal móeten weten? Maar eerst iets anders, al houdt het nauw verband. Waarom heet dit stukje: de Utrechtse school? Allereerst omdat deze in ruime zin rond de praktijk van het strafrecht cirekelende school onderwerp was van het boeiende vertoog van Hoefnagels, zelf deelgenoot van die school. Maar vooral omdat de Utrechtse school bij mijn weten de enige is, die in deze eeuw in Nederland op strafrechtelijk terrein als school is opgetreden en daardoor alsmede door de hoge kwaliteit van de 'scholieren' een invloed heeft uitgeoefend op de strafrechtspleging in Nederland die zijn weerga niet kent. Pompe, Baan, Peters, Kempe. Hudig en thans Kelk, zij hebben het strafrecht gemaakt tot recht met een menselijk gezicht. De aandacht kwam te vallen op de persoon van de dader. Het strafrecht, zo leerden zij, zal humaan zijn of het wordt een bende, zoals overheden tot bendes worden, naar Augustinus' woord, als zij het recht niet respecteren. Maar wat heeft dat met de war on drugs te maken? Niets en alles. Daarom dit: wat wij in Nederland, eigenlijk in heel onze Europese wereld missen en zo bar nodig hebben is een juridische school bevolkt door mensen met een geweten, maar ook met kennis van zaken en daarom met gezag en bezield van het verlangen de bende die het strafrecht dreigt te gaan worden te lijf te gaan: de oorzaak van die verloedering weg te nemen. En ik

hoef na mijn drie citaten wel niet te zeggen wat daarvan een van de belangrijkste oorzaken is. Weten we het allemaal en doen we er toch maar niets aan?

Wie dief en inbreker is houdt zich bezig met het afpakken van spullen van een ander. Als inbreker dringt hij bovendien ongevraagd door in de privé-sfeer van een onbekende andere. Wie een ander doodt ontneemt hem, aards gezien, alles. De verkrachter, de brandstichter, de oplichter, de verduisteraar en de belastingfraudeur, allemaal houden zij zich bezig met iets afnemen van een ander, waar die ander zeer op gesteld is. Daarom zal het strafrecht dat door alle tijden met deze barre zaken is geconfronteerd zich daartegen staande kunnen houden. Wij willen niet bestolen, vermoord of verkracht worden. Zelfs als we het zelf doen of hebben gedaan, willen we niet dat het ons overkomt. Ook die misdaden zullen nooit uitgeroeid worden op dit ondermaanse maar zij zullen, oorlogstijd en revolutie uitgezonderd, nooit definitief de overhand krijgen: zij blijven beheersbaar.

Maar neem nu zoiets als sterke drank. Of voor mijn part de hetero- dan wel homoseksuele liefde. Verbied het gebruik en de handel in sterke drank. Verbied seksuele omgang in welke vorm dan ook. En stel het allemaal strafbaar met de meest verschikkelijke straffen. Betrap iedere dag in elke stad tien groothandelaren in sterke dranken alsmede vierentwintighonderd stevige gebruikers. Spoor duizend ongeoorloofde liefdesbetuigingen per dag op en richt voor die schurken de schandpaal weer op. Het zal niet helpen. Die oorlog wordt niet gewonnen. Waarom niet? Het is zo klaar als een klontje. Het woord genot is hier van beslissende betekenis. Genot, zo leren de meeste godsdiensten, is slecht. Genot, zo vinden de meeste mensen, is niet alleen een begerenswaardig goed, maar is waar het eigenlijk om gaat in dit leven. Zelfs mystici streven genot na en niet in lichte mate. Mijn stelling begint er aan te komen: daar waar *beide* partijen die bij de deal betrokken zijn deze deal nastreven als een goed waarnaar zij

hunkeren, een genot of een middel tot genot (geld), daar is het strafrecht zelfs in zijn hardste vorm uiteindelijk machteloos. Daar wordt wat zo tot misdaad is bestempeld, nooit beheersbaar. De handelaar, de bereider, de importeur, zij willen rijk worden en ze worden rijker al naar gelang het strafrecht meer succes schijnt te hebben. De koper wil gelukkig worden, hij wil zijn extase. Zijn drugs slecht voor de gezondheid? Natuurlijk. Zijn (hard) drugs verslavend? Ja, heel vaak. Maar hoe zit het met vet eten, met tabak, met sterke drank, met overmatig werken en onbeheerst luieren? Stuart Mill mocht het reeds in de vorige eeuw zeggen: strafbaar mág alleen zijn wat door de ander als 'harm', als schadelijk wordt ondervonden. Maar die wijsheid heeft aanvulling nodig zoals de werkelijkheid ons heeft geleerd: strafbaar kán alleen (met kans op succes) gesteld worden wat de ander niet wil, omdat het door haar of hem als schadelijk wordt ondervonden. Dat is de reden waarom die oorlog steeds meer verloren wordt, zelfs als er successen worden geboekt.

En er zijn minstens zeven redenen waarom legalisering geboden is:

1. Omdat iedereen die voor het recht volwassen is zelf mag uitmaken hoe hij wil leven als hij daarbij een ander maar niet tegens diens zin schade toebrengt. Dat echt liberale idee is en blijft het belangrijkste argument.
2. Omdat er geen beter middel is om de georganiseerde criminaliteit te bestrijden dan door haar de middelen te ontnemen die het georganiseerd begaan van misdrijven onnoemelijk winstgevend maken. Geen groep zal zich zo verzetten tegen legalisering als de handelaren.
3. Omdat alleen via legalisering op de kwaliteit, de wijze van verschaffing en de prijs beslissende invloed kan worden uitgeoefend.
4. Omdat het aantal moorden uit afrekening daardoor drastisch zal afnemen.

5. Omdat dit het cellentekort voor de eerste honderd jaar zal wegnemen.
6. Omdat de grote corruptie die in alle gelederen van de maatschappij dreigt en zich soms verwerkelijkt, dan veel minder voedingsbodem zal vinden.
7. Omdat dan ook in de steden de gewone mensen 's avonds weer op straat zullen durven te komen, al zal dat ook dan niet altijd goed aflopen. Kort gezegd omdat er een boel van die criminaliteit die klein heet, maar die zo enorm hinderlijk en angstwekkend is, zal verdwijnen. Zoals soms berovingen plaatsvinden om aan drank te komen of aan eten, zo zal men soms om aan betaalbare drugs te komen, blijven stelen maar het zal niet meer het natuurverschijnsel blijven, dat iedereen vreest maar dat niet tegen is te houden.

En de verdragen dan? Lees de citaten nog eens door. Waar is de garantie dat verdragen het goede zullen bewerkstelligen op gebaseerd? Laten jonge juristen ermee beginnen: met de Nederlandse school. Niet de vinger geheven maar toch aan de slag.

DE BOER DIE NIET MEER VOORTPLOEGDE

Toen de Brabantse boer op zijn sterfbed lag, wilde hij toch maar schoon schip maken. Na zijn biecht gesproken te hebben (boven weten ze toch alles) vroeg hij of hij even onder vier ogen met zijn vrouw mocht praten. Dat mocht. En hij zei: 'Ik heb zojuist gebiecht dat ik oe minstens tien keer in mijn leven met een andere vrouw heb bedrogen.' 'Wanneer dee je dat dan,' vroeg zijn vrouw, die nieuwsgierig van aard was. 'Als ik naar de jaarmarkt ging,' zei hij, 'nadat ik het geld gebeurd had.' 'Ik vond altijd al dat die koeien zo weinig opleverden,' zei ze peinzend en toen ineens, lachend: 'Ge hoeft 't oe niet aan te trekken want ons Jantje en ons Marie zijn ook niet van jou.' Daarop ontsliep de boer in de blije zekerheid dat het leven een kwestie is van evenwicht.

Zo'n verhaal wordt waarschijnlijk niet vaak verteld. Wel zal de werkelijkheid erachter heel wat keren voorkomen. En dan vraag je je af: heeft zo'n man die de horens opgezet krijgt nu nooit eens de idee, dat die kinderen zo weinig op hem en zoveel op een kennis, een vriend, een familielid lijken?

De kwaadaardige kwaadsprekers die de broers Edmond en Jules de Goncourt waren, wisten daar het antwoord wel op. Op 12 november 1861 schreven zij in hun dagboek (deel v, pagina 21):

> Men heeft niet voldoende opgemerkt, hoezeer de zonen van een bedrogen vader toch op die vader lijken. Hun moeder schijnt toen ze hen maakte zoveel gedacht te hebben aan de man die zij bedroog en waarvan alleen het beeld al haar schrik aanjoeg, dat ze hen, terwijl ze alsmaar daarmee bezig was, heeft ontvangen.

Nee, vriendelijk voor 'de' vrouw waren ze niet, de broers.

Twee bladzijden verder verkondigen zij dat er alleen maar een duurzame band kan zijn met die vrouwen, die men absoluut niet bemint en drie jaar later (22 juni 1864) komt de wat geheimzinnige uitspraak:

> De drie dingen die iedereen ruïneren en die hem die ze niet heeft rijk maken zijn: de vrouw, het kind, de eigendom.

Ook het recht komt er overigens beroerd vanaf: 'J'appelle profession infame tout métier de justice.'

Als Jules op 20 juni 1870 doodgaat, wordt het door Edmond alleen voortgezette dagboek toch wel duidelijk minder bitter van toon, maar de kwaadsprekerij over (vaak beroemde) mensen achter hun rug, die hij als ze aanwezig zijn, luidruchtig prijst, wordt sterker. En de verrassingen blijven niet uit: Uit de Nederlandse bloemlezing die in Privé-Domein bij de Arbeiderspers verscheen haal ik aan (3 april 1895).

> Hij [= Zilcken, de Hollandse etser, die naar Parijs was gekomen om een prent van Edmonds gelaat te vervaardigen] vertelde van een artikel dat een met hem bevriend schrijver aan mij had gewijd, een artikel dat onmogelijk in het Frans vertaald kon worden, omdat het Hollands veel rijker is dan het Frans en vijf of zes uitdrukkingen heeft om iets weer te geven wat bij ons maar op één manier gezegd kan worden, – en volgens zijn zeggen zou dat artikel overlopen van de epitheta en iets hebben van een vulkanische uitbarsting.

De schrijver van dat artikel was, volgens mededeling van Harry Prick, Lodewijk van Deyssel en het artikel staat in *De Nieuwe Gids* van juni 1888. Het zal zeker onvertaalbaar geweest zijn maar niet door de rijkdom aan woorden van het Nederlands maar wegens die epitheta en de vulkanische uitbarstingen.

VREEMDE TALEN

Het is maar een vraag. Wij gebruiken het woordje 'nu' heel veel. Het geeft de stand van de tijd aan, het is het vervolg en de slotsom van een redenering (welnu), het is ook wel de aanzet van een redengeving. En als je zegt: is dat nu zo gek, dan drukt het alleen een soort verontwaardiging uit. De Fransen komen niet met grote drommen naar Nederland als vakantieland. Maar het gaat 'nu' om die paar die wel naar Nederland komen en, natuurlijk, de taal niet kennen. Zouden die als wij het woord 'nu' gebruiken denken: wat hebben die Nederlanders het toch vaak over bloot?

Als ik op RAI-UNO hoor: grazia tante, dan schiet, of ik het wil of niet, telkens de vrouw van mijn oom door mijn gedachten.

ZES HOOGST AANVECHTBARE STELLINGEN

1. Finnen kunnen niet foetballen – met excuses aan de heer Litmanen; zijn uitzondering bevestigt mijn regel.

2. De voordeur slaat altijd dicht als je zonder sleutel en in ochtendjas de krant uit de buitenbus haalt.

3. De avond voor de ochtend dat je echt je nagels zult knippen, breken er twee op het diepste punt af.

4. Als het dinsdags niet meer vlindert, begint de winter.

5. Alles gaat (vanzelf) over.

6. God bestaat (niet).

KLEIN BEGINNEN

(Opgedragen aan de eerstejaars studenten in het recht 1995-1996 van de Universiteit van Amsterdam)

Wiskunde, geschiedenis, geologie, Duitse letterkunde en Franse grammatica, alle kans dat de grondslagen voor doctorale studies dáárin gelegd zijn in wat vroeger de middelbare school heette. Maar gek genoeg, het vak dat ons voorhoudt hoe we ons moeten gedragen in het maatschappelijk leven, welke rechten we hebben als werknemer, welke plichten als baas en omgekeerd, wanneer en in hoeverre de fietser niet en de automobilist wel aansprakelijk is voor schade en letsel, wat het verschil is tussen voorlopige hechtenis en vervangende hechtenis, welke de plichten zijn van de bewaarnemer en waarom de Wet op de meststoffen forfaitaire normen aanlegt voor de hoeveelheid poep, dat vak is geheel maagdelijk terrein voor de (meestal) jonge vrouw of man die in de grote stad aankomt.

Klein beginnen in een grote stad. Dat is blijkbaar heel moeilijk. Toen ik een paar jaar geleden als lid van de (weinig beminde) visitatiecommissie onderwijs in de rechtswetenschappen de rechtenfaculteit van de U. v. A. mocht bezoeken, werd als reden voor het slechte resultaat dat de propaedeuse ook daar te zien gaf, door jong en oud opgegeven dat Amsterdam zo'n boeiende stad was dat je, als gewoon mens, aan studeren gewoon niet toekwam. Ik vond dat nogal grappig, want niet alleen waren de resultaten in Maastricht, dat even boeiend is, veel beter, maar de Leidse resultaten waren ook om te huilen en dat moet dan toch wel gekomen zijn omdat de stad zo saai is dat je aan studeren niet toe kunt komen.

Ik moet iets vreemds vertellen aan de nieuwe lichting van het studiejaar 1995-1996. Nee, het is niet waar dat in het jaar

2000 de wereld vergaat en dat je daarom beter niet al te vurig aan deze vierjarige studie kunt beginnen. Er is iets heel anders aan de hand. Want het gaat niet zozeer om het boeiende van de stad als wel om het boeiende van het vak. En er is geen boeiender vak dan het juridische. Maar vooral ook: de studie is een en al verrassing. Je weet niet wat je hoort en soms hoor je zelfs niets. U dacht misschien dat u als u een fles melk koopt de daarvoor bedongen prijs moet betalen. Laat dat nu nog kloppen ook. Ik wil maar zeggen: óf het recht sluit aan op de werkelijkheid óf de werkelijkheid op het recht. Noem mij eens één andere studie die aan zulke hoge eisen voldoet.

Hebt uw leermeesters lief. En daarom: kastijd ze met uw moeilijke vragen. Want ook dat is bijzonder aan deze studie. Na korte tijd heb je door dat je als beginneling nog wel geen goede antwoorden kunt geven maar wel heel moeilijke vragen kunt stellen. De colleges moeten opnieuw zoals in die mooie jaren zeventig uitgroeien tot tweegevechten in de arena's. Vraag aan uw leermeesters waarom wat vroeger zakelijk recht was nu goederenrecht heet en waarom die onsterfelijke goede trouw is vervangen door de toch maar platvloerse redelijkheid en billijkheid. Vraag en blijf vragen. En denk zo nu en dan een beetje na. Want ik heb het ondervonden: straks krijg je daar de tijd niet meer toe.

Ik ga nu eindigen met de aanvangszin die ik lang geleden voor de eerstejaars studenten in het recht te Groningen heb voorgedragen: 'U hebt, alle verstrekte andersluidende berichten ten spijt gekozen voor een uitzonderlijk moeilijke, academische opleiding.' De nadruk valt op *academische* opleiding. Er wordt in die studie nog iets van uzelf, van uw eigen initiatief verwacht. Vroeger kon je zonder een college te *lopen* in ons vak je titel binnenhalen en later hoogleraar worden, waarna je wel college móest *geven*. Nu is dat eerste aanzienlijk moeilijker en het tweede veel makkelijker, want naast de gewone en de buitengewone (hoog)leraren wemelt

het ook van de bijzondere (hoog)leraren. Daar moet u voor oppassen. Later zal ik wel eens zeggen waarom, als u het niet uit uzelf te weten komt. Maar die colleges, het blijven bij ons hulpmiddelen voor zelfontplooiing. De studie zelf is rondom magnifiek, daar kan geen hoogleraar of docent iets aan afdoen. Jammer dat de meesten van ons dat pas ontdekken na afloop ervan. Ú kunt zich daarop straks echter niet beroepen. Want ik heb u bij voorbaat gewaarschuwd. Moeilijk maar mooi.

Klein beginnen in een grote stad.

BESLISSEN

Vandaag zat ik weer eens in de verkeerde bus van lijn 9. Die voert door de industriewijken van Nijmegen. Deze wijken liggen ver van het hart van de stad en zijn, zelfs overdag, bijna nog godverlatener dan de nieuwe buitenwijken voor woning en slaap. Fabrieken hebben geen mensen meer nodig. Soms ontdek je er een maar die schrikt als hij een ander mens ziet. Hij gaat alleen met machines om, met computergestuurde informatie-installaties die bijna alles doen, maar meestal nog niks terugzeggen en die situatie is het absolute toppunt van eenzaamheid: twee wezens die, één keer zal ik in mijn leven de term toch gebruiken, naar elkaar toe zwijgen.

Maar ik had het op die mij urenlange toeschijnende tocht toch weer erg getroffen. Want er gebeurde van alles. Op een zeeschip is de kapitein de levende weerlegging van het zogeheten trias-beginsel, dat bestuur, rechtspraak en wetgeving als drie elkaar respecterende opperhoofden naast elkaar plaatst, maar in verschillende handen legt. De kapitein in volle zee is uiteraard de bestuurder maar als het nodig is, is hij ook rechter en notaris en zelfs wetgever. Hoewel de zeekapitein meer indruk op mij maakt dan de luchtpiloot schijnt de laatste, naar inkomen bezien, het toch ruimschoots te winnen. Over de buschauffeur praten we in dat verband maar niet eens. En toch zijn dag in dag uit de levens en de belangen van de tallozen die vervoerd willen worden, in zijn handen gelegd. Zolang hij rijdt, kan niemand anders dan op eigen levensgevaar uitstappen. En hij moet beslissen.

We bevonden ons in de volstrekte wildernis van de industriewijk: een soort sahara met spookachtige gebouwen en

borden met onleesbare namen. Midden in die Amerikaans aandoende eenzaamheid (mijn ervaring ontleen ik aan films) is er een stopplaats en iemand stapt uit. We vragen ons allemaal af waar die naar toe moet, want de fabrieken zijn allang begonnen met het werk en verder is er niets waar je hier naar toe zou kunnen moeten. Als liberaal volk laten we het bij deze gedachte. Ieder moet op zijn manier zien door deze wereld te komen. Maar er stapt ook iemand in. Een vrouw die uit het niets is komen opdagen. Ze heeft geen strippenkaart. Ze zal dus met echt geld moeten betalen. Dat is drie of vier keer zo duur dan het benodigd aantal strippen maar het blijft toch nog ruimschoots beneden de vijf gulden. Ze geeft een briefje van honderd gulden, ze heeft, zo zegt ze, niet anders. Daarvan kan ik niet teruggeven, zegt de chauffeur wat ontstemd. De vrouw gaat onmiddellijk in de aanval. Ik kan dat hele stuk toch niet lopen, zegt ze en een chauffeur moet zorgen dat hij wisselgeld heeft. De chauffeur wijst op een bordje: graag met gepast geld betalen, staat erop. De vrouw is niet overtuigd: Dat is een verzoek, zegt ze, en dat betekent nu net dat je niet met gepast geld móet betalen. Ze heeft dus duidelijk doorgestudeerd. Misschien wel rechten. De chauffeur doet er het zwijgen toe en de vrouw begint boos de bus uit te stappen. Gaat u maar zitten, zegt de chauffeur dan en ik denk dat de vrouw een ogenblik dacht dat ze op straat moest gaan zitten. Dat zou ze zeker niet gedaan hebben. Ze kijkt half naar de man omhoog en hij zegt nog eens: Neemt u maar plaats. Maar ik heb het niet kleiner, moppert de vrouw nog een beetje tegenstrijdig. De chauffeur zegt niets meer maar maakt het brede armgebaar, dat we allemaal kennen: loopt u maar door. U bent de controle met goed gevolg gepasseerd. En die vrouw reed gratis mee door de eenzame bebouwde vlaktes van Nijmegens industriewijken. Er werd niet meer over gepraat. Ik heb haar een stuk verder zien uitstappen met het briefje van honderd nog in haar handen geklemd. Ze leek wat verwilderd, tussen ontstemming en

waardering kon ze maar moeilijk kiezen. Waar ze naar toe ging, ik kon het niet zien. Maar de reis ging door en opnieuw stapt er een enkele vrouw bij een halte in met iets wat in een deken gewikkeld is. Geen kind, dat is zeker. Overstapje, helemaal in orde. Ze zit al bijna als de chauffeur ineens zegt: Hebt u daar in dat blik benzine? En op het moment dat hij het zegt, ruik ik het ook: de penetrante geur van benzine, die aan Shell doet denken en aan Esso. Ze bekent en zegt ook waar die benzine toe moet dienen, maar de details daarvan zijn mij ontgaan. U moet eruit, zegt de chauffeur, met benzine mag u niet in de bus: levensgevaarlijk. Ze voert verweer: Ik moet maar een heel klein stukje mee, zegt ze en anders moet ik dat hele end lopen. Meteen denk ik: Ha, de verdachte spreekt zichzelf radicaal tegen: daar zal de rechter gebruik van maken. Maar dat doet hij niet en daar had hij, nader beschouwd, geheel gelijk in. Want het kleine stukje met de bus is een heel eind als je het moet lopen. Toch volgde een veroordelend vonnis: u moet er onmiddellijk uit. Het verweer werd door de rechter, hoewel juist, niet bevrijdend gevonden. En ze stapte uit, de eenzaamheid tegemoet. Echt kwaad. Toen we optrokken en haar voorbij reden zag ik dat hij toen de chauffeur zich op haar hoogte bevond, met een vinger op het voorhoofd wees. Een gekke rechter had haar gevonnist en nu moest zij met haar blik met benzine de eeuwigheid inlopen.

Ik zat over die twee beslissingen na te denken. Ik kwam tot de conclusie dat ze allebei redelijk en billijk waren en dat de chauffeur zelf een rechtsregel moet hebben opgesteld, die ongeveer zo luidt: alleen tegen onregelmatigheden die echt gevaar of hinder voor anderen opleveren dient onverwijld te worden opgetreden. Maar terwijl ik aan de regel aan het schaven was, want anders dan de beslissingen beviel hij me nog niet helemaal, gingen het leven en de bus door. Een derde vrouw kwam op het toneel, dat wil zeggen: van achter uit de bus liep ze naar de chauffeur toe. Dat gebeurt meestal om

een van deze twee redenen: de chauffeur is een buurman, een schoolvriend of een danspartner en ze beginnen een praatje over al dat soort dingen, die in het leven leuk en spannend zijn. Dat duurt heel lang, meestal tot de passagier haar doel heeft bereikt en uitstapt. Soms wordt het zo gezellig (en blijft het toch veilig) dat ze een paar haltes verder meerijdt dan de bedoeling was. De regel dat tijdens het rijden niet met de chauffeur mag worden gepraat, geldt in deze gevallen niet. De tweede vaak voorkomende reden om tijdens het rijden van achter naar voren te komen is omdat de persoon in kwestie, het kan nu ook een vent zijn, tussentijds wil uitstappen. Dat mag volgens de regels van de busdienst niet. De chauffeurs behandelen die regel heel verschillend. Sommige overtreden hem nogal vlot. Anderen doen het niet of heel onwillig. Het is mogelijk, dat het verschil niet in de verschillende chauffeurs ligt maar in de gemoedstoestand van elke chauffeur: als hij een prettige nacht heeft gehad ligt alles anders dan wanneer hij gekweld werd door nachtmerries, diarree en ander ongerief. Deze keer echter was de reden voor de vrouw om naar voren te komen een heel andere. Ik ben nog vergeten te zeggen dat ze twee kleine kinderen bij zich had. Een van haar kinderen was bijna gaan zitten op een van de twee veren die vanuit de bekleding van een zitplaats dreigend omhoog staken. Ze vond dat een ongewenste situatie. Ze bleef heel rustig tijdens haar aanklacht, een goede officier van justitie, maar daarom niet minder vastberaden. En de chauffeur zette midden tussen twee haltes zijn bus stil, liep naar achter en ging de zaak controleren. De klacht werd gegrond bevonden, de zitplaats werd duidelijk onzitbaar verklaard en nadat de reis weer was voortgezet, ving er een zeer langdurige discussie aan tussen de chauffeur en het hoofdkantoor van de bus. Argumenten over en weer werden gewisseld. Soms viel de verbinding uit, andere keren krijste er iemand doorheen. Het was intussen een moeilijke route geworden, de weg lag opgebroken en de aandacht van de

chauffeur was duidelijk verdeeld. Maar hij redde het, al scheelde het even niet veel. Ik hoorde hoe aan de andere kant de hogere instantie uitspraak deed: Ik zal ervoor zorgen dat u op het hoofdstation een nieuwe bus krijgt. De chauffeur was tevreden. Hoeveel een nieuwe bus precies moet kosten, kon hem duidelijk niets schelen. Ieder zijn eigen zorgen. We waren er bijna, ik bedoel: ik was bijna waar ik altijd denk dat ik wezen moet, nog een paar haltes.

Er stapt eindelijk eens een meneer in. Overdag, nadat de jeugd naar school en universiteit is afgevoerd en voordat ze daar weer weg wil, zit de bus vol vrouwen. Hun mannen hebben de auto mee naar het werk en het eenverdienersloon is onvoldoende om er twee auto's op na te houden al zal het, zo hopen ze stiekem, misschien niet lang meer duren. Die man heeft ook twee jonge kinderen bij zich en een strippenkaart met nog drie blanco strippen. Twee, zegt hij achteloos en de chauffeur zet de stempelmachine in werking. De kinderen zoeken al naar de mooiste plaats en zouden daarom bij voorkeur op de verboden stoel met de uitstekende veren plaatsnemen maar uiteindelijk doen ze het toch niet. De man gaat hen achterna maar ineens wordt hij alsnog gedagvaard: Hoe oud is uw oudste? vraagt de chauffeur. Het is een man die of niet liegen kan of de regels niet kent. Vijf jaar, zegt hij. Dan heeft hij een kinderstrippenkaart nodig, zegt de chauffeur. Maar de man heeft zo'n kaart niet en blijkbaar beheert zijn vrouw hun portemonnee, want geld heeft hij ook niet. De chauffeur neemt opnieuw een beslissing contra legem: hij vraagt de strippenkaart voor volwassenen op en stempelt de laatste strip af. Ik aan het rekenen wíe daar nu schade van lijdt. Maar ik kom er niet uit omdat ik uit de bus moet. Ik heb deze zitting bijgewoond op woensdag 16 november 1994. Buschauffeurs worden veel te laag beloond.

LEIDSEPLEIN

Heel vroeger als het winter was, sneeuwde het vaak. Dan ging ik spoorslags naar het Leidseplein (Amsterdam, N.H.). En keek of er een sneeuwpop stond. Want als die er stond was Harriët Laurey er ook. Zij schreef een van de mooiste verzen die ik ken, en ik ken er nogal wat. Mét al het andere weggevaagd door de vijftigers, maar het komt weer terug. Ik kan niet zeggen waarom ik het zo mooi vind want als je dat probeert uit te leggen, komt er iets te voorschijn dat evengoed in een totaal mislukt gedicht kan staan. Alleen Komrij lukt het soms een vers een beetje uit te leggen zonder het te bederven.

De sneeuwpop: eerst is zij er heel lange tijd niet, dan eventjes wel, dan is zij voor eeuwig weg, gesmolten. Meer zeg ik niet:

Ik ben de sneeuwpop op het Leidseplein.
In vlokken kwam ik naar hun wereld vallen,
ontelbaar. Maar zij maakten met z'n allen
de starre man, die ik opeens moet zijn.

Mijn ene arm is korter dan de and're,
mijn hoofd te groot, de stijve hoed te klein.
Ik voel wel dat ik onbehouwen schijn.
Ik voel het, maar ik kan het niet verand'ren.

Hoewel zij inderhaast mijn beide oren
– alsof een pop wel zonder kan – vergaten,
hoor ik hun warme mensenstemmen praten.

En 't sneeuwt zo los. Maar ik ben vastgevroren
en straks, met heel dit plein alleen gelaten,
niet eens meer sneeuw, niet eens meer helder water...

DE MORAAL VAN DE OORLOG

I

Dresden, Hirosjima, Nagasaki. De overwinnaars van straks bombarderen dichtbevolkte steden. Honderdduizenden stedelingen vinden er de dood bij. Vonneguts *Slaughterhouse five* geeft het relaas van Dresden. Een relaas waarbij ik het passende bijvoeglijk naamwoord van verschrikking niet kan vinden. Over Hirosjima en Nagasaki waarop de eerste en tot nu ook de laatste atoombommen zijn gegooid op last van de Amerikaanse president Truman, is de wereld ook nu nog lang niet uitgepraat. Wanneer is iets een oorlogsmisdaad? Het lijkt wel of de eerste eis in elk geval de onmisbare voorwaarde is dat de feiten begaan zijn door de uiteindelijke verliezer. Ter wille van welk nagestreefd goed doel mogen willekeurige burgers, vrouwen en kinderen gedood worden?

II

In februari 1944 voltooide George Orwell zijn *Animal Farm*, maar hij kon er lange tijd geen uitgever voor vinden. Drie befaamde Engelse uitgevers stuurden hem het boek terug en een Amerikaanse uitgever schreef hem dat dierenverhalen het in de VS nooit deden. Inmiddels voorzag Orwell in het levensonderhoud van zijn gezin door journalistieke schrijfarbeid want eind 1943 had hij zijn radiobaantje bij de BBC – waarvoor hij praatprogramma's voor India verzorgde, waar bijna niemand naar luisterde – opgegeven. Voor de *Tribune* schrijft hij in die tijd met grote regelmaat korte stukken onder de titel: As I Please. Ik moet niet in herhaling vervallen

maar het zijn grandioze journalistieke werkstukken, na vijftig jaar nog springlevend en ook nu nog in staat de lezer op te winden. Want het lag zeker niet in Orwells karakter zijn lezers van toen naar de mond te schrijven. Heel wat keren ergerden zij zich bont en blauw aan zijn onorthodoxe, zonder enig voorbehoud neergepote politieke meningen. En lieten hem dat per brief duidelijk weten. Het ergst heeft Orwell het wel gemaakt in de zaak die ter sprake komt in de As I Please-stukken van 19 mei, 14 juli en 4 augustus 1944. In het stuk van 19 mei 1944 verdedigt hij tegenover Vera Brittain het bombarderen door de geallieerden van steden in vijandelijk gebied. Brittain noemt het 'obliteration bombing' en ook wel 'saturation bombing' en mijn woordenboek geeft als vertaling daarvan: bombarderen tot er niets meer te vernielen is. Zij noemt het in haar pamflet *SEED OF CHAOS* schandelijk, dat als gevolg van RAF-raids duizenden hulpeloze en onschuldige mensen in Italië, Duitsland en door Duitsland bezette gebieden het slachtoffer worden van hartverscheurende 'forms of death and injury comparable to the worst tortures of the Middle Ages'. Hoewel het in Engeland oorlog was, een oorlog op leven en dood, kon dat daar gezegd worden. Dit merk ik tussendoor op. Maar het gaat nu om het antwoord van Orwell. Hij zegt niet, althans niet duidelijk dat die bombardementen met hun gevolgen gerechtvaardigd werden door wat zij beoogden: op deze wijze de oorlog zo snel mogelijk tot een einde te brengen en ook niet dat de mensenlevens die zo verloren waren gegaan niet opwogen tegen die welke anders verloren zouden zijn gegaan. Een stelling die men kan opwerpen en die opgeworpen is, zonder dat ze bewezen of ontzenuwd kan worden, omdat wat niet gebeurd is nu eenmaal niet te meten valt en dus ook niet kan worden afgemeten tegen wat wel gebeurd is.

Wat hij wel zegt deed mij de haren te berge rijzen. Maar voor ik dat uiteenzet moet ik eerst nog releveren dat Orwell zich terecht of ten onrechte zeer bezorgd maakte over de be-

volkingsafname in Engeland die, zo voorspelde hij, als ze zo doorging, de algehele ondergang van het Verenigd Koninkrijk met zich mee zou brengen. Dit macro-economische element van zijn denken speelt een belangrijke rol in zijn stellingname.

Hij zegt: een bom (op een stad) doodt een dwarsdoorsnede ('cross-section') van de bevolking, zij het geen representatieve 'steekproef' omdat kinderen en aanstaande moeders meestal het eerst worden geëvacueerd en van de jonge mannen er nog al wat weg zijn in het leger. Gewone oorlogvoering daarentegen maakt 'all the healthiest and bravest of the young male population' tot slachtoffer. En, typisch voorbeeld voor Orwell: iedere keer als er een Duitse onderzeeër naar de bodem van de zee gaat, gaan ongeveer 50 'young men of fine physique and good nerves' de dood door verstikking tegemoet. Hij vindt dat door deze bombardementen het oorlogsleed eerlijker verdeeld wordt dan in een grondoorlog gebeurt en zegt nog eens duidelijk:

> I can't feel that war is 'humanized' by being confined to the slaughter of the young and becomes 'barbarous' when the old get killed as well.

Nu had Brittain ook zeker niet betoogd dat 'slaughter of the young' en zelfs niet dat het alleen maar doden van de 'male young' die soldaat waren, de oorlog tot een humaan verschijnsel maakte maar Orwell heeft dunkt mij wel in zoverre gelijk, dat in de huidige oorlogen de soldaten evenmin als de 'civilians' voor oorlog of het beroep van soldaat hebben gekozen, zodat men ook niet kan zeggen dat zij het risico dat ze sneuvelen nu eenmaal hebben aanvaard.

Toch kwam er natuurlijk veel en fel ('quite violent') protest. Het eerste punt kan ik overslaan want daarin had Orwell gewoon gelijk: Engeland was niet begonnen met de vernietigingsbombardementen. Maar het tweede gaat weer

over de volgens Orwell afgezaagde leus ('parrot cry'): het doden van vrouwen en kinderen. Orwell gaat onverdroten voort op de weg die hij eerder in had geslagen: als juist is dat door onze bombardementen op steden 1.200.000 Duitse burgers zijn gedood, dan heeft dat verlies de Duitsers waarschijnlijk minder schade berokkend dan een overeenkomstig verlies aan het Russische front of in Afrika en Italië. Maar er komt een kleine, overigens consequente omslag in zijn denken: het beschermen van kinderen tegen zulke aanvallen billijkt hij. Maar vrouwen? Orwell zegt het maar zo bot als alleen hij kan: Why is it worse to kill a woman than a man? En nu komt waar ik aan het begin van deze verhandeling over sprak aan bod: als de slachtpartij, die door een oorlog wordt veroorzaakt, een surplus aan vrouwen te zien geeft, zal de 'enormous majority' van deze vrouwen geen kinderen baren. Dit macro-argument werkt hij uitvoerig uit, want zo zegt hij ironisch: male lives are very nearly as important, biologically, as female ones.

Aan het slot van dit tweede stuk verzekert Orwell zijn lezers dat hij anders dan sommigen denken niet enthousiast is over deze air-raids, of ze nu van de vijand of van onszelf uitgaan. In het derde stuk, dat van 4 augustus 1944, gooit hij nog flink wat olie op de golven. Een opponent schreef hem dat hij net zo goed als Orwell vond dat 'the Hun had got to be beaten'. En dan komt Orwell met het, ik moet het toegeven, volstrekt onzinnige en gevoelloze argument dat het hem toeschijnt dat je minder kwaad doet door bommen te werpen dan door mensen 'Huns' te noemen. Door je vijand dood te schieten geef je niet te kennen dat je hem haat maar dat doe je wel door hem te beledigen.

De prikkelende onzin van zijn laatste reactie neemt niet weg dat de lezer door op deze wijze met een geheel onorthodoxe zienswijze te worden geconfronteerd, die zelf in ieder geval niet onzinnig is, toch weer gedwongen wordt om na te

denken over wat hij tevoren doodgewoon, vanzelfsprekend en niet voor discussie vatbaar vond.

III

Waar Orwell het billijk vindt dat in een oorlog een dwarsdoorsnee van de vijandige bevolking (met inbegrip van de daartoe behorende soldaten) wordt getroffen, heeft hij natuurlijk niet op het oog zulke zaken als thans op vele plaatsen in de wereld op een nooit eerder geziene meedogenloze wijze gebeuren: het vermoorden van mannen, vrouwen en kinderen uit de burgerbevolking omdat ze niet van het goede soort zijn. Dat is trouwens geen oorlog, al zijn de gevolgen even erg of erger. Het is de échte georganiseerde misdaad. We weten alleen nog niet precies hoeveel er daarvan zijn.

ANTHONY TROLLOPE OF DE OPRECHTE GELDWOLF

I

Anthony Trollope (1815-1882), de jongere tijdgenoot van Charles Dickens met wie hij niet veel op had en van Heinrich Heine, van wie niet blijkt dat hij hem gekend heeft, zou ik willen schetsen als de burger op zijn best. En dat wil heel wat zeggen, want als we wat moeite hebben met de middenmoot van dat volk (waartoe we waarschijnlijk zelf behoren) en een hekel aan de onderkant, dan moet ook gezegd worden dat de bovenlaag iets heel bijzonders is. Orwell die het vaak over hem heeft, schrijft dat *Autobiography* (geschreven in 1875 en 1876 en gepubliceerd door een van zijn zoons in 1883) boeiende stof is ofschoon of misschien wel omdat ze grotendeels over geld gaat. Het is niet een typische eigenschap van de burger dat hij veel om geld geeft, maar de burger van de hoogste rang onderscheidt zich van alle anderen (ook van de anti-burgerlijke kunstenaars zoals Heine) doordat hij dat volmondig toegeeft en er veel en graag over schrijft. Het derde en het zevende hoofdstuk eindigen met respectievelijk een mededeling over salarisverhoging tot 400 pond per jaar (als ambtenaar bij de posterijen) en verbetering van honorarium tot 600 pond voor zijn volgende roman wegens het succes van de vorige. En als de uitgever in het begin van zijn schrijversloopbaan te weinig biedt, schrijft hij met grimmige humor dat hij de naam van die uitgever bijzonder hoog had maar toch het liefst 'at the bottom' van een cheque zag staan. Waarom zou ik niet op geld gesteld mogen zijn, vraagt hij zich hardop af: Titiaan, Rubens en Shakespeare werkten toch ook alleen maar als ze er geld voor kregen. Trollope die

een ongelukkige jeugd had gehad met een vader die als advocaat was mislukt omdat hij zo'n ontzettend slecht humeur had en een moeder die het huishouden vol zieken waarvan er vele doodgingen onderhield door het schrijven van talloze boeken, laat ons weten dat hij zich in zijn jeugd en in het begin van zijn loopbaan ook altijd diep in de schulden heeft gestoken. Toen hij ging schrijven was het ook voorlopig nog niet alles botertje tot de boom: na tien jaar keihard werken had hij in 1857 (hij was toen 42 jaar) in totaal met zijn boeken 55 pond verdiend. Pas daarna kwam, zoals ze tegenwoordig zeggen, het grote geld.

II

Keihard werken. Ook hier zien we een burgerlijke eigenschap en een waar Trollope erg prat op gaat. Misschien is hij wel het bekendst om zijn 250 woorden per kwartier met het horloge op tafel. Hij vertelt het in verzet tegen de genieën die wachten tot de inspiratie op komt zetten. Een schrijver zoals hij is – zo meent hij – een ambachtsman die het moet hebben van zijn werkdiscipline. Hij laat zich iedere ochtend des morgens om half zes (niet om zeven uur, zoals Orwell schrijft) door een oude stalknecht wekken en die krijgt daarvoor vijf pond per jaar extra. Deze heeft zich altijd stipt van zijn taak gekweten inclusief de koffie die hij meebracht en Trollope heeft, als hij dan al een beetje beroemd is geworden, dat het meest aan hem te danken. Misschien had die man toch wel wat meer geld verdiend, denkt Trollope achteraf met weemoed. Hij kleedt zich nog niet aan maar gaat meteen aan het werk: een half uur lezen wat de vorige dag geschreven is en dan schrijven en niet aan de pen zitten knabbelen of tegen de muur aan kijken totdat de inspiratie komt: 250 woorden per kwartier tot negen uur. Want dan komt het ontbijt en het is van algemene bekendheid dat een schrijver per dag hooguit drie uur kan schrijven en trouwens ook

maar hoogstens drie uur per dag kan lezen en dat nog alleen maar als hij dat splitst in twee keer anderhalf uur een flink stuk uit elkaar gelegen. Waar hij dan de rest van zijn dag mee vult? Niet vergeten dat lezen én schrijven samen al zes uur vergden. Niet vergeten vooral dat hij postambtenaar was tot 1867, toen hij 52 jaar was, al moet daarbij vermeld worden dat de werkuren van een ambtenaar liepen van 10.00 uur in de ochtend tot 16.00 uur in de middag, wat, als er ook op zaterdag gewerkt werd, toch altijd 36 uur oplevert. Niet vergeten ook dat hij een verwoed jager was (minstens twee, meestal drie keer per week op jacht ging naar vossen en zo) en ten slotte nog dagelijks placht te whisten. Trollope verschaft ons een tot op de penny nauwkeurige lijst van wat hij met elk van zijn boeken verdiend heeft. Dat loopt uiteen van 48 pond, zes shilling en 9 pennies voor het eerste boek tot 3200 pond per boek in zijn beste tijd. Er komen in de lijst al gauw zulke mooie ronde getallen te voorschijn omdat Trollope als burger niet van grote risico's hield. Vanaf het moment dat zijn boeken begonnen te lopen kwam hij met de uitgever een vast bedrag overeen dat de bekende boogvorm vertoonde. De autobiografie kon in dit opzicht niet volledig zijn omdat Trollope haar een jaar of zes à zeven voor zijn dood schreef. Zijn enige in Engeland wonende zoon (de andere was na veel tegenslag naar Australië geëmigreerd waar hij schapenhouder werd, maar hij had de aard van zijn grootvader want ook dát mislukte volslagen) mocht het boek pas voor publikatie uit handen geven na zijn dood. In zijn voorwoord vertelt Henry Trollope dat zijn vader na het afsluiten van de autobiografie nog dertien boeken heeft geschreven. Wat daarmee verdiend werd, vermeldt hij niet, maar Anthony Trollope, de realistische burger, weet ons aan het einde van zijn levensverhaal te vertellen dat het langzaam achteruit ging met de verkoop van zijn boeken en dus met de lump sum die ermee verdiend werd. De hele autobiografie staat echt vol met geldbedragen en ook zijn andere

boeken gaan vaak over geld. Het boek dat hij zelf het beste vond, *Last chronicle of Barset* (1867) heeft een cheque die kwijtgeraakt is tot thema. *The Warden* gaat over kerkelijke inkomsten die eigenlijk aan de armen toebehoren maar die naar de rector plegen te gaan. Een van Trollope's korte verhalen heet: *Why Frau Frohmann raised her prices* en is helemaal geen kort verhaal, want telt iets meer dan honderd bladzijden. Het thema staat in de titel: Frau Frohmann, een Oostenrijkse, vraagt zich bijna al die bladzijden lang af of zij haar pensionprijs zal verhogen nu haar aanstaande schoonzoon haar voorgerekend heeft dat de huidige prijzen verlies opleveren. Een onnozel thema – Trollope geeft meer dan eens toe dat hij eigenlijk nooit een echt goede plot had, maar hij dacht dat de plot dan ook niet erg belangrijk was – en daarom is het zo merkwaardig dat het verhaal geen moment verveelt (zoals dat soms wel het geval is bij Dickens als hij op een thema te lang en te leuk wil doorgaan).

Trollope en geld. Ze zijn een soort fatsoenlijke tweeëenheid. Als hij wil aantonen dat mensen alleen maar vergeten wat hen niet interesseert komt hij met het voorbeeld dat een man in het algemeen wel heel oud en dement moet zijn voordat hij vergeet hoeveel geld hij op de bank heeft staan en – laatste demonstratie – bladzijden lang gaat hij tekeer tegen de roofdrukken van zijn boeken in de Verenigde Staten, die zich buiten de verdragen inzake auteursrechten hadden gehouden en de auteurs niets betaalden. Een terecht verwijt natuurlijk.

III

De werkdiscipline van de goede burger dringt bij Trollope tot in de verste hoeken door. Evenals Socrates/Plato haalt hij er ter vergelijking de schoenmaker twee keer bij. Het geheim van zulk werk als het zijne (hij bedoelt: goed maar niet geniaal) is, dat het onderworpen is aan de regels die ook gelden voor ambachtslieden. 'Als een schoenmaker een paar

schoenen heeft gemaakt, gaat hij er niet bij zitten om zijn werkstuk vol bewondering te aanschouwen: kijk daar eens, mijn paar schoenen, eindelijk klaar. Wat een schitterend paar is dat! De schoenmaker die aan dergelijke gevoelens toe zou geven, zou de helft van zijn tijd niets verdienen. Een andere keer haalt hij er ook de kaarsenmaker bij, die zit te wachten op het "divine moment" dat de kaars smelt. Precies hetzelfde is het gesteld met de schrijver van boeken.' Hij moet zijn werk beschouwen 'as a normal condition of his life'. Nooit is hij een dag te laat geweest de vele keren dat hij voor een tijdschrift een artikel moest schrijven. En al dat gedoe van voorzichtig timmeren aan elke zin, en er eindeloos lang over doen, hij zegt niet dat anderen het niet mogen doen, maar wat hem betreft: zíjn beste werk was altijd wat hij het snelst geschreven had. Voorstudies mogen wel, maar ook hier weer: als hij op het schip naar de West over de landen die hij daar bezoekt schrijft, doet hij het zonder aantekeningen te raadplegen: hij kijkt, ziet en schrijft en het worden boeken die erin gaan als koek. Soms voert Trollope zijn nuchterheid (of is het bescheidenheid) wel wat ver door, bijvoorbeeld als hij verklaart dat zo zijn drijfveer dan al niet was uit te blinken in kwaliteit dan toch wel in kwantiteit (58 boeken naast vele 'sundries', miscellanea, opbrengst 7800 pond).

IV

Van werkdiscipline ben ik ongemerkt overgestapt op nuchterheid en bescheidenheid. Je zou ook kunnen zeggen: zelfkennis en zelfkritiek. Trollope onderwerpt zijn boeken aan een genadeloze kritiek. Helemaal tevreden over zijn werk is hij nooit (en daarin lijkt hij op Orwell, niet op Dickens of Heine), helemaal ontevreden meer dan eens. Van zijn roman *He knew he was right* (1869, topopbrengst van 3200 pond) schrijft hij: 'I look upon the story as being nearly altogether bad' en over zijn eerste roman (1847, opbrengst 48 pond en-

zovoort) 'I was sure that the book would fail, and it did fail most absolutely' om er dan nog maar aan toe te voegen: ik heb nooit van iemand gehoord die het boek gelezen had. En algemener nog verzucht hij dat hij er, als hij eraan denkt hoeveel romans hij geschreven heeft, geen recht op heeft te verwachten dat meer dan een paar ervan zelfs maar het tweede jaar van hun publikatie zullen overleven (zijn hele oeuvre is in 1993 als Penguin Trollope een nieuwe zegetocht begonnen). Een enkele keer bijt hij van zich af: tegen de recensenten die recenseren zonder de boeken gelezen te hebben (ook toen al), en tegen die critici die hem verwijten dat hij het Oudgrieks niet beheerst: dat zeggen zij die denken dat zij goed thuis zijn in die taal maar het is inderdaad heel wat als je met gemak Grieks kunt lezen maar het is geen schande als je daartoe niet in staat bent. Doen alsof je Grieks kunt lezen, terwijl dat niet het geval is, dát is schandelijk. Zelfkennis: een zwakke trek in mijn karakter is 'a craving for love'. En: hoe ouder je wordt, hoe meer je gesteld bent op amusement maar hoe moeilijker het wordt het ook te vinden. Hij heeft altijd geweten dat hij onmogelijk een goed spreker kon worden omdat hij de gave daartoe ten enenmale miste. En als hij zijn inmiddels vrij hoge baan bij de posterijen opgeeft om zich geheel aan het schrijven te wijden, citeert hij voluit de brief vol loftuitingen die hij van zijn bazen ontving maar laat daar direct op volgen: de lezers zullen ongetwijfeld denken, dat is van die officiële poppenkasterij ('flummery') en dat is het ook. Ik beeld me geen moment in dat ik een sieraad was voor de posterijen en ik twijfel er niet aan dat heel wat secretaressen en andere personeelsleden blij waren dat ze van me af waren.

En nu ik het toch over Trollope en de posterijen heb haast ik mij een van de belangrijkste zaken uit zijn ambtelijk leven te vertellen: hij is de uitvinder van de postbus, ik bedoel die verzamelplaatsen waar mensen die ver van hun postkantoor wonen hun brieven naar toe brengen en die later door een

postambtenaar geledigd worden. Daar was hij terecht heel trots op. Oók nog een heel nuttig burger.

V

Zoals bekend, is een van de eigenschappen van de burger zijn reislust. Dat vindt, naar algemeen wordt aangenomen, zijn oorzaak in een tekort aan verbeeldingskracht als gevolg waarvan hij nieuwe impressies moet gaan zoeken in de ruimte buiten het eigen gemoed. Alleen de goede burger slaagt daar enigszins in. Trollope heeft ontzettend veel verre reizen gemaakt: naar Cuba, naar Griekenland, naar Amerika en nog veel meer. Dat moest allemaal per schip gebeuren, want van het snelle vervoer was in die tijd alleen nog maar de trein in opkomst en zelfs naar Griekenland kon je vanuit Londen met de trein niet komen. Hij hield zich op die maandenlange reizen stipt aan zijn werkschema al weet ik niet of die oude stalknecht ook altijd meeging. Een keer is hij met zijn vrouw naar Australië gereisd. Dat was een familiebezoek bij de zoon, die failliet ging aan het houden van schapen. Hij spreekt met deernis en liefde over die ongelukkige zoon (die hij financieel ondersteunde), maar vermijdt elke uitvoerigheid en elke sentimentaliteit.

Vrij kort zal ik zijn over zijn opvattingen wat betreft het zedelijk gehalte van de roman. Zoals velen uit zijn tijd, zeker in Engeland, was hij er vast van overtuigd, dat de roman een opwekking tot het goede moest inhouden en jonge mensen, vooral jonge vrouwen op het goede pad moest houden. 'Er zijn er velen die zouden lachen bij de gedachte dat een romanschrijver deugdzaamheid of ziele-adel moet onderwijzen,' zegt hij en wij denken dan dat die lach voortkomt uit de overtuiging dat dat helemaal niet het doel of de ambitie van de schrijver zal zijn. Maar dat zit helemaal mis. Die daarom lachen doen dat omdat zij het lezen van elke roman als zondig beschouwen ofwel als een nutteloos tijdverdrijf.

Er zijn mensen die menen dat jonge vrouwen niets over de liefde behoren te weten voor ze getrouwd zijn, maar zo bekrompen is Trollope niet: ze moeten van de roman daarover op aangename manier leren wat ze er in een preek op zwaarwichtige manier van leren. Kortom: in dit opzicht is Trollope geheel de burger van zijn tijd. Hij meent dan ook dat bij geen van zes grote Engelse romanschrijvers een scène, een passage of zelfs maar een woord kan worden gevonden, die een meisje zouden leren onbescheiden te zijn en een romanschrijver die er in slaagt 'to teach wholesome lessons in regard to love' doet er een geweldig goed werk mee.

Nog drie trekken van Trollope als burger maximus moet ik vermelden. Het gezelschap van heren (gentlemen) valt verre te prefereren boven dat van de gewone man, vertrouwt hij ons toe. Maar hij durft dat alleen maar te zeggen omdat zijn memoires toch pas na zijn dood worden uitgegeven, want hij weet best dat hij als hij zegt dat een bisschop of een rechter een gentleman moet zijn, met hoon overladen wordt. Toch blijft hij bij zijn stelling. De deur van de ene klasse naar de andere moet openstaan maar verkeerd is het te zeggen dat er geen klassen en geen toegangsdeuren daarheen bestaan.

Een pensioen dient alleen hij te krijgen die zijn hele dienstverband uit dient: een man moet zestig zijn wil hij recht hebben op pensioen, behalve als zijn gezondheid hem in de steek laat. Hoe groot was het pensioen in die tijd voor zo iemand? Trollope deelt het ons precies mee: one sixtieth of his salary for every year up to forty years. Maximaal twee derde van het salaris, als ik goed gerekend heb, en dat ligt niet ver af van onze pensioenen. Naar eigen opvatting had Trollope derhalve geen recht op enig pensioen ondanks zijn lange diensttijd en ondanks die postbox. Maar dat klopt weer helemaal: de goede burger houdt in zulke gevallen met het eigen belang geen rekening.

Nu nog de climax. Trollope bekent: ik zou graag parlementslid geweest zijn. Zijn land te dienen zonder er geld

voor te ontvangen, dat is wel de meest grandioze taak die een man kan verrichten. Trollope heeft geprobeerd voor dit grandioze werk in aanmerking te komen. Het is hem niet gelukt. Maar als ik van climax sprak dan is het omdat de man die zo gesteld was op rijkdom en geld en daar zo openlijk en soms zelfs schaamteloos blijk van gaf, hier gevonden heeft wat geld te boven gaat, waar geld voor moet wijken: het dienen van zijn land. Noem het belachelijk, het is ook een beetje groots. Groots en grotesk zijn trouwens stammen van dezelfde boom.

VI

Op 11 juni 1844 trouwde Trollope in Ierland. Het wordt, jawel, in zijn autobiografie vermeld. En vervolgens wordt aan dat levenslange huwelijk één zin gewijd: mijn huwelijk was als het huwelijk van andere mensen en behalve voor mijn vrouw en mij voor niemand van speciaal belang. Daarna springt hij snel over op geldzaken. De romanschrijvers van vandaag die alleen maar daarom niet uitsluitend over hun huwelijk schrijven omdat ze in plaats daarvan plegen samen te leven zullen er vreemd van opkijken. Geen enkel boek van Trollope behalve dan zijn autobiografie kent een figuur die zich 'ik' noemt. Eén zin dus maar over dat huwelijk maar tevoren heeft hij zich even bloot gegeven: hij had zijn aankomst in Ierland (waar hij eindelijk een goede baan kreeg bij de posterijen) aangeduid als het begin van een beter leven en nu zegt hij: misschien had ik toch liever die gelukkige dag waarop ik trouwde het begin moeten noemen van mijn betere leven.

Ik vrees dat ik eindeloos kan doorgaan over Trollope en dat ik, anders dan hij, mijn lezers wel zal gaan vervelen. Ik heb geprobeerd dit stuk in de drie uur die ik van Trollope mocht schrijven klaar te krijgen (zij het niet vanaf zes uur in de ochtend). Ik ben daar nu aan toe maar ik ben nog

niet helemaal klaar. Een paar dingen zijn te mooi om weg te laten.

Waarom moet iemand schrijven? Niet omdat 'he has to tell a story' maar 'because he has a story to tell'. Hoe dat te vertalen? Maar vooral hoe het te begrijpen? Trollope is er zelf ook van onder de indruk, want hij zal het nog twee keer zo zeggen. Ik denk dat het verhaal er moet zijn voordat het vertellen begint en dat het vertellen een dwang, een noodzaak wordt omdat het verhaal er al is. Het klopt niet helemaal met Trollope's ambachtelijke opvatting van het schrijven maar wie kan hem voorschrijven in alles consequent te zijn? Hij was, wat hij zelf ook zegt of schrijft, een begenadigd kunstenaar, een die vol zat met verhalen die erom kermden verteld te worden en die, ik kan het niet anders zeggen, geboren wilden worden.

Romantiek en Trollope. Geloof je hem op zijn woord, dan past ook die combinatie niet. Maar ik ga twee bewijzen aanvoeren voor de ondeugdelijkheid van die stelling. Ergens vertelt hij dat hij een van zijn romans verkiest boven de andere omdat die te 'lacrymose', te huilerig is (even later staat in het woordenboek nog zo'n prachtig woord: lackadaisical = sentimenteel, schreierig en dat heb ik zo direct nodig). Want als Trollope zijn eigen woorden over Kate Woodward, een der hoofdpersonen uit *The Three Clerks*, leest wanneer zij denkt te gaan sterven en afscheid neemt van de man die zij liefheeft, dan springen, ja echt, hem, Trollope de tranen in de ogen. Goed, ik weet dat meer schrijvers dat hebben. Maar het gaat mij om de volgende zin die heel letterlijk vertaald dient te worden: I had not the heart to kill her.

Tweede bewijs: bijna aan het eind van de levensbeschrijving op bladzijde 288 duikt plotseling in één alinea een vrouw op, die de laatste vijftien jaar, zijn familie niet meegerekend, zijn 'most chosen friend' is geweest. Niet over haar te spreken in zijn autobiografie zou betekenen dat een van de grootste vreugden van zijn later leven onvermeld bleef: 'She

is a ray of light to me, from which I can always strike a spark by thinking of her.' Wie hier meteen aan een lucifer denkt mist iedere roeping voor romanticus. Over haar spreken moest wel, maar haar noemen dat zou haar geen plezier doen. En dus gebeurt het niet. Honny soit qui mal y pense.

VII

Welke zijn de hinderlagen die de burger – ook de goede en de beste – bedreigen en die hij moet weerstaan wil hij burger blijven? Vergeef mij als ik een onbehoorlijke opsomming geef voor hen die hier het eerst genoemd zijn: vrouwen, drank, gokken en drugs. Ze mogen er overigens van en voor de burger allemaal zijn, maar stuk voor stuk met mate. Ik zal proberen die passage (de langste zin, geloof ik, die Trollope schreef) waarin de burger zich verheft tot mens van ongekende klasse, vertaald weer te geven:

> Als het ritselen van een vrouwenrok mijn bloed ooit heeft verontrust, als de beker wijn mij tot vreugde heeft gestrekt, als ik tabak, genoten te middernacht in prettig gezelschap, een stukje vond van het aardse paradijs, als ik nu en dan wat roekeloos een bankbiljet van vijf pond over de tafel heb laten fladderen, wat kan dat de lezer allemaal schelen? Jegens geen vrouw heb ik verraad gepleegd. Wijn heeft mij geen ellende bezorgd. Ik heb meer gehouden van het gezelschap van de roker dan van de gewoonte om het te doen. Ik heb nooit begeerd geld te winnen en ik heb geen geld verloren.

En dan wordt, voor een keer, ik moet het wel zeggen, de burger hoogmoedig. Maar hij blijft in die hoogmoed burger en daarom laat ik hem nu praten in zijn eigen taal:

> To enjoy the excitement of pleasure, but to be free of its vices and ill effects, –to have the sweet, and leave the bitter untas-

> ted– that has been my study. The preachers tell us that this is impossible. It seems to me that hitherto I have succeeded very well. I will not say that I have never scorched a finger– but I carry no ugly wounds.

VIII

Ik heb de mij toegestane tijd nu met drie kwartier overschreden. Het mag geen heel uur worden. Daarom zeg ik, wat Anthony Trollope aan het einde van zijn autobiografie zei, hem zorgvuldig na. Wie mij voorhoudt dat ik, zo doende, mijn laatste woorden heb geschreven, mag ik die dertien boeken voorhouden die hij ná dit afscheid schreef:

> En nu strek ik mijn hand uit en vanaf die verre kust zeg ik vaarwel aan allen die de moeite hebben genomen van de vele woorden die ik schreef er een paar te lezen.

PIETER PAULUS, GENIE OF DRAAIKONT?

I

De Verklaring van 31 januari 1795 kent geen artikelen. Maar als we de vermelding van het eerste recht van de mens en de burger artikel één noemen:

> – het bepaalt, dat alle Mensen met gelijke rechten geboren worden en dat deze natuurlijke rechten hun niet ontnomen kunnen worden –

worden we meteen geconfronteerd met een even aardig als eigenaardig verschijnsel: het heeft geduurd tot het in werking treden van de huidige grondwet van 1983 voordat het recht van gelijkheid opnieuw als artikel 1 in een staatsrechtelijke beginselverklaring werd opgenomen. Na de verklaring van 1795 is er even een romantische periode geweest, waarin artikel 1 als trefwoord het juridisch even ongeschikte als zeldzame woord geluk bevatte:

> Zie bijv. art. 1 van de Staatsregeling van 1801: Het geluk van allen is de Hoogste Wet,

maar na de Franse overheersing werd artikel 1 van de Grondwet een droge geografische opsomming van de gebiedsdelen waaruit het Rijk bestond met als enige bijzonderheid dat in de fiere aanduiding als Koninkrijk der Nederland*en* in de loop der geschiedenis het meervoud steeds minder inhoud kreeg.

II

Aan de basis van die eerste Nederlandse Verklaring van de Rechten van de Mens en van de Burger, staat Pieter Paulus. Zij, de verklaring, geniet, evenals hij, de staatsman, 'slechts in zeer beperkte kring bekendheid'. De historicus Blok vermeldt maar terloops het bestaan van deze flets en kleurloos als Publicatie aangekondigde Declaratie. Bonnier en De Savornin Lohman, die een verzameling van Staatsregelingen en Grondwetten te boek hebben gesteld verontschuldigen zich in noot 1 uitvoerig voor het opnemen van de Publicatie in hun verzameling:

> Hoewel wij in het algemeen slechts stukken uitgaande van het centraal gezag in deze verzameling opnemen, menen wij uitzondering te moeten maken voor deze Publicatie...

In die tijd ging het er in recht en wetgeving veel sneller aan toe dan nu. Ik hoef maar te wijzen op het razende tempo waarin de altijd rustige Van der Linden zijn Burgerlijk Wetboek ontwierp en dat tempo te vergelijken met dat waarin het huidige 'nieuwe' Burgerlijk Wetboek tot stand is gekomen, eigenlijk nog steeds aan het tot stand komen ís.

III

Maar ik doel op iets anders. Stadhouder Willem v was nog niet goed en wel scheep gegaan naar Engeland of reeds de volgende dag wierp Leiden als eerste in de rij van elkaar snel opvolgende steden het toen gehate Oranje-juk van zich af. En binnen veertien dagen na de smadelijke aftocht van Willem v 'in the heat of the night', zag de Publicatie het licht. Een vierhoofdige Commissie waarvan Pieter Paulus het *opper*hoofd vormde, belastte zich met de voorbereiding. Er is met enig recht gezegd, dat in die Verklaring veel is overgeno-

men uit de Declarations die aan de Franse grondwetten van 1791 en 1793 voorafgingen. Maar in menig opzicht was er ook verschil. En dat vond zijn oorzaak in de persoon en vooral het werk van Pieter Paulus. In 1790 of 1791 had deze een boek gepubliceerd, het zou zijn laatste blijken te zijn en naar mijn mening ook zijn beste, met de in die tijd niet ongebruikelijk wijdlopige titel:

> Verhandeling over de vrage: in welke zin kunnen de mensen gezegd worden gelijk te zijn en welke zijn de rechten en plichten die daaruit voortvloeien?

In die verhandeling waarin J.J. Rousseau, nu eens als leidsman dan weer als te bestrijden extremist, een prominente plaats innam passeren vele rechten van de mens – naast haast evenzovele verplichtingen – de revue en wij vinden een flink aantal van die rechten letter voor letter terug in de Publicatie en vele andere naar de geest. Zeker was Paulus, die toen hij dit boek schreef als een, overigens zeer welgesteld en geëerd, balling in Versailles woonde, duidelijk beïnvloed door de Franse Lumières (naast Rousseau vooral ook Voltaire en Condorcet) alsmede door de allereerste manifesten uit de revolutie van 1789, maar zonder de werkelijkheid geweld aan te doen kan men vaststellen dat de meest rechtstreekse bron van de Publicatie de Verhandeling van Pieter Paulus zelf was. In zijn Verhandeling wordt de gelijkheid van de mensen, anders dan in Frankrijk was gebeurd, vaak gedemonstreerd aan de hand van bijbelteksten.

IV

Alvorens het zoeklicht te richten op zijn persoon wijs ik op twee eigenschappen van de Verklaring die er voor de beschouwer van vandaag duidelijk uitspringen. De eerste is een bekende: dat wat wij de sociale grondrechten zijn gaan

noemen, vindt in de Verklaring geen of amper aanknoping. De welvaartsstaat was nog ver weg. En de privé-eigendom werd nog als natuurlijk recht gekoesterd. Al valt wel op dat in de Nederlandse Verklaring art. 17 van de Franse constitutie van 1791 die de eigendom als 'un droit inviolable et sacré' ten troon verheft geen letterlijke weerklank vindt. Wel noemt zij de eigendom onder de 'natuurlijke rechten' maar verder volstaat zij er in artikel 11 mee de eigenaar bescherming te beloven tegen willekeurige aanspraken van de inhalige en grijpgrage overheid. De tweede minder snel opvallende karaktertrek is, dat naast vrijheid, gelijkheid, eigendom en 'tegenstand aan onderdrukking' (= het recht van opstand) *veiligheid* uitdrukkelijk als een natuurlijk recht van de burger jegens de overheid wordt omschreven. Dat staat in artikel 2 van de Verklaring en we vinden het ook in artikel 2 van de Franse constitutie van 1791. Het is een recht dat de burger jegens de staat, jegens zijn overheden geldend kan maken. In latere grondwetten, ook in die van 1983, zullen we het niet meer aantreffen. Dat de overheid zich van deze essentiële verplichting niet kan kwijten door jammerklachten van harentwege over de immoraliteit en calculatiezucht van de aan haar zorgen toevertrouwde burgers, wisten ze in elk geval toen beter dan nu.

V

Evenals van Heinrich Heine, maar om andere redenen, staat de geboortedag van Pieter Paulus niet vast. Bijna alle biografen zeggen ons dat hij 'in 1754' geboren is maar Pieter Hendrik Suringar die in 1879 'op hem' promoveerde weet zeker dat hij op 9 april 1753 is geboren omdat dat in Paulus' doopregister staat. Zijn geboorte*plaats* is in elk geval Axel en die Zeeuwse afkomst zal ertoe bijgedragen hebben dat hij in een uitvoerige studie het recht van Zeeland op een universiteit heeft verdedigd toen de Leidse universiteit, waaraan hij stu-

deerde (de Utrechtse universiteit, waar hij begon, kon hem daartoe nog niet verleiden) tweehonderd jaar bestond.

Mensen, vroeger bijna steeds mannen, die in de politiek of de hoge ambtenarij iets wilden bereiken en zoals Paulus in of rond 1750 geboren werden, moeten het erg moeilijk hebben gehad als ze zich in die positie tot hun 65ste levensjaar (1815) wilden handhaven. Heel wat hindernissen kwamen zij op die weg tegen:

Periode een:
Tot 1884 of daaromtrent dienden zij het stadhouderlijk vaandel hoog te houden, hoe zwak en wisselvallig het beleid van Willem v ook was en steeds meer werd.
Periode twee:
Van ongeveer 1884 tot 1887 dienden zij, zeker in Holland, elke adhesie aan Oranje te verbergen en het Oranje-boven zingen werd een strafbaar feit.
Periode drie:
In de herfst van 1887 (Goejanverwellesluis) werd het zaak weer Oranje-gezind te zijn. Niet-dragen van Oranje was strafbaar. Een proces werd gevoerd met als inzet de vraag of aan die verplichting had voldaan de man die aan de achterkant van zijn pantalon een minuscuul oranje strikje had bevestigd. De uitkomst is mij onbekend.
Periode vier:
Van 1795 af diende men Bataaf te zijn met, aan het einde drie jaar lang, regelrechte Franse bezetting. Tirannie verdrijven kreeg toen een vreemde betekenis. Het Decreet van 1810 kende als artikel één de vaststelling: La Hollande est réunie a l'Empire, en, niet minder erg, als art. 2: La ville d'Amsterdam sera la troisième ville de l'Empire (na Parijs en Rome).
Periode vijf:
Vanaf 1813 zou er tot 1940 desgewenst weer gedanst kunnen worden maar nu rond de echte vrijheidsboom.

VI

Ik heb het nog niet meegemaakt dat een, in de publieke opinie van nu welhaast volstrekt vergeten persoon als Pieter Paulus, door het grote merendeel van zijn tijdgenoten en door alle historici zo uitbundig en onvoorwaardelijk geprezen wordt als deze auteur-staatsman, hoewel zijn leven en werken bij de onbevangen lezer en waarnemer van nu toch hoogstens een mengsel van waardering en kritiek zouden kunnen opleveren. Simon Schama, die zich als laatste in het koor der bewonderaars voegt, vormt daarvan wel tevens de climax:

> De dood van Pieter Paulus, op 42-jarige leeftijd en op het hoogtepunt van zijn krachten, was voor de jonge staat een regelrechte ramp. Nog afgezien van zijn aanstekelijke, persoonlijke kwaliteiten en intellectuele begaafdheid, was Paulus de enige politicus in de Bataafse Republiek die aandacht en gezag wist af te dwingen bij mensen van radicaal verschillende opinies... Zijn intellectuele ontwikkeling, van kritiekloze bewondering voor de Unie van Utrecht tot zijn Verhandeling over de Gelijkheid van 1793 (x) legt op exemplarische wijze getuigenis af van zijn vermogen het Nederlandse instinct voor legitimiteit te verbinden met de eigentijdse noodzaak van radicale institutionele veranderingen.

Wie de lofprijzing in de laatste zin met een wat kritisch en onvriendelijk oog beziet, zou de ingewikkelde constructie ervan kunnen toeschrijven aan het feit dat Paulus minstens ook een sterke neiging had de huig nauwgezet naar de in zijn bestek van zijn leven zo vaak van richting veranderende wind te hangen. In de eerste periode schreef Paulus een boek over het nut van het stadhouderschap, dat in de tweede en zeker in de vierde periode heel slecht gevallen zou zijn. Ook uit de eerste periode stamt zijn opus magnum, het veel geroemde werk in drie delen met een slotdeel over de Unie van

Utrecht. Kritiekloze bewondering, inderdaad, maar wel net in de juiste periode. En diezelfde Unie zal hij in de Publicatie van 1795 verachtelijk neerzetten als 'de zogenaamde oude constitutie', aan de eden waarop niemand meer gebonden is.

VII

Er is met die boeken over de Unie nog iets anders aan de hand. In het slotdeel zet Paulus uiteen dat hij naast heel veel lof ook enige naar zijn mening vuige kritiek heeft moeten incasseren. Anonymi hadden hem verweten, dat hij grote stukken had overgeschreven uit de nagelaten *toen nog niet gepubliceerde* werken van de in 1736 gestorven raadpensionaris van Holland Simon van Slingelandt. Paulus, die door zijn bewonderaars strijk en zet wordt omschreven als zeer bekwaam en vooral als gematigd, ontkende in deel vier met klem al die aantijgingen en ging daar werkelijk furieus tekeer tegen zijn belagers. Hij had kennelijk zoveel gezag dat iedereen tijdens zijn leven hem op dit punt onvoorwaardelijk en zonder onderzoek heeft geloofd. Ten onrechte. Want de reeds genoemde Suringar wees in 1879 ruim 125 passages van wisselende lengte aan, waarin Paulus plagiaat had gepleegd:

> En nu mene men niet, dat op de in het lijstje genoemde plaatsen alleen de inhoud overeenkomstig is – want dan ware het inderdaad mogelijk dat beide uit dezelfde bron hadden geput – maar de plaatsen vergelijkende zal men bevinden, dat Slingelandt bijna overal woordelijk wordt overgenomen.

Pieter Paulus bekleedde onder het stadhouderlijk bewind al op jeugdige leeftijd zeer belangrijke ambten waarvan ik alleen maar zal noemen dat van advocaat-fiscaal van de admiraliteit van de Maas. Maar op aandringen van de Engelse gezant Harris, die vroeger bij hem een blauwtje had gelopen, werd hij daaruit in 1787 (begin van de derde periode) uitein-

delijk ontslagen. Colenbrander deelt ons mee dat de zeer Oranje-gezinde Laurens van de Spiegel, die in dat jaar raadpensionaris van Holland werd, later heeft erkend dat het ontslag van Paulus 'een zwakheid van het gouvernement geweest was'. Paulus vertrok naar Versailles. Hij was in 1781 getrouwd, hoewel hij vier jaar tevoren zijn gelukwens aan zijn vriend en kersverse bruidegom Tydeman vergezeld liet gaan van de modern aandoende verzuchting:

> Ik wenste ook niets meer dan *wel* getrouwd te wezen. Doch ik zie hier [in Den Haag, JL] dagelijks zoveel rampzaligheden uit het huwelijk geboren dat ik licht zou kunnen besluiten nooit te trouwen.

Dat besluit bleef dus achterwege. Françoise Henriëtte Vockestaert was de gelukkige. Ze bracht aardig wat mee, want vervolgens lezen we:

> Dit huwelijk maakte Paulus tot een vermogend man en stelde hem in staat, zelfs later, toen hij ambteloos leefde een buitenverblijf – het nog aanwezige Pasgeld bij Delft – en een welvoorziene stal te onderhouden.

De Franse biografen, meestal vol dedain voor wat en wie uit Nederland kwam, zijn ook weer vol lof over hem. De abt F.X. de Feller:

> Zijn gedrag was zo wijs en zo voorzichtig, dat, ofschoon hij zijn gevoelens niet verborgen hield, de stadhoudersgezinden hem nauwelijks durfden laken. Zijn rechtschapenheid boezemde hun eerbied in. Hij werd desniettegenstaande in 1787 afgezet en bleef buiten bediening tot op de val van het stadhouderlijk bestuur. Hij zuchtte diep over de verlatenheid zijns vaderlands, begaf zich naar Versailles alwaar hij met onderscheiding ontvangen werd.

Een andere Franse bron weet te vertellen:

> Il se rendit à Versailles oú il reprocha ouvertement aux ministres l'abandon des patriotes Hollandais.

VIII

Of Paulus met Pichegru mee naar Nederland is gekomen, heb ik niet kunnen achterhalen, maar in elk geval was hij er onmiddellijk bij toen Willem v de wijk nam. Hij was nu de gevierde man, als het ware de voorbestemde voorzitter zo vaak er iets belangrijks van de grond kwam. Ik zal het uiteraard nog hebben over de Verklaring van 31 januari 1795, niet alleen voor hem, maar ook in objectieve zin voor Nederland een echt hoogtepunt, maar ik wijd eerst nog aandacht aan de daarop volgende laatste veertien maanden van zijn leven.

IX

Hij wordt misschien niet in naam maar wel in werkelijkheid het hoofd van de delegatie die in Frankrijk gaat onderhandelen over de voorwaarden waaronder Nederland als onafhankelijke staat zou kunnen voortbestaan. Gelijk bekend is die onafhankelijkheid officieel tot 1810 gehandhaafd gebleven maar alle historici zijn het erover eens dat de delegatie praktisch niets goeds voor Nederland in de wacht heeft kunnen slepen. Typisch is weer dat men dit vaststelt onder toevoeging dat dit bar slechte resultaat uit de bus kwam *ondanks* de door Paulus voortdurend aan de dag gelegde grote bekwaamheid in onderhandelen. Zeer belangrijk was ook zijn streven naar de oprichting van een Nationale Vergadering, een soort Constituante die de nieuwe grondwet tot stand moest brengen van de ene en ondeelbare republiek die de plaats in zou nemen van de Republiek der Zeven Provinciën met als droef annex de generaliteitslanden. Er kwam, onder

meer vanuit Friesland, verzet tegen zulk een Nationale Vergadering, maar onder de leuze: de nationale conventie of de dood (waarbij onduidelijk bleef wiens dood werd bedoeld) zetten Paulus en de zijnen dapper door. Op 1 maart 1796 werd in de oude danszaal van Willem v (waar, geloof ik, tot voor kort de Tweede Kamer zitting hield) de eerste vergadering geopend. Een vaak vertoonde plaat geeft ons het wat chaotische schouwspel te zien. Voorzitter was Pieter Paulus. Hij werd voor de eerste van telkens roulerende periodes van veertien dagen benoemd. Kort, maar voor hem toch nog te lang. Want tijdens de langdurige vergaderingen in de slecht verwarmde zaal liep hij een flinke kou op en in die tijd was dat een veel voorkomende doodsoorzaak. Paulus stierf eraan op 17 maart 1796. Schama, we zagen het, noemde dat een regelrechte ramp. Een tijdgenoot was daar minder zeker van. Hij hield een lijkrede, uitgesproken in een Genootschap van Geleerde Mannen, onder de intrigerende titel:

> Moet de dood van P.P. als een zegen of als een slag, als een geluk of als een ramp, als voordelig of als nadelig voor deze Staat worden beschouwd?

Dezelfde vraag kan echter ook gesteld worden met betrekking tot Pieter Paulus en zijn nagedachtenis zelf. Als hij in die vierde periode de eerste man was gebleven, ook in de latere fasen, en met name in die van de inlijving bij Frankrijk

> – en gelet op zijn intelligentie, zijn kundigheid en zijn wendbaarheid, is dat niet ondenkbaar –

zou hij dan niet, veel eer dan Schimmelpenninck, de geur en de kleur van landverraad met zich rond gedragen hebben? Ik vraag het vanuit eigentijdse optiek. Die geldt kennelijk niet onverkort voor de Franse tijd, want na 1813 heeft koning Willem 1 Schimmelpenninck toch weer tot lid van de Eerste Ka-

mer benoemd. De Franse Revolutie, die op korte termijn gezien ook wel terroristische trekken heeft vertoond, kan men dan ook zeker niet op een lijn stellen met het Duitse nationaal-socialisme, waaruit we voor zover bekend, niets goeds overgehouden hebben dan de vaste overtuiging: zo nooit meer. En Colijn had zich weliswaar zeker niet bemind gemaakt maar Willem v werd regelrecht gehaat. Hij bleef, aldus de historicus, zijn energieke echtgenote ten spijt, 'verre beneden zijn taak', en

> 'zijn houding was in deze kritieke tijd zwak en onwaardig. Uit den treure exercerend met zijn gardes, als een aankomend jonker dames het hof makend, zich vermakend met maaltijden, bals en andere hoffeestelijkheden waarop het allesbehalve matig toeging, in zouteloze kout afleiding zoekend enz. enz.'

X

Zelfs als Pieter Paulus in alle fasen van de vierde periode zijn partij als voorman had meegeblazen, zou hij derhalve nog bij lange na niet getypeerd hebben kunnen worden als een anachronistische Mussert met aanzienlijk meer tact en heel veel meer intelligentie (wat hem overigens ook gevaarlijker zou hebben gemaakt). Toch blijft er bij de herdenking van de tijd der Bataafse Republiek en van een van haar grootste mannen in onze tijd die zo sterk monarchistisch georiënteerd is *omdat* de Oranje-monarchie het al meer dan een eeuw lang onder drie (vier) vrouwen van Oranje zo goed doet, iets hangen van onprettige onwennigheid: het was toen wellicht wel nodig, die bezem door de vervuilde stal, maar had de Oranje-dynastie toch niet op een of andere manier bij de schoonmaak betrokken kunnen worden? Er zijn er die dat ook als het streven van Pieter Paulus hebben omschreven: een democratie met een Oranje-rand. Veel aanwijzingen heb

ik er niet voor kunnen vinden. Maar wij mogen, gelukkig zonder dat ons het tegenbewijs kan worden voorgeschoteld, aannemen dat Pieter Paulus, wijs en weldenkend als hij volgens tijdgenoten en latere beschouwers was, ware hij in leven gebleven, op tijd zou hebben ingezien waar de gewenste grens moest worden getrokken tussen medewerking aan het nieuwe en verraad aan het oude, omdat tot de te behouden waarden van het oude toch zeker in de eerste plaats behoorde de onafhankelijkheid als bezegeld in die eens door hem zo mateloos bewonderde Unie van Utrecht.

XI

De waarde van de persoonlijkheid van Pieter Paulus ligt voor ons uiteindelijk toch vooral in zijn betekenis voor de Verklaring inzake de rechten van de mens en van de burger. Het gaat niet aan uitputtend of zelfs maar in hoofdzaken in te gaan op de grootheid, het wezenlijke van de vernieuwingen die de Verklaring voor het leven van vooral de gewone mensen inhield en telkens weer inhoudt als zij wordt verwerkelijkt. Toch noem ik hier de vrijheid van meningsuiting, het verbod van censuur. We weten dat dit door velen uit eigen belang zwaar onderschatte recht altijd, ook nu nog, gevaar loopt en we denken dan lang niet alleen aan Rushdie. Voor Frankrijk was het een ongekende weelde, maar ook hier te lande waar vergelijkenderwijs veel meer werd toegelaten en gebeurde, bestond voordien geen enkele garantie voor deze vrijheid. Wij vergeten te gemakkelijk hoeveel mensen van hun vrijheid zijn beroofd, ja zijn ter dood gebracht om wat zij hebben geschreven, soms zelfs om wat zij hebben gelezen. Een Voltaire neemt men niet gevangen, heeft De Gaulle ooit hooghartig gezegd, maar men had de jonge Voltaire wel gevangen gezet om wat hij schreef, zijn leven lang moest hij voor repressie beducht zijn en had het aan Lodewijk XVI gelegen, dan zou Voltaire terechtgekomen zijn in dezelfde gevan-

genis van waaruit de koning zelf later aan zijn droevig einde kwam. Maar belangrijker is nog wel, als wij over de vrijheid van meningsuiting spreken, het positieve aspect daarvan: de mogelijkheid van verspreiding van noodzakelijke, nuttige, mooie berichten, de bevordering van de wetenschap, de troost van het wel gekozen, vrije woord.

XII

En als wij de artikelen 13 en 14 van de Verklaring beschouwen en ik citeer ze toch maar even:

> 13. Dat niemand gerechtelijk beschuldigd, gearresteerd en gevangen gezet mag worden, dan in zodanige gevallen en volgende zodanige formaliteiten, als welke door de wet zelve te voren bepaald zijn.
> 14. Dat in gevalle het noodzakelijk geoordeeld wordt, iemand gevangen te nemen, een ieder niet strenger mag behandeld worden, dan volstrekt nodig is, om zich van zijn persoon te verzekeren,

dan dienen we wel te beseffen dat willekeurige gevangenneming en onmenselijke behandeling van gevangenen en verdachten tot heel kort voor die Verklaringen niet alleen voorkwamen

– zoals ze ook nu nog voorkomen –

maar doodgewoon waren en erger nog als volstrekt geoorloofd en rechtvaardig werden beschouwd. Tolstoi zag eenmaal in Parijs de guillotine in werking en werd daardoor levenslang tegenstander van de doodstraf. Maar de guillotine, hoezeer fout als staatsinstrument voor doodslag, viel niet te vergelijken met wat aan onrechtvaardigs en wreeds op last van rechters en onder de kroon van koningen en presidenten met gevangenen en veroordeelden voordien geschiedde: de zaak Calas van 1761, die van de Chevalier de La Barre in 1765,

die zijn hoed niet had afgezet voor de processie. Voltaire, vol ondeugden zoals wij allen, vocht ertegen met al zijn woede en vernuft, met al zijn geld en al zijn kracht van woorden omdat het in strijd was met de menselijke waardigheid. Hij werd letterlijk razend als hij aan dit soort onrecht dat hij gezien had of waarvan hem bericht was, later alleen maar terugdacht. In een mooi boekje, *Voltaire, Help!*, verzucht France Guwy: wij missen heden ten dage iemand van het formaat van Voltaire. Maar, zo voeg ik daar bitter aan toe, wij hebben onze moderne intellectuelen, die alles kunnen uitleggen en dus ook dat mensenrechten maar flauwe kul zijn en naar de mestvaalt der mensheid moeten worden verwezen. Helaas is die al vol. Bij wat onlangs de viering van 200 jaar mensenrechten werd genoemd, stel ik vast dat er nog niets te vieren valt, dat het wel lijkt of de krachten van het kwade ons weer gaan overspoelen. En dat betekent dat het beginsel van de gelijkheid dat aan het begin staat van elke ware beschaving, weer verdrongen gaat worden door de waarde van de grootste bek en de volste portemonnee. Maar het wonderlijke is dat telkens weer binnen wapengekletter en koopmansbedrog, binnen schending van waarden en triomfen van geweld en marteling een kleine wereld is opgebouwd, vol van mensen wel verre van volmaakt, een wereld vol om zo te zeggen van Pieter Paulussen, die weten van en proberen te leven naar het voorschrift van artikel 3 van de Publicatie, een artikel dat men in deze vorm nergens anders terug zal vinden:

> dat de vrijheid de macht is, welke ieder Mens toekomt om te mogen doen al hetgeen anderen in hunne rechten niet stoort: dat dus hare natuurlijke bepaling [= beperking, JL] bestaat in deze stelling: Doe niet aan een ander, hetgeen gij niet wilt dat U geschiede.

In zulk een context wordt het woord mens nog terecht met een hoofdletter aangeduid. En wat misschien niet zo direct opgevallen is: het gaat hier over íeder mens.

Hondepoep en burenruzie. Zij vormen het decor van deze strafzaak. Er zijn heel wat strafzaken en begrippen in het strafrecht die toen in 1838 zaak nummer één voor de Hoge Raad diende, niet voorkwamen of zelfs niet konden voorkomen. Een willekeurige greep:

> Bijstandsfraude, dronken achter het stuur van een automobiel, verkopen van méér dan 50 gram opium, radio-piraterij, bijna alle (sociaal-)economische delicten, fraude met girobetaalkaarten en pincodes, afluisteren en aflezen van telefoon en telefax, richtmicrofoons, DNA-onderzoek.

De nu als de honderdduizendste voor mij liggende zaak zou echter ook als eerste aan de Hoge Raad kunnen zijn voorgelegd. Hondepoep en burenruzie zijn van alle tijden. Daar maak ik toch wel eerst een kanttekening bij: hondepoep moge nu voor de Amsterdammers de grootste ergernis zijn

> groter dan de stijging van de werkloosheid, groter ook dan de stijgende en zich verhardende criminaliteit

als het referendum al in de negentiende eeuw in de stad Amsterdam was toegepast, zou de uitkomst hoogstwaarschijnlijk anders zijn uitgevallen. Zo heel verschrikkelijk kunnen de uitwerpselen van honden amper geweest zijn voor wie leefden in de tijd dat het watercloset met stromend water voor mense(n)poep nog niet bestond en de hygiëne zich nog in hoofdzaak bewoog op het niveau dat Patrick Süskind in *Het Parfum* (voor een nog langer voorbije tijd) als volgt onder woorden bracht:

> In de tijd waarover wij spreken heerste in de steden een voor ons moderne mensen nauwelijks voorstelbare stank. De straten stonken naar mest, de binnenplaatsen stonken naar urine, de trappenhuizen stonken naar vuns hout en naar rattekeutels, de keukens stonken naar bedorven kool en schapevet, de ongeluchte kamers stonken naar muf stof, de slaapkamers naar vette lakens, naar klamme veren dekbedden en naar de doordringende weeë geur van po's. Uit de schoorstenen stonk zwavel, uit de looierijen stonk bijtend loog, uit de slachthuizen stonk geronnen bloed. De mensen stonken naar zweet en naar ongewassen kleren, uit hun mond stonken ze naar rotte tanden, uit hun maag naar uiesap en hun lijf riekte, als ze niet meer de jongsten waren, naar oude kaas en naar zure melk en naar kankers en gezwellen. De rivieren stonken, de pleinen stonken, de kerken stonken, het stonk onder de bruggen en in de paleizen. De boer stonk, zo ook de priester, de gezel, evenals de vrouw van de meester, heel de adel stonk, ja zelfs de koning stonk, als een roofdier stonk hij, en de koningin stonk als een oude geit, in de zomer net zo goed als in de winter.

Het is wel heel onwaarschijnlijk dat het toch natuurlijk hondegedrag in die tijd tot zoveel woedende uitbarstingen heeft geleid als in de onze, waarin de honden-minnaar in een eeuwigdurende oorlog schijnt te zijn gewikkeld met zijn antipode in het huis naast of in de nabijheid van het zijne: de hondvijandige mens.

Burenruzies zijn ook van alle tijden. Zelfs al woonden de buren in sommige landstreken kilometers ver van elkaar, toch zagen ze soms kans elkaar het leven zuur te maken. In een stad hebben we tegenwoordig buurtschappen en zo is ook daar 'de buurman' heel wat anders dan de naaste buur. Daarom durf ik hier ook rustig van een burenruzie te spreken, al wonen de verdachte en 'de vrouw met de hond' niet in dezelfde straat. Hun woonstraten liggen echter vlak bij elkaar, zoals mij bleek bij bestudering van het *Honderd-duizend stratenboek*.

Wat was er gebeurd? Mevrouw liet op 1 juli 1991 om vijf uur in de middag haar hondje Sheila, een twaalfjarige pekinees uit. Dit verhaal speelt zich af in Delft. (Dat pas in 1995 de strafzaak aan haar einde komt, merk ik terloops op.) De verdachte die ik verder meneer zal noemen, zag dat vrouw en hond stonden bij de achteruitgang van zijn huis. De man hield zich, naar hij later verklaarde, met moeite in, maar vijf minuten later, toen hij per fiets van een kleine boodschap terugkwam, stonden ze daar nog of weer en meneer kreeg de indruk dat de vrouw haar hondje daar ter plaatse gelegenheid wilde geven zijn behoefte te doen. Hij werd woedend en begon (zoals hij zelf zegt) te schelden:

> ik... zei tegen haar: 'Wat bent u hier nou aan het doen, laat u uw kuthond hier pissen of poepen', althans woorden van dergelijke strekking.

Er ontstond daarop, onvermijdelijk haast, een slaande ruzie. Daarbij heeft de man de vrouw geslagen.

> Ik heb deze vrouw geslagen omdat zij mij irriteerde. Ik heb haar denk ik vrij hard geraakt.

Dit gedaan zijnde vervolgde meneer zijn dagplan. Hij ging naar het zwembad om zijn dagelijks rondje te zwemmen. Toen hij even over zes daarvan thuiskwam, zag hij dat de ruit van zijn achterdeur was ingegooid. Dat bleek gebeurd te zijn door de echtgenoot van de vrouw, die toen hij zijn mishandelde vrouw zag en haar verhaal had gehoord op deze manier aan zijn woede en wraak lucht had gegeven.

> Ik heb toen eerst geprobeerd om de ruit van de achterdeur kapot te schoppen. Toen dit niet lukte heb ik een stoeptegel, die in de tuin lag, gepakt en door de ruit van de achterdeur

gegooid. Ik deed dit omdat ik ontzettend boos was. Ik wilde de ruit opzettelijk vernielen...

Gelogen en geveinsd wordt er in deze zaak in elk geval niet. Ik zou bijna Vondel parafraseren: waar werd oprechter woede...

De man wiens cassatieberoep wij nu behandelen, moest terechtstaan voor de politierechter in de rechtbank te Den Haag wegens mishandeling. Hij werd veroordeeld tot een geldboete van vijfhonderd gulden onvoorwaardelijk. Hij ging in hoger beroep. Op 20 juni 1994, zo'n jaar of drie na die rampzalige ruziedag, wees het hof arrest: het veroordeelde de man tot een geldboete van driehonderd gulden bovendien voorwaardelijk. Inmiddels was de vrouw aan een civiele procedure begonnen, waarin zij van de man vijfduizend gulden schadevergoeding vorderde wegens aan haar toegebracht letsel. Die zaak kan ook nog wel een heel tijdje duren. De man ging van het arrest van het hof te 's-Gravenhage in cassatie maar hij voerde geen middelen aan.

Dit is een van de honderdduizend zaken waarin van de Hoge Raad sinds het begin zijner werkzaamheden een uitspraak wordt verlangd. Omdat geteld is vanaf 1838 betekent dit dat daarover 156 jaar is gedaan. Gerekend naar het aantal strafzaken dat thans aan de Kazernestraat 52 in Den Haag binnenkomt, zal de tweehonderdduizendste zaak over ongeveer 25 jaar binnenlopen. Er is discussie mogelijk over de vraag of dit een verheugend dan wel een somber vooruitzicht is. Maar wat deze zaak wel onomstotelijk duidelijk maakt is dat het niet alleen halszaken zijn die tot en met de Hoge Raad worden uitgevochten. Deze voor elke buitenstaander beslist kleine zaken kunnen voor hen die het aangaat hun leven gaan beheersen en soms zelfs verwoesten.

Sheila, zo las ik ergens in het dossier, stond bij die achteruitgang in de karakteristieke houding van een hond die zich

wil ontlasten. Honden doen dat in het openbaar. Maar hoewel hun begeleider hen uitlaat om dat te doen, wordt hij/zij toch vaak voor verrassingen gesteld als het gaat om de plaats waar het gebeurt. Toen onze zoon veertien of vijftien werd wilde hij maar een ding: een hond. En dus kreeg hij een hond, waar zijn vader en moeder diens verdere vrij lange leven driemaal daags mee op stap moesten toen hun zoon het ouderhuis verliet om 'op kamers' te gaan studeren. Het was een golden retriever, volgens Stanley Coren, *De intelligentie van honden*, Amsterdam 1994, een ras dat in dit opzicht tot de top-vijf behoort van de 133 onderzochte rassen. Bij mensen zou dit onderscheid naar intelligentie tussen rassen grote opschudding verwekken. Ik geloof trouwens niet dat er 133 verschillende mensenrassen zijn. Wat daarvan zij, binnen zijn ras was die van ons beslist geen uitblinker. Of het daardoor kwam weet ik niet maar hij had de neiging, die hij ook vaak verwezenlijkte, om juist daar die karakteristieke beweging met bekend gevolg te etaleren waar dat ons het slechtst uitkwam: op de stoep bij die buurman die des zaterdags zelfs de kiezelsteentjes in zijn voortuin een flinke wasbeurt gaf. Probeer dan maar eens zo'n groot beest van dat plan en de volvoering ervan af te brengen. Het lukt je niet en je staat je, plaatsvervangend, dood te schamen. Tenslotte heb jij het dier opgevoed. Misschien was ook de vrouw wel juist bezig, maar dan mét succes, de hond van zijn voornemen af te brengen, want, zoals ons verteld wordt, van een uitvoering van het voornemen van de hond Sheila is het ter plaatse niet gekomen.

De zaak stelt ons overigens voor een groot probleem van het strafrecht. Ik zal er vrij kort over zijn. Geen straf zonder schuld, die leer hangen wij aan. Dat betekent dat we de mogelijkheid dat iemand voor zijn doen of laten verantwoordelijk is aanvaarden. Bewijzen kunnen we dat niet maar het is een goed uitgangspunt, ook voor wie het niet krachtens hun godsdienst geloven. Als de mens voor zijn daden nooit ver-

antwoordelijk kan zijn, is hij maar een miserabel sujet. Het is echter nog iets anders om te geloven aan de mogelijkheid van schuld en verantwoordelijkheid dan om vast te stellen dat in een bepaald geval schuld en verantwoordelijkheid bestaan. Want dat schuld bij het menselijk handelen en nalaten kán ontbreken, daarvan zijn wij ook overtuigd. Nog moeilijker is natuurlijk de mate van schuld te bepalen en het moeilijkst: de bepaling van de straf die bij die mate van schuld hoort. Maar de rechter die zegt: u hebt schuld en daarom straf ik u maar ik geef u een hogere straf dan overeenkomt met de mate van uw schuld (een redenering die de Hoge Raad aanvaardt), die geeft daarmee te kennen dat hij het schuld-vereiste eigenlijk niet aanvaardt; hij kan zijn standpunt alleen verdedigen vanuit de gedachte van bescherming en beveiliging van de maatschappij als wezenlijke grond voor bestraffing. Dat is een niet onrespectabel standpunt maar alleen als men er ook openlijk voor uitkomt.

Dit alles naar aanleiding van de naar mijn mening zeer lage straf die in het bijzonder het niet altijd even milde Haagse hof in dit geval heeft opgelegd. Uit de strafmotivering komen we niet te weten waarom het hof zo radicaal van de politierechter is afgeweken. De man heeft zich op noodweer beroepen maar dat beroep was, ik zeg het ronduit, meer dan kansloos. Kan het niet zijn dat het hof tot deze straf is gekomen om wat daarna is gebeurd: de man van de mishandelde vrouw heeft wraak genomen door te gaan vernielen. Dat deed hij echter pas nadat hij zonder succes zijn hardhandige buurman had uitgenodigd naar buiten te komen. Als dat wel gebeurd was, lijkt me de kans nogal groot dat er nog een vechtpartij, nog een mishandeling bij was gekomen. De vraag is nu of een later opkomende gebeurtenis, die de verdachte negatief treft, grond is voor vermindering van straf. In dit geval is het de zeer moedwillige vernieling van die ruit. Maar er hoeft zelfs geen verband te bestaan tussen het delict en de latere gebeurtenis die bovendien niet zelf

ook een delict hoeft te zijn: de dief die kort na de diefstal een ongeluk overkomt als gevolg waarvan een been moet worden geamputeerd. De moordenaar wiens beide kinderen door een verkeersongeval om het leven komen. Eén ding is, juist omtrent het punt waarvan we in het algemeen zo weinig weten, zeker: zo'n later opkomende gebeurtenis kan niet van invloed zijn op de mate van schuld aan het eerder gepleegde delict. Maar het is toch goed dat we er meestal rekening mee zullen houden, juist omdat we wat betreft (mate van) schuld en (mate van) straf eigenlijk bijna altijd in het duister tasten.

Bij deze honderdduizendste strafzaak die de Hoge Raad te berechten krijgt, en die wellicht uit zal lopen in een preek heb ik er behoefte aan nog een kanttekening te plaatsen.

Ik heb ooit mogen adviseren in een huurzaak bedrijfsruimte. Het ging over de huurprijs. Die wordt in zulke gevallen vastgesteld onder meer door vergelijking met de huurprijs van overeenkomstige panden ter plaatse. Het ging over winkels en uitspanningen aan de Lijnbaan te Rotterdam met kolossaal hoge huren. Er werd geklaagd over de door de deskundigen in vergelijking genomen panden. Het belangrijkste bezwaar van de huurders was dat de panden waarvan de huurprijs in vergelijking waren genomen aan de zonzijde lagen en hún panden aan de schaduwzijde. En hoewel de Hoge Raad voor de feiten blind is, ben ik op een zonnige dag naar Rotterdam getogen, naar de Lijnbaan en heb mij daar nedergezet, eerst aan de zon- en toen aan de schaduwzijde. En ik zag en voelde dat inderdaad zowat alles afhing van zon of schaduw. De ene kant was druk en vol vrolijke mensen, aan de andere kant die bijna leeg was, liepen een paar verdrietige sukkels. In de rechtspraak en zeker in de strafrechtspraak zien wij alleen de schaduwzijden van het leven: hondepoep en burenruzie. Voor dat laatste heeft zelfs het civiele recht een wat groot uitgevallen standbeeld opgericht: het burenrecht, waarin de palmen, niet als bomen maar als meetin-

strument, ons vroeger leerden op welke afstand ten minste onze struiken van de scheidingsheg met de buren af moesten staan, en wat te doen met overhangende takken.

Wij zijn daardoor de zonzijde een beetje uit het oog verloren. Maar bij het bestuderen van deze zaak zag ik ze toch weer even. Honden produceren niet alleen poep. Zij zijn voor velen vrienden in de eenzaamheid, zij zijn voor anderen ogen die zien, zij schenken nogal wat mensen het gevoel van veiligheid en, wat mij minder bekoort, zij helpen de jagers.

Hondetrouw tegenover hondepoep. De eerste wint het met gemak. Reeds in de *Odyssee* van Homerus ontmoeten we de trouwe hond, die zo lange jaren op het baasje, dat zo nodig naar Troje moest, heeft gewacht en die als deze na vele wederwaardigheden eindelijk thuiskomt, kwispelstaartend en blij hem komt begroeten om vervolgens te sterven. Later zou in *Hard Times* van Dickens de hond Merrylegsch op dit punt plagiaat plegen. Hondepoep: trap er niet in. Het is maar één aspect van een veelzijdig dier.

Burenruzie en burenrecht. Ze zijn, zoals ik betoogde, van alle tijden. Maar ik ben er diep, diep van overtuigd dat deze schaduwzijde het niet halen kan bij de zonzijde, waar wij in het recht nooit mee te maken krijgen: de burenhulp. Niet alleen op het platteland. Niet alleen tussen naaste buren. Dat goede buren beter zijn dan verre vrienden, weten we allemaal. Maar nu en dan moeten we er ook eens voor uitkomen. En zo sluit de cirkel weer, of liever zo eindig ik dit verhaal, aan de schaduwzijde begonnen, in het licht van de stralende zon: burenhulp en hondetrouw.

VOORSPELLING IN VIJFVOUD

I

De rechtshistoricus zal het beamen: vanuit zijn oorsprong is het strafrecht vergeldings- én vergoedingsrecht. De gedachte dat straf in de eerste plaats dient tot verbetering van de gestraften, een leerproces is, dat zijn resocialisatie ten doel heeft, bezit de aantrekkelijkheid van al wat de platvloerse werkelijkheid te boven gaat, maar verwijdert zich, zodra wij ons buiten het gezin en onze jongste jeugd begeven, ver van de boze werkelijkheid. Resocialisatie kan ten hoogste een nagestreefd néven(effect) zijn en daartoe mede moet ook de strafexecutie aan een aantal eisen van humaniteit voldoen. Wie de gestrafte levenslang aan een ketting vastlegt in een hol waarin hij niet rechtop kan staan, bewerkt daarmee dat resocialisatie niet aan de orde kan komen en, ware het anders, moet mislukken. Maar al mislukt de resocialisatie, al weten we van tevoren dat deze veroordeelde crimineler uit de gevangenis zal komen dan hij erin kwam, dan is daarmee het wezen van de strafoplegging, de begeerte een ander straf te doen ondergaan, niet verdwenen.

Ik gewaag van de begeerte de ander straf te laten ondergaan en besef daarmee een zegswijze te hebben gebruikt die tegenspraak en verontwaardiging kan oproepen. Maar toch: straf is, zo weten we allen, het opzettelijk toevoegen van leed en leed ondergaan en verdragen moge in sommige gevallen louterend werken, opzettelijk leed toebrengen aan een ander is een kwaad en, onder gewone omstandigheden, vaak zelf een misdrijf. Maar die begeerte, is het niet een erg simpele zaak? Wie mij pijn doet, zal ik, als de kans lokt, op mijn

beurt pijn aandoen en als het kan wat meer pijn dan ik zelf ondervond. Waarna dat meerdere weer reacties oproept enzovoort. Ik zal hem terugpakken. Dat betekent: mijn verlies goedmaken en hem laten lijden. In beide zinnen van de uitdrukking: ik zal het hem betaald zetten. Aan mij is de wraak, heeft De Heer gezegd, maar was dat niet als waarschuwing bedoeld omdat wijzelf het 'recht' in handen plegen te nemen? En in een gesecularisseerde wereld is die verevening van straks, van hogerhand, te onzeker om, in afwachting daarvan, het kwaad dat anderen ons aandoen of aandeden, gelaten te aanvaarden. Waarom zoeken velen nu nog naar misdadigers uit de Tweede Wereldoorlog? Toch niet om hen door hen gevangenisstraf te laten ondergaan meer dan een halve eeuw na het bedrijven van hun misdrijven, te resocialiseren? En ook beveiliging van de samenleving is hier uiteraard niet in het spel, al was het maar omdat die stokoude mensen fysiek niets en niemand meer in gevaar kunnen brengen en evenmin – anders dan de oude Mao, de oude Stalin enzovoort – psychisch omdat zij al lang van alle macht zijn beroofd.

II

Toen de overheid het recht om te straffen van de groep of het individu, die onder haar macht was gebracht, overnam en zelfs strafwaardig ging achten wie dat recht zelf bleef uitoefenen (eigenrichting), moeten daarbij twee zaken op de voorgrond hebben gestaan. De eerste waarover ik het nu niet uitvoerig wil hebben is de begeerte van de aan de macht zijnde overheid tot zelfhandhaving door een ieder die de staat zelf of zijn bestuurder(s) in gevaar brengt met strenge straffen te bedreigen. Ook ons Wetboek van Strafrecht kent nog talloze van dat soort bepalingen met niet malse strafbedreigingen. Levenslang staat niet alleen op moord maar ook op vele misdrijven tegen de veiligheid van de staat. Juist om-

dat de groep of het individu weinig of geen behoefte had aan dit soort strafbepalingen, werd de aandacht daarvoor in het statelijke strafrecht zo groot. Wie een gewoon mens beledigt kan, als een klacht volgt, ten hoogste drie maanden gevangenisstraf krijgen, beledigt hij als eertijds Domela Nieuwenhuis de koning, dan wordt het het maximum: vijf jaar.

Omdat en voor zover de staat ook de bestraffing van tegen het individu gerichte handelingen aan zich trok, zou dáárbij op de voorgrond hebben moeten staan, dat hij daarbij optrad voor het aangetaste slachtoffer. Maar er gebeurde iets vreemds. Het element vergelding, die ene kant van het 'betaald zetten', bleef bestaan. Aanvankelijk onderscheidde de strafoplegging door de staat zich amper van eigenrichting door een grotere mildheid van de straffen. De wreedheid waarmee bijvoorbeeld koningsmoord werd bejegend, tart iedere beschrijving. En schapendieven, zo kunnen wij bij David Pannick lezen, wachtte in Engeland meestal de strop. Pas onder invloed van humanitaire tendensen werd strafoplegging *getemperde* vergelding. Het bijzondere was echter dat de vergelding nu betrokken werd op de geschonden rechtsorde, een volstrekt abstract begrip. Mijn leermeester in het strafrecht sprak van een deuk in de rechtsorde, die door de straf als vergelding weer werd weggenomen. De geschonden mens, diens eer, diens goederen, diens integriteit, ze werden weggestopt achter de belangen van de rechtsorde. In een dergelijke mate, dat het voorkwam dat het geschoffeerde individu zelf niet eens op de hoogte werd gesteld van de berechting en bestraffing van zijn boosdoener, tenzij hij terwille van het belang van de rechtsorde als getuige nodig was. Zijn belang bij vergoeding van schade werd binnen het strafrecht op den duur als een heel kleine waarde erkend. Meer dan vijftienhonderd gulden kon er tot voor heel kort, strafrechtelijk, nooit af. Deze ontwikkeling had derhalve heel belangrijke gevolgen voor het tweede doel van de straf: vergoeding van geleden schade. Dat komt nog meer dan in de onbedui-

dendheid van de binnen het strafrecht invorderbare schadevergoeding, tot uiting in de omstandigheid dat de opgelegde straffen (a) soms iedere schadevergoeding aan het individu (bijna) onmogelijk maken, waarbij men moet denken aan (langdurige) gevangenisstraffen en (b) als geldboetes niet aan het beschadigde individu, maar aan de staat ten goede komen, en zo ook weer de mogelijkheid van vergoeding voor het individu, inkorten. Er is thans een ontwikkeling waarneembaar, waarin de staat als vertegenwoordiger van de abstracte rechtsorde enigszins terugtreedt, waarin de vergoeding voor het geschoffeerde slachtoffer weer meer aandacht krijgt.

III

Toen de staat het strafrecht overnam en monopoliseerde, ging dat, als gezegd, zeker aanvankelijk niet gepaard met humanisering van de straffen. Maar de verdachte, en dat was pure winst, kreeg het recht op een proces. Dat dat niet altijd een eerlijk proces was, dat de rechters niet altijd onpartijdig waren en dat het proces soms heimelijk werd gevoerd, het neemt niet weg dat de gedachte dat een procedure vereist was, dat de term 'zonder vorm van proces' uitdrukking was van onrecht, geleidelijk aan mét de toenemende humanisering van de straffen leidde tot aanvaarding van de eisen die aan een behoorlijk proces moeten worden gesteld: openbaarheid, onpartijdigheid (en onomkoopbaarheid) van rechters, recht op zelfverdediging van de verdachte en bijstand door een raadsman, recht om gehoord te worden, getuigen op te roepen en te doen horen enzovoort.

Bij verheviging van de criminaliteit zou bij privaat strafrecht te verwachten zijn, dat de vergelding harder wordt en de roep om vergoeding sterker. Datzelfde zien we in het door de staat gemonopoliseerde strafrecht binnen een samenleving waarin de burgers mondig zijn en hun eisen en verlan-

gens omtrent de bejegening van criminaliteit en verdachten soms wel heel duidelijk kenbaar maken. Maar ook de alleen met het statelijke strafrecht verbonden gedachte aan de fatsoenlijke procedure, het fair proces, komt op de tocht te staan. Van de kant van de handhavers van dat fair proces, en dat zijn in de eerste plaats de vervolgers, het Openbaar Ministerie, horen wij dat waar de criminaliteit onorthodoxe middelen bezigt, de vervolgers dat ook moeten doen, en dat betekent dat zij zich niet meer behoeven te houden aan een *fair* proces. Toch staan de eisen van een fair proces de zorg voor de door de criminaliteit beschadigden in het geheel niet in de weg, zoals velen menen. Dat zij dat menen is niet zo vreemd. Alle verdachten die niet veroordeeld worden omdat zij niet een eerlijk proces hebben gehad, kunnen toch schuldig zijn aan misdrijven die anderen zwaar beschadigen. Dat kan, maar het zal nooit uitgemaakt worden, omdat men aan bewezenverklaring en/of strafbaarheid in die gevallen niet meer toekomt. De strafrechtelijke schadevergoeding komt om die reden ook niet aan de orde. Maar de oplossing lijkt mij duidelijk: waar het aan (organen van) de staat ligt, dat een veroordeling zelfs niet aan de orde komt, moet deze de schade van het slachtoffer ruimhartig dragen. Ook al bestaat de mogelijkheid dat straks vrijspraak zou zijn gevolgd.

IV

Daar waar geen schade wordt toegebracht aan de staat of het individu, dient strafbaarheid uit te blijven. Wat schade is, blijft een moeilijke zaak. Veel 'drinken', veel roken, almaar werken, ongezond eten, het zijn gevaarlijke dingen, maar degenen die dit alles mogelijk maken of zich eraan overleveren, zijn naar onze opvattingen niet strafbaar omdat de drinkers, de rokers enzovoort het drinken, roken enzovoort subjectief als een goed beleven en onze samenleving zo liberaal is dat zij in elk geval de wijze waarop iemand wil leven (en sterven,

durf ik nu te zeggen) niet binnen het strafrecht wil brengen. Daarom zal in de toekomst, zeker voor de nieuwe eeuw een kwart gevorderd is, de strafbaarheid van alle drugsgebruik en -handel worden afgeschaft, wereldwijd. Het is onbegrijpelijk dat men aan die strafbaarheid begonnen is, wel begrijpelijk dat dat onzalig begin niet gemakkelijk kan worden teruggedraaid. Te verwachten valt dat de met drugshandel en -gebruik gepaard gaande criminaliteit nog in aanzienlijke mate zal toenemen, dat de illegale handelswinsten tot onvoorstelbare hoogten zullen rijzen en dat in samenspraak daarmee de middelen tot invoer en verhandeling daarvan, nog duidelijk zullen verharden. Een wanhopige samenleving zal, alvorens de enige juiste methode wordt toegepast: legalisering en controlering van alle drugs en drugsgebruik, eisen dat voor de zwaarste delinquenten de doodstraf weer zal worden ingevoerd en ik vrees, dat die roep in een murw gemaakte mensheid tijdelijk zal worden gehonoreerd.

V

De delicten, waarbij geen sprake is van aan staat of mensen toegebrachte schade, ordeningsdelicten tot en met die waarbij belangrijke economische voorschriften worden overtreden, zullen geleidelijk aan alle door administratieve instanties worden afgedaan, zij het dat uiteindelijk beroep op de rechter open blijft staan. De weinig effectieve en dure gevangenisstraf zal voor de middelzware criminaliteit steeds meer worden teruggedrongen door 'alternatieve straffen' en, bij de verbreiding van geldelijke mogelijkheden, ook bij de minder welgestelden, door geldboetes van niet geringe omvang, vaak in termijnen te voldoen. Gevangenisstraffen van minder dan drie maanden zullen in de toekomst niet meer bestaan.

VI

De betrokkenheid van de individuele burger bij het strafrecht zal zich niet alleen kenbaar maken door herstel van het strafrecht als concreet vergoedingsrecht, maar ook op andere wijzen. Zo zal het vervolgingsmonopolie van het Openbaar Ministerie, naar mijn stellige overtuiging, doorbroken worden door een vervolgingsrecht toe te kennen aan het gelaedeerde individu, een recht dat veel verder gaat dan dat wat art. 12 Sv. thans aan belanghebbenden toekent, en waarbij deze burger naast de officier van justitie een taak krijgt ter terechtzitting. Op deze wijze groeien civiel recht en strafrecht steeds meer naar elkaar toe, wat hun middenstuk betreft. De vervolging van delicten tegen de veiligheid van de staat enz. en de civiele processen tussen elkaar bestrijdende rechtspersonen zijn de vormen van beide rechtsstelsels die hun eigenheid ten volle zullen behouden. Maar wat daartussen zit, wordt voor een deel gemeenschappelijk domein.

VII

Zoals de mogelijkheid van (tijdelijke) wederinvoering van de doodstraf en de tenuitvoerlegging daarvan, mij met huiver en woede vervult, zonder dat ik daarom die mogelijkheid zou durven uitsluiten, zo vrees ik ook dat in de toekomst wel eens uit wantrouwen tegen de strafrechter naast het bijzonder maximum dat op elk strafbaar feit staat (bijvoorbeeld vier jaar voor een 'gewone' diefstal) een bijzonder minimum zal worden ingevoerd, zoals dat in veel landen bestaat (bijvoorbeeld voor valsheid in geschrift ten minste drie maanden gevangenisstraf en/of tienduizend gulden boete). Daarvoor zal men als grond aanvoeren dat zo een grotere gelijkheid van de mate van bestraffing wordt bereikt. Maar dan toch ten koste van de kleinere misdadiger. Die gelijkheid van bestraffing zou veel meer hierin gezocht moeten worden

dat duidelijke uitschieters naar boven ofwel worden voorkomen door onderlinge informatie en bespreking tussen de strafkamers van de vijf gerechtshoven ofwel alsnog worden tenietgedaan door een landelijke kamer van straftoemeting. Zoals het afgezaagde adagium, dat het beter is dat tien schuldigen onbestraft blijven dan dat een niet schuldige gestraft wordt, waar blijft zo ook de wat meer oorspronkelijke idee, dat het beter is dat tien schuldigen (wat) te licht worden gestraft dan dat er een (duidelijk) te zwaar wordt gestraft.

VIII

Gelet op de unificatie van het recht binnen de Europese Unie, die, zoals duidelijk is, ook in de toekomst veel tijd zal kosten en veel vruchteloze conferenties zal opleveren, verwacht ik dat Nederland, mede in het kader van de grotere betrokkenheid van de burger bij zijn strafrecht, maar vooral op aandringen van andere staten, voor een aantal zware delicten tot invoering van een vorm van juryrechtspraak zal komen, wat betreft de bewezenverklaring. Of iemand iets gedaan heeft of niet, kan een willekeurige mens even goed beoordelen als rechters. Wel zal de rechter beroepshalve ook op dit punt wat minder door emoties worden geleid, maar de vraag is of ook bij deze vraag emoties niet een rol mogen of moeten spelen. Anders dan velen in Nederland menen is de jury een in vele landen hecht verankerd en gekoesterd systeem van democratische berechting: palladium der vrijheid. Als Mortimers oude brompot de barrister Rumpole zich laat gaan in zijn melancholieke triestheid heet het:

> Change and decay in all around I see.

En een van de afschuwelijke vormen, waarin die 'decay' zich het duidelijkst manifesteert is, zo treurt Rumpole, de af-

schaffing van het jurysysteem. Wellicht is de 'aanschaf' daarvan in Nederland dan ook niet het summum aan onheil.

Stelling 1. Hoe langer de handel in en gebruik van drugs als strafbaar feit wordt vervolgd, hoe harder en minder bestrijdbaar die criminaliteit zal worden en daarmee de roep om wederinvoering van de doodstraf.

Stelling 2. De verwerkelijking van de gedachte dat het strafrecht als (een van zijn) hoofddoelen moet hebben de ruime schadeloosstelling van het slachtoffer van criminaliteit, staat niet in de weg aan een ander hoofddoel van de strafrechtelijke berechting: het bieden van een eerlijk proces aan elke verdachte.

Stelling 3. De gelijkheid van straftoemeting wordt wel bevorderd door elk misdrijf ook van een straf*minimum* te voorzien, maar op een verkeerde manier.

Stelling 4. Voor zeer zware misdrijven is op den duur invoering van juryrechtspraak in Nederland zowel te verwachten als aanvaardbaar.

Stelling 5: In de (verre) toekomst zal gevangenisstraf van kortere duur dan drie maanden verdwijnen en gevangenisstraf overigens worden teruggedrongen ten gunste van onaangename maar nuttige en goedkope alternatieve straffen en zware geldboetes.

DE LAATSTE STELLING VAN FERMAT

Ik heb er niet voor doorgeleerd, maar ik heb wel iets met getallen en cijfers. Algebra vond ik altijd een leuke bezigheid, stereometrie maakte mij wanhopig. De afgeknotte kegel en het eindexamen dat daarmee samenhangt, spoken door de dromen van een bijna zeventigjarige. In mijn middelbareschooltijd hadden ze voor ons de priemgetallen nog niet uitgevonden, geloof ik. Ik heb er toen tenminste nooit van gehoord maar mijn kinderen werden ermee grootgebracht. In een kader dat ik niet zal verklappen werk ik er nu dagelijks mee. Vandaag zit ik aan getal 241 en dat is er zo een. Ik zal tien dagen tot 251, moeten wachten voor dit verschijnsel zich herhaalt, want 247 = 19 x 13 en het is natuurlijk wel interessant om na te gaan welke niet-priemgetallen uit de vermenigvuldiging van twee (of meer) pure priemgetallen te voorschijn komen, maar dat is toch iets anders.

Karel van het Reve, emeritus hoogleraar in de Slavische taal- en letterkunde aan de universiteit te Leiden, heeft ooit eens geschreven of in het openbaar gezegd dat hij zuinig was tot op het gierige af. Ik heb dat ook en ik weet precies waar dat door komt. Maar ook dat zeg ik niet. Al dat gewroet in 's mensen zieleleven is aan een jurist niet besteed. Op een boekenmarkt gehouden op Plein 44 te Nijmegen heb ik mij uit gierigheid een mooie uitgave van Geyls verzameld werk voor *f* 100,- laten ontgaan. Zaterdag 27 januari 1995 overkwam mij weer bijna zo iets. Tussen vele boeken van de ongeleerde broer Gerard lagen er ook vijf van Karel. Volkomen gave exemplaren, schijnbaar ongelezen, hoewel dat wel erg onwaarschijnlijk overkomt. Ik neem maar liever aan dat ze gestolen zijn uit de opslagplaatsen in Culemborg. Naar de

prijs gekeken. Het bedrag *f* 29,90 of *f* 39,90 (ze zijn wel zo slim om ons daarover in het onzekere te brengen) is doorgestreept en vervangen door *f* 15,-. Er zat er een bij van *f* 17,50 en een van *f* 12,50. Dat heft elkaar weer op en zo was de hele hap te koop voor *f* 75,-: *De ondergang van het morgenland*, tweede druk 1990, *Afscheid van Leiden*, derde druk 1985, *Uren met Henk Broekhuis*, vijfde druk 1986 (dit is het boek van *f* 12,50), *Geschiedenis van de Russische literatuur*, tweede druk 1985 en *Het geloof der kameraden*, zesde vermeerderde druk 1989 (dit is het boek van *f* 17,50). Nu had ik toevallig honderd gulden op zak dus ik kón het betalen. Bovendien heb ik nog nooit iets van *K* van het Reve gelezen dat mij verveelde. Niet alleen daarin komt hij overeen met George Orwell. En toch liep ik maar weer weg, want *f* 75,- is een boel geld. Dat ik een paar dagen tevoren *f* 218,25 had moeten betalen voor het meedoen aan een van de talrijke afscheidsdiners bij de Hoge Raad (ze gaan daar weg bij het leven), waaraan ik liever niet had meegedaan, kon mij niet aanstonds op andere gedachten brengen. Maar terwijl ik naar de bus – lijn 9 – liep die mij voor drie strippen (*f* 1,50) van een seniorenkaart thuis zou brengen, overviel mij een immense schaamte. Ik keerde op mijn schreden terug, al weet ik niet precies hoe je dat moet doen, en ik kocht de vijf boeken. Ze lagen er nog, maar de Youp van 't Hek, die er in de buurt lag, werd juist voor *f* 7,50, een tiende van mijn investering, verkocht. Alvorens dit verhaal in zijn hoofdlijn te vervolgen, toch even nog iets anders: wat is eigenlijk een *vermeerderde* druk? Alle voorafgaande drukken van *Het geloof der kameraden* die niet van die aanduiding zijn voorzien, zullen het aantal exemplaren van het boek, dat in de handel kwam, toch ook wel vermeerderd hebben? Ik heb ook nog voor *f* 8,- tweehonderd enveloppen gekocht en voor *f* 7,80 een kop koffie met appeltaart en slagroom (in Nijmegens beste café: Samson. Ze hebben daar niet alleen *De Telegraaf*, maar ook *de Volkskrant*, niet alleen *Elsevier* maar ook *HP/*

De Tijd en *Vrij Nederland*, alleen *De Groene Amsterdammer* ontbreekt; je krijgt er goede koffie en met zorg getapt bier, de obers zingen er nu en dan tijdens het bedienen en ze zeggen je goeiendag als je binnenkomt en weggaat, (zelfs als je vergeet te betalen). Omdat ik bovendien nog een straatmuziek-maker iets voor zijn inspanningen moest betalen, kwam ik bijna blut, maar gelukkig thuis. En begon te lezen. Als eerste koos ik de *Geschiedenis van de Russische literatuur*. Waarom? Ik moet het maar eerlijk zeggen: van die geschiedenis weet ik zowat niks af maar bovendien: allerlei beroemde schrijvers van Russische huize, die iedereen bewondert, laten mij nogal koud. Ik dacht dat zo al iemand, dan Van het Reve daar verandering in zou kunnen brengen. Want ik had al wel ondervonden dat het maar zelden voorkomt dat hij iets of iemand goed, mooi of interessant vindt zonder dat ik het ook vind. Een proef (beslist níet een lakmoesproef) was het essay over Popper, die inmiddels dood is. Het staat in *Afscheid van Leiden*, maar ik heb het vroeger ooit ergens anders gelezen. Ik weet nog dat ik met angst en vreze aan het stuk begon. Ik was (en ben) namelijk weg van Popper en om een of andere reden dacht ik dat Karel van het Reve er wel eens anders over zou kunnen denken en dan is het moeilijk om de bewondering vast te houden. Maar gelukkig was dat niet zo. Als je de inleiding tot de *Geschiedenis* hebt gelezen vraag je je overigens wel verbijsterd af wat er in de toekomstige 475 bladzijden nog zal staan, want die inleiding leert ons dat welke geschiedenis van de literatuur dan ook nu werkelijk nergens toe dient. Het valt vervolgens mee, om het zwak uit te drukken. Maar 'de oudste tijden' waarmee zijn *Geschiedenis* niet geheel verrassend begint, kunnen mij toch niet erg boeien, waar ik wel aan toe moet voegen dat ze ook Van het Reve wellicht niet zo geboeid hebben: hij bericht ons dat hij als gids uit plichtsbesef ook wel stilstaat bij beroemde gebouwen waar hij zelf niet veel aan vindt. Afijn, op levensbeschrijvingen van rare mensen (en die zijn er

veel) ben ik gek, maar al dat gezeur over hun kinderjaren sla ik over of lees ik diagonaal, want pas daarna begint het toch, al is voor dat begin dan misschien in die jeugd de grondslag gelegd. Wie zal het zeggen en wat doet het ertoe of Picasso zo'n moeilijk mens werd omdat hij in zijn jeugd gepest werd of omdat hij toen zo verschrikkelijk stotterde en door zijn oma van moeders zijde werd verwend? Ik heb de *Geschiedenis* nog niet uit. Met moeite heb ik me ervan kunnen weerhouden om via het personenregister alvast te gaan lezen wat Van het Reve van Dostojevski en van Tolstoi vindt en of hij ze vergelijkt. De verwijzingen zijn gelukkig zo talrijk, dat stiekem vooraf naar de oplossing kijken, onbegonnen werk lijkt. Ik zal maar meteen op risico van belachelijk te zijn, verklaren dat ik bijna alles van Tolstoi met moeite lees en dan bewonder al was hij nog zo'n onmogelijk mens en vrij onverschillig sta tegenover bijna alles van Dostojevski. Uitzondering: *De speler*. Natuurlijk is dat onredelijk, maar dat komt omdat ook lezers, misschien vooral lezers, onredelijke wezens zijn en mogen zijn. Bij Van het Reve lees ik als vertroosting dat hij Vestdijk niet zo geweldig vindt en een paar andere auteurs (ik kan even niet op hun naam komen), die bij Peeters en Goedegebuure geen genade zouden kunnen vinden, wel.

Ik begon dit stukje over getallen. En werd vervolgens afgeleid. Maar nu kom ik er toch op terug. Alhoewel eerst nog iets anders. Als rechter en van nature een niet erg vrijpostig, eerder schuw mens, heb ik weinig kans mij in het publieke leven te storten. Meestal zit ik na wat handjes gegeven te hebben me in een hoekje te vervelen terwijl allerlei grootheden zich in het centrum der belangstelling etaleren. Afgunst natuurlijk. Ik wil van een zo'n gelegenheid iets vertellen. Het is lang geleden, ik denk de late jaren zestig of begin zeventig en er was aan de universiteit van Gent een heel belangrijk congres, symposion of hoe dat heten mag georganiseerd. Een van de sprekers was Karel van het Reve en als ik me niet

vergis een andere Schillebeeckx. Om een of andere reden mocht ik er ook bij zijn maar ik had geen enkele rol. Ik weet niet eens meer wat het thema was en ik weet ook niet meer waarover Van het Reve en Schillebeeckx het hebben gehad. Wat mij bij is gebleven is dat Van het Reve ingeleid werd door iemand, een hooggeleerde heer, die van mening was en vervolgens ook zei dat de door hem ingeleide spreker een rigide communist was, zij het met edele opvattingen. Van het Reve nam het woord en ik dacht dat hij dit abominabel misverstand wel meteen krachtdadig zou rechtzetten, maar dat deed hij niet, toen niet en later in zijn voordracht evenmin. Hem werd, toen er in kleine kring werd nagepraat, gevraagd waarom hij zich dit liet aanleunen en zijn antwoord kwam erop neer, dat hij het niet de moeite waard vond ertegenin te gaan en dat noch wat die inleider had gezegd noch wat hij daartegen zou hebben kunnen aanvoeren, iets zou kunnen veranderen aan de werkelijkheid, die inhield dat hij fel anticommunistisch was (geworden) zoals iedereen die iets van hem had gelezen of gehoord, kon weten. Opvallend is dat Van het Reve in *Afscheid van Leiden* in zijn essay 'Liberalisatie en collaboratie' het probleem van: 'maar laten zitten' of 'protesteren' anders benadert dan hij in Gent zelf deed. Ze hadden lang voor Gorbatsov aan de universiteit in Leiden een Russische geleerde als gastdocent uitgenodigd. Kort voor de dag van diens aankomst kreeg men bericht dat het de Russische overheid had behaagd niet hem, maar een plaatsvervanger te sturen. Van het Reve betoogt dat het in die tijd gebruikelijk was dat maar te nemen en vooral de rode autoriteiten niet met een weigering voor het hoofd te stoten. En, ik citeer hem nu letterlijk:

> ...toch is het beter, in zo'n geval om die plaatsvervanger te weigeren en duidelijk te maken dat als men iemand uitnodigt, men die iemand ook wil krijgen en niet iemand anders. We hebben in Leiden een keer zoiets gehad. We hadden een be-

> kende Georgische linguïst uitgenodigd. Van de Russische ambassade kregen we bericht, dat niet de door ons uitgenodigde geleerde zou komen, maar iemand anders. We lieten toen de ambassade beleefd weten, dat wij die andere man niet hadden uitgenodigd, hem niet zouden afhalen van Schiphol, en hem niet zouden ontvangen als hij zich bij de universiteit meldde. Het volgend jaar nodigden we de man die we wilden hebben weer uit, en toen kwam hij wel.

Dit kleine stukje tekst kan, zo denk ik tenminste, ook model staan voor de manier waarop Van het Reve schrijft: exact, niet strevend naar iets moois maar helder en zo kort als maar kan. 'Men die iemand ook wil krijgen' is bijvoorbeeld bijna lelijk maar dan lelijk van duidelijkheid. Iedereen begrijpt het. Niemand hoeft zich af te vragen: wat bedoelt die man toch. En als dat in andere teksten een enkele keer wel het geval is, dan komt dat omdat Van het Reve zich als opgave stelde de lezer te laten denken: wat bedoelt die man toch. Dat is bij Habermass, om zomaar eens iemand te noemen, wel anders.

In zijn inleiding tot de *Geschiedenis* geeft Van het Reve als verantwoording voor dit boek: 'Ik heb gewoon verteld wat mij de moeite van het vertellen waard leek.' Ik zou dat ook willen doen, maar in mijn vak lukt dat niet zonder schromelijk plichtsverzuim. Ik ga daar niet lang op door maar stel alleen vast dat je als jurist die met rechtspraak bezig is, vaak over onnozele dingen heel lang moet uitweiden en dat is nog niet zo erg (want het onnozele is soms leuk), maar de combinatie met vervelend, arrogant en armetierig maakt het wel erg. Over het 'speciaal jargon' heb ik het dan nog maar niet. Als Van het Reve het daarover heeft (bladzijde 13 van de *Geschiedenis*) maakt hij zich overigens, voor mijn gevoel, aan een duidelijke inconsequentie schuldig. Misschien is dat wel zijn opzet, maar toch. Het vakjargon op de korrel nemend

heeft hij het plotseling over: 'beide soorten minus habentes' en dat is wellicht geen jargon maar toch ook niet voor iedereen verstaanbare taal, in het bijzonder niet voor de toegesprokenen.

Ik kom alweer terug op de getallen. Ik zal mijn verhaal eerlijk vertellen al zit er een leugen in: zonder die leugen zou het volgens Van het Reve trouwens geen verhaal zijn, dus ik moet wel. Er bestaat een stelling van Fermat. Fermat, een Fransman, leefde van 1601 tot 1665. Ze noemen het de laatste stelling van Fermat omdat alleen deze stelling van hem nog tot op de dag van vandaag niet als onomstotelijk juist bewezen is of als onjuist gebrandmerkt. In de kantlijn van het boek *Arithmetica* van Diophantos, Grieks geleerde uit de derde eeuw na Christus, schreef Fermat zijn stelling neer waarover straks en voegde daaraan toe dat hij daarvoor een schitterend bewijs had gevonden maar dat helaas die kantlijn te smal was om daar de hele bewijsvoering in op te nemen. Zo zien we maar weer eens dat de belangrijke dingen van deze wereld van kleinigheden aan elkaar hangen, want ook elders in de nalatenschap van Fermat is deze bewijsvoering nooit gevonden en sindsdien is vergeefs door troepen wiskundigen getracht de stelling te bewijzen of te falsifiëren. Of het een dan wel het ander zou gebeuren, daar maakten de geleerden zich niet druk om. Die onverschilligheid voor de uitkomst (A heeft gelijk of niet) treffen we in heel andere vorm ook aan in het civiele recht en in mindere mate in het strafrecht maar dan alleen bij de rechter: die kan het niet schelen of A dan wel B wint, of de verdachte veroordeeld moet worden of vrijgesproken, als de zaak maar berecht wordt. Rechtsweigering is het beroepsmisdrijf van rechters: het recht verkeerd toepassen is volstrekt geoorloofd.

Wat houdt nu de laatste stelling van Fermat in? Uitgangspunt is dat twee getallen beide in de tweede macht verheven samen een ander, hoger getal in de tweede macht kunnen op-

leveren. Als voorbeeld wordt dan altijd gegeven: vier tot de tweede macht plus drie tot de tweede macht = vijf tot de tweede macht of 16 + 9 = 25. Ik heb op eigen houtje lang naar een ander voorbeeld gezocht maar dat lukte niet. Ik dacht even dat ik er een had: vier tot de tweede macht maal twee tot de tweede macht = acht tot de tweede macht of 16 x 4 = 64. Een domme fout van een echte leek die optellen en vermenigvuldigen niet uit elkaar houdt. De stelling van Fermat is dat dit spelletje niet gespeeld kan worden met derde machten, vierde machten enzovoort tot in het oneindige. Daarvoor had hij, zoals hij zegt, een schitterend bewijs dat echter in de dubbele zin des woords door zijn opvolgers nooit gevonden is. Een schitterend ongeluk, zou je gaan denken met toespeling op een boek met geleerde verhandelingen. Wat heeft dat allemaal met Karel van het Reve te maken, vraagt de ongeduldige lezer. Niet veel, antwoord ik, maar deze kleine verhandeling gaat ook niet over die persoon, al wordt hij er herhaaldelijk in betrokken, maar over de magie van getallen. En over de gelukzalige nutteloosheid van hen die zich over zoiets als het bewijzen van de stelling van Fermat hun leven lang vruchteloos druk maken. Maar Van het Reve heeft zonder haar bij haar naam te noemen in *Afscheid van Leiden* de stelling ook ter sprake gebracht in de reeds genoemde toespraak over Popper te Enschede:

> Als je op het bord schrijft $a^2 + b^2 = c^2$, dan kun je voor a, b en c hele getallen invullen, bijvoorbeeld 3, 4 en 5. Je krijgt dan $3^2 + 4^2 = 5^2$. Dat klopt dan, want 9 + 16 = 25. Maar als je op het bord schrijft $a^3 + b^3 = c^3$, dan schijnt het niet mogelijk te zijn hier voor a, b en c hele getallen in te vullen op zodanige wijze dat een aanvaardbare optelling ontstaat als negen plus zestien is vijfentwintig. Wiskundigen hebben ijverig gezocht naar drie zulke getallen maar ze niet gevonden. Men schijnt er zelfs vrij zeker van te zijn dat het niet kan, voor hogere machten dan twee. Maar bewijzen dat het niet kan, daar is men tot nu toe niet in geslaagd. Als een uwer dat bewijs levert, dan

kan hij er vrij zeker van zijn dat zijn naam de komende honderd jaar in alle encyclopedieën vermeld zal worden.

Van het Reve komt op dit probleem om te bewijzen dat er geen wetenschappelijke methode bestaat. Dat bewijs heeft hij overigens zeker niet geleverd met dit voorbeeld, want stel maar even dat er straks iemand komt die het bewijs (van de juistheid van deze stelling van Fermat) wel kan leveren. Bestaat er dan ineens wel een wetenschappelijke methode? Of moeten we simpel zeggen dat de wetenschappelijke methodes het meestal of vaak of nogal eens moeten afleggen tegen intuïtief gewonnen inzichten of zelfs tegen bij louter toeval bereikte resultaten. Zoals de politie die huiszoeking doet naar valse stukken, in het doorzochte huis niet die begeerde stukken maar drie lang vermiste lijken in de kast aantreft, zo zal de wiskundige die vergeefs naar falsificatie van stelling X streeft, wellicht in de loop van dat onderzoek de verificatie van stelling Y in het zicht krijgen.

Ik zeg dat omdat mij vannacht het volgende overkwam. Ik kon niet slapen en het enige boek in de pakbare, directe nabijheid was het mij die week toegezonden *Radar 1995*. Een verrassend boek met nogal wat op science gebaseerde artikelen, anders gezegd artikelen waarbij ik meestal noodgedwongen en vol ergernis afhaak. Ik begon moe en moedeloos aan een artikel van Jan van de Craats. De auteur is hoogleraar wiskunde aan de Koninklijke Militaire Academie te Breda en ik heb al meer gemerkt dat daar mooie vogels rondfladderen. Zijn artikel heet: De laatste stelling van Fermat: bewezen of niet? En niet alleen kon ik doorlezen zonder het spoor geheel bijster te raken maar ik zag al vrij snel dat het onderwerp samenviel met het citaat uit het artikel van Van het Reve dat van 1984 of vroeger moet dateren. Van de Craats nu bericht ons dat Andrew Wiles, hoogleraar aan de Princeton University de wereld op 23 juni 1993 heeft kond gedaan dat hij erin geslaagd was de laatste stelling van Fer-

mat te bewijzen. Nu is dat geen kleinigheid. Fermat zelf had, zo lees ik, dat negatieve bewijs alleen nog voor de vierde macht en waarschijnlijk ook voor de derde macht. Maar er zijn oneindig veel machten (ook alweer in dubbele zin) en voor al die machten behalve de tweede moet opgaan dat de som van twee lagere getallen in die macht nooit een uiteraard groter heel getal in diezelfde macht kan opleveren, met andere woorden dat bij n = niet twee, in $x^n + y^n = z^n$ de bijpassende hele getallen voor x, y en z niet gevonden én onvindbaar zijn. Welk een ramp echter stond ons te wachten: met het geschrift van tweehonderd pagina's van Wiles was, zo bleek, het bewijs nog niet in hele omvang geleverd. De 'referees' van het tijdschrift *Inventiones Mathematicae* hebben Wiles na maanden de uitspraak ontlokt dat er toch nog een onopgelost probleem overbleef maar hij hoopte wel dit in de toekomst te overmeesteren. We zullen zien. Zo'n bericht als dat van Wiles en vervolgens dan zo'n foutje, ze zetten wel heel die geleerde wereld op stelten maar de voorlopig trieste afgang is toch niet zo funest als die van de geleerde die ex cathedra (= per televisie) meedeelt het geneesmiddel tegen aids te hebben gevonden, waarna blijkt dat er toch nog iets (heel wat?) mis is met zijn uitvinding. Hier gaat het over iets, wat misschien wel in de verte enige nuttigheidswaarde kan hebben (ik begrijp inzake codering en decodering van geheime teksten) maar waar niemand aan dood kan gaan en waardoor niemand een minuut langer in het leven kan worden gehouden. Toch word je, zoals Van het Reve schreef, wereldberoemd als je net iets meer presteert dan Wiles. Want nutteloos is allesbehalve waardeloos. Ik citeer Van de Craats:

> Pure nieuwsgierigheid, fascinatie voor getallen en hun mysterieuze eigenschappen, de onbedwingbare drang om tot op de bodem uit te zoeken hoe de zaken in elkaar steken, dat was de drijfveer van Fermat, en dat is de drijfveer van Andrew Wiles en al zijn collega's. En het nut? Wie vraagt de bergbe-

klimmer naar het nut van zijn expeditie? Wie vraagt de kosmoloog naar het nut van het onderzoek naar zwarte gaten? En wie zou Bach gevraagd durven hebben naar het nut van Die Kunst der Fuge?

Wat was die Fermat van zijn vak? Als je dat van Wiles zou vragen, zou iedereen je onnozel vinden. Wiles is natuurlijk een wiskundige.

Wat was Montaigne van zijn vak? Als je dat van Karel van het Reve zou vragen, zou iedereen je onnozel vinden. Hij is natuurlijk een taal- en letterkundige, afdeling Slavische of Russische talen.

Maar Pierre de Fermat en Montaigne waren van opleiding beide juristen en van hun beroep beide rechters. O zo.

RECHTSPRAAK IN OORLOGSTIJD

Over de rechtspraak in Nederland gedurende de Tweede Wereldoorlog is niet veel geschreven. Toch ging die rechtspraak lange tijd min of meer gewoon door. En ook de publikatie ervan vond regelmatig plaats in *De Nederlandse Jurisprudentie*, een weekblad in 1919 opgericht en ook nu nog het belangrijkste algemene tijdschrift voor publikatie van de meeste beslissingen van de Hoge Raad en opvallende beslissingen van andere rechters. Andere rechters: soms hogere dan de Hoge Raad zoals bijvoorbeeld het Hof voor de mensenrechten te Straatsburg dat de beslissingen van de Hoge Raad, vooral op het gebied van het strafproces, nogal eens op de korrel heeft genomen.

Veel van de rechtspraak uit oorlogstijd gaat over zaken die ook in gewone tijden zouden kunnen voorkomen. De echtscheiding is niet door Hitler uitgevonden en ruzies over al dan niet ondeugdelijke spullen die zijn geleverd, zijn van alle tijden. Toch is er nogal wat rechtspraak die samenhangt met de oorlog. In veel gevallen betreft dat de 'zwarte handel' die gevolg is van de schaarste en rantsoenering en echt interessant is dat voor juristen niet. Maar een beslissing over desertie in oorlogstijd tijdens de meidagen van veertig, toevallig daterend van *10 mei 1943*, verbaast toch wel als men leest dat daarvoor veertien dagen gevangenisstraf wordt gegeven. Desertie in oorlogstijd en de kogel zijn bijna synoniemen. Een andere keer voert de raadsman als eerste middel tegen een beslissing aan dat zij aan het hoofd niet vermeldt: In Naam van het recht, en dus nietig is. Een pikante zaak, want dit was de vervanging van het later in ere herstelde In Naam der Koningin. Het bezwaar werd verworpen volgens de procu-

reur-generaal Rombach omdat voor de oorlog een vonnis dat niet het opschrift droeg: In Naam der Koningin ook geldig was verklaard. Dat er recht wordt gesproken in naam van het recht, is overigens duidelijk flauwe kul.

De twee wel heel bekend geworden rechterlijke uitspraken uit oorlogstijd hebben een zeer verschillende bejegening ondervonden. De ene, afkomstig van de Hoge Raad, ondervond na de oorlog zware kritiek. Midden in die oorlog, op 12 januari 1942, had de Hoge Raad het zogeheten toetsingsarrest gewezen dat hierop neerkwam dat aan voorschriften en regels van de Duitse bezetter, wat ook hun inhoud zij, het karakter van wet nooit kan worden ontzegd en dat Nederlandse rechters die voorschriften en regels dan ook nooit mogen toetsen aan hogere regels of beginselen: de rechter mag de innerlijke waarde van de wet niet beoordelen. Ook een beslissing van het hof Leeuwarden werd zwaar onder vuur genomen, maar dan van Duitse zijde: zij hield met zoveel woorden in dat het hof 'om der gewetenswille' aan de verdachte een lagere straf oplegde dan hij verdiende omdat hij bij het opleggen van die hogere straf die hij verdiende, in het onmenselijke gevangenissysteem van Ommen terecht zou komen. De rechters werden spoedig na deze uitspraak ontslagen.

De oud-hoogleraar strafrecht aan de Vrije Universiteit te Amsterdam en daarna aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen, Gerard Mulder, heeft de goede gedachte gehad dat wat hij zich van een bijzondere rechtsgang in oorlogstijd nog uit eigen ervaring kon herinneren, te boek te stellen. Het gaat over de vrederechtspraak van de vrederechters, een buiten de gewone rechterlijke organisatie staande en door, althans met behulp van de Duitsers opgerichte rechtspraak met als doel bestraffend op te treden tegen, kort samengevat, politieke onruststokers. Mulder is als jong advocaat een flink aantal keren ter verdediging toegevoegd aan meestal jonge mensen die voor de vrederechter moesten verschijnen.

De titel van zijn boek, *Schijn van recht*, duidt erop dat hij uiterst afwijzend staat tegenover deze rechtspraak, hoewel hij er als advocaat aan heeft deelgenomen. In de tekst zwakt hij trouwens die titel wat af als hij schrijft dat de vrederechtspraak de enige instelling van een op eigen land georiënteerd nationaal-socialisme was 'die iets meer dan louter schijn was'. En het is wel duidelijk dat zijn aandeel als advocaat niet inconsequent behoeft te zijn: deze mensen hadden een verdediging wel zeer hard nodig, want de rechters waren, soms niet in werkelijkheid (want het rechterlijk bloed kruipt waar het niet gaan kan) maar wel in beginsel partijdig: zij waren de zaak van de bezetter door dik en dun toegedaan.

Wat was er voor bijzonders aan die vrederechtspraak? Allereerst natuurlijk het misbruik van het woord: de oude term vrederechter, juge de paix, voor kantonrechter had juist de bedoeling alle politiek achter zich te laten, en zelfs het zware juridische conflict als het even kon te vermijden, om de strijdende partijen op basis van vergelijk en verzoening tot elkaar te brengen. Maar veel belangrijker is nog dat deze rechtspraak een machtsinstrument was in handen van de bezetter en wie met hem dweepte. Er waren vijf standplaatsen voor vrederechters die werden 'ingedeeld' bij de rechtbanken te Amsterdam, Den Haag, Arnhem, Den Bosch en Leeuwarden. Er was meestal hoger beroep mogelijk bij het vredegerechtshof te Den Haag, alwaar men in het algemeen van de regen in de drup kwam, want de leden van dat hof waren meestal de echte politieke zwaargewichten. Ik hoef de eerste procureur-generaal Van Genegten maar te noemen, een van de niet zeer talrijken die na de oorlog ter dood zijn veroordeeld. De procureur-generaal kon, als hem dat zinde, de vrederechter overslaan en de zaak meteen bij het hof aanbrengen. Ik noem nog twee aspecten van de vrederechtspraak: de vrederechter was, anders dan de gewone politierechter, niet gebonden aan een strafmaximum van zes maanden gevangenis, maar kon de maximumstraf opleggen die de wet op het

feit stelde. Men moet hierbij bedenken dat de bezetter al heel snel de voorwaardelijke gevangenisstraf had afgeschaft, omdat die beschouwd werd als een veel te milde maatregel. Voorts behoefde de vrederechtspraak zich niet te houden aan de regel dat wie eenmaal (onherroepelijk) is veroordeeld (of vrijgesproken) niet nog eens voor hetzelfde feit terecht hoeft te staan. Als de gewone rechter te mild was geweest, deden ze bij de vrederechtspraak de zaak nog eens dikjes over. Tegen deze schending van een hoofdbeginsel van elke beschaafde rechtspraak heeft 'ongeveer een derde deel van de rechterlijke macht' openlijk protest aangetekend. En toen dat protest geen enkel resultaat had, namen drie rechters ontslag. Enkele leden van het Openbaar Ministerie wilden wel weg maar mochten niet. Mulder schrijft in een mooie, evenwichtige stijl en in een voor iedereen begrijpelijke taal over zijn ervaringen met de vrederechtspraak en over de bij die rechtspraak betrokkenen: De Spinoza-kenner Carp, die 'een bekwaam jurist' was; een zekere Helb, die later lid van de Hoge Raad zou worden en nog weer even later, in 1945, uit die functie werd ontslagen; de reeds genoemde Van Genegten, die alle macht naar zich toe trok en als hij het nodig vond de doodstraf eiste, die hem later zelf ook ten deel zou vallen; Van Vloten die Van Genegten opvolgde en die tevoren als vrederechter aan een NSB'er die zich beledigd achtte, het recht toekende zijn tegenstander ter plaatse in elkaar te slaan omdat zo'n NSB'er uit de aard van zijn functie en taak zo'n belediging in het algemeen belang onmiddellijk moest afstraffen; J.A. Wolthuis ten slotte, die als vrederechter te Arnhem het klaarspeelde een overweging in zijn beschikking op te nemen waardoor de griffier weigerde te ondertekenen: Wolthuis had het over een artikel van het Wetboek dat op de lijst moest worden gezet 'van die artikelen die bij de eerstvolgende wijziging van dat in origine volkomen onbruikbare en van joodschen geest doortrokken wetboek zullen moeten worden veranderd'.

Toen Hitler in Duitsland aan de macht was gekomen, had hij te maken met een wetgeving die zich, wat kwaliteit en fatsoen betreft, in alle opzichten kon meten met die van de buurlanden. Maar de rechters die mede door zijn toedoen het heft in handen begonnen te nemen wisten daar wel wat op: de vrije uitleg van de wetten door rechters, door de Freirechtslehr verdedigd om tot rechtvaardige uitspraken te komen in bijzondere gevallen waar de wet het liet afweten, werd door hen gebruikt om politieke beslissingen te nemen die Hitler zinden. Zo de rechters in Düsseldorf die aan een joodse man het recht op doorbetaling van loon op vrije feestdagen ontzegde omdat de wet, hoezeer ook algemeen geformuleerd, nooit bedoeld kon hebben een jood enig voordeel toe te kennen. Zo hanteerde ook het vredegerechtshof Nederlandse bepalingen van strafrecht. Een postbode die een NSB'er voorbij liep liet ondertussen een harde wind. Hij weigerde excuus aan te bieden en er ontstond een vechtpartij, waarbij de postbeambte mishandeld werd. De NSB'er beriep er zich op dat hij zo opgetreden was wegens aantasting van zijn eer als WA-man. De vrederechter liet de WA-man vrijuit gaan omdat door de wind diens eerbaarheid werd aangetast en hij zich tegen die wederrechtelijke aanranding mocht verzetten. Dat hij daarbij te ver was gegaan kon hem vergeven worden omdat hij natuurlijk door de aanranding erg opgewonden was geworden. In een andere zaak bleek het vredegerechtshof deze miserabele beslissing te aanvaarden, zij het met een andere motivering: hij, de WA-man, had zich 'tegenover een volksmenigte te weer gesteld, uit welker optreden een gezindheid en handelen bleek, die zich kennelijk richtte tegen de verdachte als drager van beginselen, die slechts het welzijn van het vaderland beogen, en in zoverre als verdediger van de Nationaal-Socialistische Beweging in Nederland'.

Na de oorlog werden de uitspraken van de vrederechters en

de vrederechtspraak zelf nietig verklaard. Dat kon natuurlijk ondergane gevangenisstraffen niet ongedaan maken. Of mensen die gevangenisstraf hadden uitgezeten, later schadevergoeding hebben gevraagd omdat zij zonder wettelijke basis hadden vastgezeten, een van de ergste vergrijpen tegen de rechtsstaat, vertelt Gerard Mulder ons niet. Wel kan hij zich ternauwernood voorstellen, dat de vrederechters later hun onrechtmatig verdiende salaris hebben moeten terugstorten.

TWEE RECHTERS
Glorie en misère

Hugo Black was vijfentachtig toen hij op 17 september 1971 meer dood dan levend zijn zetel in het Supreme Court van de Verenigde Staten opgaf. Acht dagen later stierf hij. Zijn vroegere baas Earl Warren, die hem overleefde, hield het kort: 'A great man has passed away.'

Lord Denning – in zijn biografie even kort als hinderlijk voortdurend aangeduid als Tom – hield er als Master of the Rolls wat jonger mee op: op 29 september 1982 nam hij, bijna gedwongen, ontslag. Hij was toen drieëntachtig en hij zou nog tien jaar leven en – bij tijd en wijle – juridisch Engeland door zijn fameuze en altijd duidelijke uitspraken blijven opschrikken.

Ook in Nederland zijn rechters onafzetbaar maar op de eerste dag van de maand waarin zij hun zeventigste verjaardag vieren, dienen zij op te stappen. De hierin gelegen tegenstrijdigheid wordt op echt hypocriete wijze ongedaan gemaakt: zij moeten schriftelijk aan haar die men tegenwoordig in televisietaal de Majesteit noemt, eerbiedig verzoeken hen te ontslaan. Wat er gebeurt als ze dat niet doen, is onbekend, want ze doen het allemaal. Overigens: het is een heilzame regeling.

Hoewel de biografie van Denning wat te veel weg heeft van een moderne hagiografie – een heilige ondanks al zijn gebreken, zo ongeveer als Ischa Meijer maar dan in het juridische – heeft Iris Freeman ons geen mooie lofprijzing van hem te melden bij zijn begrafenis. Zij meldt eigenlijk amper zijn dood, en zijn begrafenis of crematie in het geheel niet. Ik heb de idee dat zij met de lapidaire volzin waarmee zij haar boek

afsluit: 'Not yet out' ons wil bijbrengen dat Denning ongestorven onder ons voortleeft. Ik schrijf: onder ons, omdat wij, continentalen, en zeker wij, 'Hollanders', die over onze eigen rechters met moeite een kolom gevuld krijgen, op haar bevel om bestwil behoren te beseffen dat aan deze wel bijzonder Brits-nationalistisch ingestelde rechter, desondanks een supranationale betekenis toekomt. Lord Denning komt er voor wie het boek van Freeman uitleest, uit te voorschijn als een nu eens tegen het grandioze aanleunende, maar direct daarna weer bar en boos irritante, ijdele man. Wie van zijn boeken kennis neemt weet dat dat klopt. Hij was in zijn denkbeelden conservatief tegen het reactionaire aan maar het vreemde is dat die eigenschap die hem (voor mij) als politicus zou diskwalificeren, hem als rechter niet verhinderde heel pregnante, eigentijdse, nogal vaak tegen de meerderheid ingaande, rechterlijke beslissingen of dissenting opinions te debiteren, zo niet direct van revolutionair dan toch van baanbrekend karakter. Ik moet erover nadenken hoe dat mogelijk is maar ik geef alvast een schot voor de boeg: van de heer Fr. Bolkestein als politicus moet ik niet veel hebben maar ik vermoed dat hij als rechter oorspronkelijk werk zou leveren, oorspronkelijker dan zijn collega's, al zou ik zijn oorspronkelijkheid ook weer niet graag loslaten op het vreemdelingenrecht.

Black, de radicale voorvechter van de mensenrechten, had met Denning dan ook niet veel meer gemeen dan die wonderlijke eigenzinnigheid, die de rechtspraak zou laten derailleren als alle rechters ermee behept waren, maar die zegenrijk is als zij mondjesmaat wordt toebedeeld. Een eigenzinnigheid die bij beiden haar grondslag vond in een grote maatschappelijke betrokkenheid en een even grote hekel aan juridische scherpslijperijen. Daarmee gepaard ging ook weer bij beiden de behoefte om begrepen, verstaan te worden, ook buiten de kring van de juristen. Denning won het in dat

laatste streven op punten van Black maar hij had het ook makkelijker: als in wezen conservatief rechter sprak hij voor zijn conservatieve parochie en die nam daarom veel van hem aan, ook als hij hén, en dat gebeurde nogal eens, meenam naar voor hen avontuurlijke gebieden. Ook Black preekte voor een conservatieve samenleving, maar zíjn uitgangspunt: ook verdachten, júist verdachten, hebben vanuit de leer van de grondrechten recht op extra bescherming van justitie, werd door zijn goegemeente nooit echt aanvaard.

Hun persoonlijkheden verschillen ook overigens aanmerkelijk al kán dat meer aan hun beschrijvers dan aan henzelf hebben gelegen. Elke biograaf, zelfs de meest angstvallige, zo is mijn ervaring, maakt van de beschrevene voor een flink deel een beeld naar zijn of haar gelijkenis. Ik zou eerder Black een 'Lord' noemen dan Denning. Denning heeft iets bekrompens, iets kneuterigs over zich, ook in vol Engels rechters-ornaat, zoals hij zich laat bekijken op de foto na bladzijde 242 samen met zijn meer dan keurig zoontje, dat mij die wonderlijke gedachte in herinnering bracht van de dichter die ons leerde: the son is father of the man. Talloze keren maakte hij duidelijk, aldus zijn biograaf, dat 'de' vrouw als eerste verantwoordelijkheid had de zorg voor man, huis en kinderen. Black was in dat opzicht veel moderner, maar, helaas, leren we van zijn biograaf ook dat hij in veel sterkere mate dan Denning het vanzelfsprekend vond dat nu juist 'zijn' vrouw te allen tijde voor hem en zijn werk klaarstond. Leer versus leven.

Een overeenkomst tussen hen zou je ook kunnen noemen, dat beider toch wel schitterende loopbaan wordt gemarkeerd door een schandaal. Het verschil is echter dat Blacks schandaal aan het begin staat van het hoogtepunt van zijn carrière en daaraan, wonderlijk genoeg, geen enkele afbreuk heeft gedaan, terwijl het schandaal van Denning aan het einde van zijn loopbaan kwam en van dat einde tevens de oorzaak was.

De ondergang van Denning had te maken met zijn ouderdom. In zijn glorietijd kon hij zeer controversiële uitspraken doen waar toch bijna niemand aanstoot aan nam: in onze tijd zijn de vakbonden de grootste bedreiging van de samenleving. Toen hij oud werd bleef hij dat soort uitspraken doen, maar toen op slordige, ongeduldige manier zonder er rekening mee te houden welke uitwerking zijn woorden zouden hebben. In zekere zin was de hoogbejaarde Denning eigenlijk nog eerlijker dan de gevierde Denning. Wat daarvan zij, zijn noodlot werd een van zijn vele spreekbeurten samen met een van zijn boeken. In die spreekbeurt had hij het over misbruik dat door partijen gemaakt werd van het wraken van juryleden toen in Bristol twaalf 'coloured people' terechtstonden wegens ongeregeldheden (riot). Later bleek dat de rechter op die wrakingen had aangedrongen. En in zijn kort daarop verschenen boek *What next in the law* werkte hij die gedachte op een rampzalige manier nader uit: het jury-systeem functioneerde goed toen Engeland nog een homogene bevolking had, allemaal toegewijde onderdanen van de 'rule of law'. Maar dat is nu niet meer het geval. Sommigen zijn blank, anderen zwart, gekleurd of bruin. Zij nemen niet aan een en dezelfde gedragscode deel. Sommigen komen uit landen waarin omkoperij en corruptie worden geaccepteerd als een integraal deel van het leven en waar diefstal een deugd is zolang hij maar niet ontdekt wordt enzovoort.

Het was waarschijnlijk Dennings doem dat hij, en daar werd hij vroeger uitbundig voor geprezen, openlijk en officieel zei wat 'iedereen' op visitepartijtjes, op straat en op de door rechter Devlin uitgevonden 'Clapham Omnibus' placht te zeggen. De pers begon zijn aanval op de man, die haar toch al nooit zo welgezind was geweest: investigative journalism, bekend uit de Watergate-affaire in de vs stuitte in allerlei vormen op zijn geduchte weerstand. Denning had zijn hand overspeeld. Hij was, zo zei men openlijk, een racist. Zijn tweede vrouw Joan mocht met nog zoveel vuur opperen dat

niemand zoveel voor de zwarte mensen in Engeland had gedaan als haar man (en dát kon misschien nog wel waar zijn ook), Lord Denning was een falende rechter die, *The Times* sprak het onomwonden uit, moest aftreden. En Denning trad af, zij het niet meteen en onder de mededeling dat hij het alleen deed wegens zijn inderdaad gevorderde leeftijd. Als het aan zijn vrouw had gelegen was het bereiken van de tachtigjarige leeftijd een mooie aanleiding geweest om af te treden. Hij volgde haar dringende raad niet op. En toen zij lezend in de drukproeven van *What is next in Law*, hem met klem aanraadde de passage over de niet blanke juryleden te schrappen, was hij weer eigenwijs. Ze vergaf hem grootmoedig bijna alles maar ging wel voor straf eerder dood dan hij.

Iris Freeman is er niet in geslaagd mij echt van Lord Denning die ik tot nu toe alleen uit drie van zijn boeken kende en die ik vanuit die kennis knap (en nogal) vervelend vond, te laten gaan houden, maar ik ben hem als resultaat van een afweging wel veel meer gaan waarderen als een weerbarstige, heldere geest die weliswaar soms heel snel met de geest des tijds meeliep (eerst verwoed voorstander van de doodstraf, toen het tij keerde gematigd tegenstander, en zo ook zij het in omgekeerde volgorde wat betreft het vereenvoudigen van echtscheiding) maar die weer andere keren vaak met moed en vastberadenheid tegen de stroom van de vaste rechtspraak (de precedenten) en van zijn verzamelde collega's in bleef varen. Makkelijk is dat niet.

Dat Black zijn schandaal zonder kleerscheuren te boven is gekomen, is heel wonderlijk. Toen hij in 1937 door F.D. Roosevelt in het kader van diens fel omstreden New Deal werd voorgedragen als rechter in het negenkoppige Supreme Court, had hij een tienjarige periode als senator achter de rug.

Hij was toen reeds een van de meest intrigerende figuren uit het publieke leven in Amerika; een intellectuele linkse liberaal uit het Zuiden en waarschijnlijk de meest radicale

man uit de hele Senaat. Aanvankelijk had hij de voordracht geweigerd om de simpele reden dat hij, zoals hij zonder omwegen zei, de bedoeling had straks president van de Verenigde Staten te worden en zijn tijdgenoten zeggen dat hij dat doel waarschijnlijk bereikt zou hebben als hij niet voor Roosevelts aandrang gezwicht was. Maar toen hij goed en wel was voorgedragen, werd bekend dat hij in 1923 lid was geworden van de Ku-Klux-Klan, afdeling Birmingham. Het was geen gerucht maar werkelijkheid, al heeft hij het lidmaatschap vrij spoedig weer opgezegd. En Black die er nooit uit zichzelf mee voor de dag is gekomen, heeft het feit, toen het bekend werd, ook nooit ontkend. Hij heeft, hoe spraakzaam meestal ook, op dit punt vooral gezwegen. Newman geeft ons een indruk van wat de Klan in zo'n zuidelijke stad als Birmingham in 1923 zoal uit- en aanrichtte:

> In de vroege twintiger jaren werd Birmingham door de Klan onder controle gehouden: mannen in witte gewaden en met brandende kruisen, ransel en zweepslagen, geselingen en ontvoeringen, met teer en veren in brand gestoken mensen, flitslichten in geparkeerde auto's, danszalen die gesloten werden, en mensen die in naam van de goede zeden werden afgetuigd – dat was allemaal dagelijks schouwspel in die Magic City.

De Klan richtte zich met intimidatie, geweld en geheimzinnigheden allereerst tegen de zwarten natuurlijk, maar ook tegen ieder die zich positief met hen inliet. De Klan was vooral ook antisemitisch en antikatholiek: Amerika's geboortemerk was het protestantisme en dat moest zo blijven, als de Nordische stam zijn lotsbestemming wilde blijven vervullen. Kortom, alles wat in regelrechte strijd is met de meest fundamentele mensenrechten werd op misdadige wijze door de Ku-Klux-Klan nagestreefd en vaak verwerkelijkt.

Ik denk niet dat de grote strijder voor de mensenrechten die Black als senator en rechter later werd enige kans zou

hebben gehad om senator en nog minder om rechter van het Supreme Court te worden als hij in deze tijd had geleefd. Al was het maar omdat er vermoedens tegen hem bestonden. Hoe heeft Black in die tijd het wel kunnen redden? Newman licht ons er uitvoerig over in. Een echt mooie rol heeft Black toen niet gespeeld. De affaire kwam voor het Judiciary Committee. Evenmin als hij indertijd ontkende lid te zijn geweest, heeft hij het toen ruiterlijk toegegeven. Hij zei alleen dat hij het op dat moment niet was. En dan zijn er in de politiek altijd van dat soort stoere voorstanders-partijgenoten van de beschuldigde als de oudste senator Borah die verklaarde dat er geen spat (iota) bewijs was geleverd dat Black ooit lid van de Klan was geweest. Het Committee zelf kwam ook tot een voor Black positieve beslissing maar op de wel wat realistischer grond dat Black geen enkel vooroordeel aan de dag legde en dat het maar het beste was 'to forgive and forget'. De voordracht van Roosevelt werd in de Senaat aanvaard met 63 stemmen voor, 16 tegen en 17 onthoudingen. Veel later heeft Black ten behoeve van het nageslacht een verklaring gedicteerd, erop neerkomende dat Roosevelt indertijd heel goed wist dat hij lid van de Ku Klux Klan was geweest maar daar geen enkel gewicht aan had gehecht omdat sommige van zijn beste vrienden en supporters in Georgia ook lid van de Klan waren. Newman twijfelt aan de juistheid van deze verklaring en aan de wetenschap van Roosevelt. Ook heeft Black nadat de felste tegenstander van zijn benoeming, Copeland, in 1938 was gestorven, deze ervan beschuldigd zelf lid van de Klan te zijn geweest. Ook aan de juistheid van die beschuldiging valt volgens Newman ernstig te twijfelen. Rond Black bleef op dit punt zure kritiek hangen. In Washington zei men dat hij geen zwarte toga hoefde te kopen, hij kon zijn witte wel zwart laten verven. Op bladzijde 247 van het lijvige boek van Newman is Black ingehuldigd als rechter van het Supreme Court. Wij leven dan in het jaar 1937. De pagina's 247 tot 632 verhalen ons van een rechterlijke loop-

baan van ruim 34 jaar en van vele schitterende rechterlijke beslissingen die de woorden van Earl Warren ten volle rechtvaardigen: A great man passed away. Hij was geen heilige, zelfs geen moderne, maar zijn geschiedenis geeft aan onze tijd de les door dat wij de moralistische neiging moeten bedwingen mensen te vroeg af te schrijven, want wie ooit verkeerde wegen bewandelde kan later als Paulus op weg gaan naar Damascus.

TWEE OREN OM TE HOREN EN VERRE VINGERS ZES

'De Heer is mijn herder. Mij zal niets ontbreken.'*

'Eén citaat maar, van een zestienjarige jongen uit Srebrenica, die na zes dagen in Tuzla aankwam:

> Ik heb honderden lijken gezien. Langs de weg lag een man wiens oren en neus waren afgesneden, en van elke hand drie vingers. Hij smeekte ons hem te doden. Maar we konden hem niet doden, niemand had er de moed voor. We hebben hem daar laten liggen, kreunend. Dat geluid zal me mijn hele leven bijblijven.'**

* Begin van Psalm 23 (22)

** Peter Michielsen, redacteur van NRC Handelsblad, in die krant op 20 juli 1995

PANIEK EN STRAFRECHT

I

Het is alweer even geleden maar opmerkelijk genoeg om er nog eens aan te herinneren: de (vorige) deken (= voorzitter) van de Orde van Advocaten die scherp uithaalt naar de (vorige) minister van Justitie: de rampzalige idee van die minister om in een aantal gevallen de bewijslast in het strafproces om te draaien met als gevolg dat de verdachte moet bewijzen dat hij níet schuldig is. Zo dreigt, volgens de deken, iedere burger in Nederland een verdachte te worden en iedere verdachte die vervolgens zijn onschuld niet kan bewijzen dader, ja misdadiger. Zo'n waarschuwing is, zelfs als ze wat gechargeerd lijkt, broodnodig. Wel valt daarbij op dat de waarschuwing afkomstig is van een advocaat die voor hij deken werd zich zelden met strafzaken heeft beziggehouden en gericht is tot een minister, die toen hij nog hoogleraar was, zich verre van alle strafrecht placht te houden. Vrij naar Hegel: ook hier maakt het ambt de man.

Algehele omkering van bewijslast is faliekant in strijd met de grondregel van elk fatsoenlijk strafrecht, nationaal of supranationaal, dat ons voorhoudt dat iedereen voor onschuldig moet worden gehouden tot zijn schuld bij rechterlijk vonnis onherroepelijk is vastgesteld. Er heeft overigens altijd wel een klein beetje omkering van bewijslast in ons strafrecht bestaan. Maar dat kleine beetje maakte al duidelijk hoe tegendraads dat verschijnsel is: wie met een lichtbak in het veld wordt aangetroffen, is schuldig aan 'stroperij' als hij niet kan bewijzen dat hij die bak langs deze kortste weg naar zijn grootmoeder wilde brengen. Maar we beseffen heel

goed, dat het een noodoplossing was, alleen bruikbaar in niet belangrijke zaken en dan nog slechts als het naar de maatstaf van het gezond verstand overduidelijk was, dat er iets fout zat. Tot op de dag van vandaag hebben het strafrecht en zijn beoefenaren trouwens altijd een flinke argwaan tegen dat soort gezond verstand gekoesterd, al was het maar omdat dat geen bewijs eist maar alleen zoiets als aannemelijkheid. Omkering van bewijslast, als regel toegepast, is puur onrecht en de voorloper van willekeur. Dat wist ook al die Achille de Harlay, in de zeventiende eeuw president van het Franse parlement, aan wie de befaamde uitspraak wordt toegeschreven: Als ze mij ervan zouden beschuldigen, dat ik de torens van de Notre Dame had gestolen, zou mijn eerste reactie zijn zo snel mogelijk de benen te nemen. In onze dagen zou dat overigens niet meer helpen nu ook het strafrecht geleidelijk aan supra- en internationaal gaat worden in zijn vervolging, opsporing, berechting en zelfs in zijn tenuitvoerlegging van vrijheidsstraffen.

Er lopen in Nederland naar mijn ruwe schatting zo'n 1500 mensen rond, die een ander moedwillig hebben gedood of vermoord, maar die niet opgespoord zijn. In een voetbalstadion met 40.000 toeschouwers zitten statistisch minstens vier van zulke moordenaars. (Omdat de meeste moordenaars mannen zijn en omdat in een voetbalstadion de mannen oververtegenwoordigd zijn, zullen het er flink wat meer zijn.) Niemand van de anderen kan, wordt hij aangeklaagd, zijn onschuld bewijzen. Maar dat de moordenaars onder ons zijn, betekent nog niet dat wij allemaal totdat het tegendeel is komen vast te staan moordenaars zijn.

II

In zekere zin is 'de criminaliteit' altijd en overal politie en justitie te snel en te slim af: het uitroeien van criminaliteit is nog onmogelijker dan het opheffen van armoede. Wie in de

achttiende eeuw een flinke reis per postkoets ging maken, toog eerst naar de notaris om zijn testament te verlijden. Het enige wat mogelijk moet zijn en waar iedereen recht op heeft is dat de overheid haar mensen en haar middelen ter beschikking stelt om de criminaliteit in die mate binnen de perken te houden, dat zij een uitzondering is op het gewone patroon, waarbinnen vrouw en man, jong en oud, overdag en des nachts, op straat en thuis zich betrekkelijk veilig kunnen voelen. Blijken middelen en mensen daartoe ontoereikend, dan kan dat niet verontschuldigd worden met een beroep op financiële onmacht. Dat zou lijken op het gedrag van ouders die hun kinderen wel geld geven om naar een feestje te gaan maar dan naakt, want voor kleding is er geen geld meer.

De overheid moet ervoor zorgen, dat criminelen ons niet overheersen en nooit zullen gaan overheersen, hoezeer ook de misdaad in hardheid en ernst toeneemt. Dat zal zeker niet bereikt worden door zelf wild-west te gaan spelen of daarmee te dreigen. Dat zal waarschijnlijk niet bereikt worden door het opleggen van zwaardere straffen, laat staan door het weer invoeren van de doodstraf. Maar het meest fataal lijkt mij in dit verband het uitdragen via alle denkbare media van paniek en beschuldiging. Beschuldiging van de burger die calculeert en die geen ethiek meer kent. Beschuldiging van de advocatuur als die haar taak vervult door ook de minst sympathieke en meest gevaarlijke verdachten te verdedigen. En daarbij een beroep moet blijven doen op het recht van hun verdachten op een eerlijk proces, dat wil zeggen: een proces aan de kant van justitie gevoerd met eerlijke, door de wet gestaafde middelen, zelfs al staat daar aan de kant van de georganiseerde criminaliteit voornamelijk oneerlijkheid en gemeenheid tegenover. Beschuldiging via radio, krant en congres binnen eigen kring: politie jegens politie, politie jegens Openbaar Ministerie en omgekeerd, het heeft allemaal een averechts effect. En vooral fataal lijkt mij de in het openbaar vertolkte wanhoop volgens welke de

rechtsstaat enorm aan het wankelen is: dit land ooit aan de zee ontrukt, dat nu weldra zal worden ingelijfd door de maffia. Dat burgers zoiets gaan menen en zeggen is jammer, want het werkt besmettelijk. Als de overheid het gaat uitbazuinen, is er iets veel ergers aan de hand. De bazuinen schallen niet de overwinning het land in, maar de absolute nederlaag van het recht en van hen die voor de verwerking daarvan krachtens hun opdracht moeten zorgen. Een overheid die deze moedeloosheid uitstraalt, heeft in haar defaitisme veel weg van de soldaat die dienst weigert. Daar stond en staat nog steeds zware straf op. Maar wie zal de straffer bestraffen?

III

Goed nieuws is geen nieuws. Of is er toch een andere reden? Een half jaar geleden stond het op een onopvallende manier in sommige kranten. En onlangs las ik het opnieuw: de criminaliteit is in Nederland sinds het begin van de jaren tachtig 'niet of nauwelijks' toegenomen. Wel hebben steeds meer mensen angst- en onrustgevoelens. Een en ander blijkt uit een enquête van het Centraal Bureau voor de Statistiek. Al die jaren en zeker de laatste vijf jaar hebben wij almaar moeten horen en lezen dat de criminaliteit schrikbarend toenam en dat werd ook met cijfers en percentages toegelicht. Hoe zit dat? Waren die cijfers vervalst? Is er selectief te werk gegaan? Of zit de fout bij het Centraal Bureau voor de Statistiek? Blijkbaar is het geen discussie waard. Komt het de politici toch slecht uit dat hun programmapunt nummer 1 evenveel recht van bestaan had toen het nog een non-issue was? En wat moeten we met de georganiseerde criminaliteit en met de kleine criminaliteit die door drugsgebruikers veroorzaakt wordt? Loopt het allemaal zo'n vaart niet of zijn juist die cijfers niet in de statistiek opgenomen? In de statistiek die mij onder ogen kwam, waren alleen diefstallen, ver-

nielingen en misdrijven waarbij geweld te pas komt opgenomen. De uitkomst was dat diefstallen en vernielingen in 1982 en 1994 op ongeveer hetzelfde niveau lagen maar dat het aantal geweldsdelicten nogal flink is afgenomen. Ik vermoed sterk dat sinds 1982 het aantal directe drugsdelicten wel is toegenomen. Maar weten doe ik het niet en zo langzamerhand dien je elk gegeven over criminaliteit met argwaan te bekijken, want er zijn blijkbaar mensen die er belang bij hebben of genoegen in scheppen de koorts zo hoog mogelijk op te voeren. Maar de – opgespoorde – echte drugsmisdrijven waar ik die van de gebruikers niet toe reken, vormen voor de rechtspraak wel zware zaken (ze worden bijna altijd tot in cassatie uitgevochten), maar puur kwantitatief zetten ze geen zoden aan de dijk en de angst van vooral oudere mensen is ook niet op die zaken gericht maar op de gewone straatschenders, inbrekers en tasjesdieven.

Het meest bedenkelijke is bij dat alles dat bij ongeveer gelijkblijvend gevaar, de angst en de onrust onevenredig zijn toegenomen. Hoe zou dat komen? Een van de redenen is in elk geval te zoeken bij de overheid, die de samenleving als gevolg onder meer van die toch klaarblijkelijk amper gestegen criminaliteit permanent ziek heeft verklaard en die bij monde van een minister van Justitie ons heeft voorspeld dat we het rijk van het kwade, de heerschappij van de maffia tegemoet gaan. Nogmaals: hoe zit het met die berichten? Wie komt ons aantonen dat er leugens zijn, grote leugens en dan nog eens de statistiek?

PLATBROEK

Hoewel de gedachtenwereld van de historicus Jan Romein heel wat dichter bij mijn bed staat dan die van Pieter Geyl, lees ik de laatste toch veel liever en makkelijker dan de eerste, die bovendien bijna steeds zo'n lange adem vraagt en zo verschrikkelijk edel is.

Ik hoor van de huidige historici dat ze geen van beiden echt meer meetellen maar al weet ik er weinig van, ik vermoed wel dat daar ook een beetje de noodzakelijke vadermoord in mee speelt. Zoals juridisch Nederland krom lag onder het gewicht van Paul Scholten en E.M. Meijers, zo hebben misschien Von der Dunk. Kossmann en Wesseling zich onder de knoet van Geyl en Romein uit moeten werken.

Geyl heeft een plechtstatige stijl, die galmt maar niet verveelt. Hij kiest snel partij maar doet dat na eerst de vijand geprezen te hebben. Dat is een advocatentruc waarvan hij het gebruik regelmatig aan anderen verwijt. Hij zal ook nooit loven zonder enige blaam: soms leest hij zelfs Fruin zonder genoegen en diens minachting van de *Max Havelaar* getuigt zeker van engheid van geest. Als hij verfoeit noch bewondert, zoals bij Huizinga, komen de interessantste artikelen te voorschijn, als hij verfoeit de leukste. Want Geyl bezit de gave ook als hij kwaad is, en dat is hij vrij gauw, zijn deftige stijl te handhaven en toch tekeer te gaan. Busken Huet hoort met Ter Braak en Du Perron en niet te vergeten Bilderdijk en Toynbee tot zijn bêtes noirs. Ten tijde van het schrijven van de opstellen over hen waren zij met uitzondering van Toynbee allemaal al dood en het gekke is dat hij tegen zijn echte tegenstander Toynbee, die hem stevig van repliek dient, heel beleefd blijft, terwijl hij op zijn manier de doden

staat uit te schelden. Dat fenomeen is vrij zeldzaam: in het algemeen gaan ook zeer kritische mensen ervan uit dat het geen zin heeft doden uit te schelden, je verwerpt eventueel met kracht hun gedachten, hun leefwijze, hun stijl maar als je gaat roepen dat het smerige neten of winderige kakkerlakken zijn, overschrijd je enigszins de uiterste grenzen. Nu zal Geyl zulke scheldwoorden nooit gebruiken. Maar toch, als de Franse gezindheid van Busken Huet onze Grootnederlander te gortig wordt roept hij uit: 'Kan naargeestige platbroekerij verder gaan?' Om dat direct daarop bevestigend te beantwoorden, maar dan opnieuw bij Busken Huet. In de aangevallen passage poneert Huet inderdaad wat overdreven dat er in Nederland misschien tien landgenoten zijn die zich op voortreffelijke wijze in het Hollands kunnen uitdrukken. Wat mij het meest opvalt in die passage, waar hij aanraadt dat we daarom allemaal maar Frans moeten gaan praten, is dat hij in dat paternalistische tijdvak die tien mensen onderverdeelt in 'vijf mannen en vijf vrouwen'. Maar ongetwijfeld heeft Geyl daar weinig aandacht voor gehad. Het woord platbroekerij is zo plastisch dat je haast automatisch aanneemt dat het zoiets betekent als laag bij de gronds gezeur. Ik denk dat Geyl die geen Zuidnederlander was dat ook gedacht moet hebben toen hij het opschreef. Maar in feite staat het voor lafheid en dat Huet hier lafheid tentoon spreidde kan zelfs een boze Geyl niet bedoeld hebben. Als Bilderdijk aan bod komt lijkt het wel of Geyl hem in een gevecht van man tot man wil verpletteren. Hij ziet Bilderdijk voor zich staan en begint meteen de handen uit de mouwen te steken: 'Er bestaat sedert enige tijd een georganiseerde Bilderdijk verheerlijking,' schrijft hij in 1935 en daar zal hij, Geyl, snel een einde aan maken want die man (gestorven in 1831) bederft het geestesgoed van de Nederlandse natie. 'Moeilijk lever als hij was' beging hij ook nog de fout advocaat te zijn 'zwerend bij wetsteksten [o, schande, JL] en spitsvondige onderscheidingen, erop afgericht om zijn tegen-

stander in het ongelijk te stellen'. Geyl oordeelt Bilderdijk 'haast onleesbaar', waar hij wel gelijk in heeft maar hij is blijkbaar doorgegaan met lezen, want de platbroek van 1952 vindt hier al een gematigd voorloper: 'Zijn holler redeneringen denkbaar?' Er worden flinke stukken van Bilderdijks proza geciteerd waarna het eerste oordeel onmiddellijk valt: 'Tot zulk gebazel vervalt Bilderdijk.' En als de dode Bilderdijk wat terug wil doen (hij kan dat alleen maar via de citaten uit zijn werk die Geyl belieft aan te halen) en het een goed idee vindt een paar lastige winkeliers uit Brussel in hun deuren op te hangen en tekeergaat tegen de ook al lang gestorven 'Brandt, Uitenboogaart en al dat eerloze geboefte' komt bliksemsnel het eindoordeel: 'Ik sprak boven van gebazel. Het enige woord dat hier past is geraaskal.' Dat zal Bilderdijk daar boven koud bekomen zijn.

Maar het gekke is: Geyl blijft altijd in hoge mate leesbaar. Ik denk dat hij zelf soms ook een beetje ingetogen raaskalt, en dikwijls doen de onderwerpen waarvoor hij in vuur en vlam raakt, zoals de Grootnederlandse Gedachte, mij geen zier. Het klaar te spelen dat iemand dan toch blijft lezen, dat is voor mij het kenmerk van de echte schrijver.

I

Als tirannen maar lang genoeg aan de macht zijn kunnen zij de geschiedenis naar hun beeld en gelijkenis herscheppen. Dwingend aan hun onderdrukte onderdanen opleggen te geloven dat de Franse Revolutie van 1879 een kind was van de moeder aller revoluties, de Russische van 1917 en dat Jezus van Nazareth zijn inspiratie vooral gevonden heeft in het 'Communistisch Manifest'. Orwell heeft keer op keer dit schrikbeeld indringend getekend, zeker niet alleen in *1984*.

De geschiedenis wordt niet gemaakt door wat de vroegere werkelijkheid objectief te zien gaf, maar door wat de geschiedschrijvers die gelezen worden er als werkelijkheid van weergeven. Zij kunnen hún werkelijkheid van het verleden vorm en inhoud geven, onverschillig of ze zo was. Maar waar de historicus mag worden tegengesproken zal zijn beeld van de werkelijkheid het moeten opnemen tegen het andere beeld van de andere historicus. Uit de 'choc des opinions' ontspringt dan niet de waarheid maar een mengsel dat meer waarheid kán bevatten dan elk van die visies apart. Maar zelfs dat hoeft niet zo te zijn. Want als een van de historieschrijvers de werkelijkheid zo dicht benadert als die zich láát benaderen, zal het 'gemiddelde' dat ontstaat door ook de mening van zijn wederstrevers bij de oordeelsvorming mee te laten doen, minder waarheid bevatten dan het eerste oordeel. De lezer die de bronnen niet kent is bij dat alles vrij machteloos.

II

Vanuit mijn opvoeding en opleiding in katholieke trant heb ik van Alphonse Ariëns (net als van de martelaren van Gorcum) van jongs af bijna niets dan goeds gehoord en gelezen. Twee zaken werden ingeprent: strijder tegen het sterkedrankmisbruik en strijder voor een beter bestaan van de arbeider. Die twee hingen nauw samen maar de eerste kreeg duidelijk de meeste nadruk: de blauwe knoop, overigens een punt van overeenkomst tussen de katholieken en de socialisten, vooral van de A.J.C. Bij Ariëns horen voor mij nu nog prijzende bijvoeglijke naamwoorden. Zoals: de vereerde, een term die dicht ligt bij: de heilige.

Nu lees ik in *De Groene Amsterdammer* van 23 augustus 1995 een artikel van Arthur van Amerongen en Aart Brouwer over een staking in 1908 bij de textielfabrikant, de firma Van Puyenbroek te Goirle:

> De daarop volgende staking duurt vijf maanden en verdeelt het dorp in twee kampen. Klassestrijd en concurrentiestrijd raken vermengd, vakbonden en textielfirma's gaan elkaar met knokploegen te lijf, en de staking wordt tenslotte gebroken door tussenkomst van de beruchte pater en oprichter van het R-K. Werkliedenverbond Alphonse Ariëns, die het tot zijn taak rekent om de 'ordelievende elementen' onder de arbeiders 'dienstbaar te maken aan de afweer van het socialisme'.

Dat Ariëns geen pater was, merk ik maar terloops op omdat het toch niet lukt de ongelovigen het verschil tussen een seculier priester ('wereldheer') en een regulier pater duidelijk te maken. Misschien helpt het als ik zeg dat de eersten rijk mogen zijn omdat zij de belofte van armoede niet hebben afgelegd en niet onkuis mogen zijn hoewel zij de gelofte van kuisheid niet hebben afgelegd, maar mogelijk vergroot dat alleen maar de verwarring.

III

Ik heb er Gerard Brom op nageslagen. Ook een van het houtje maar wel een uiterst kritische. Ik was er als jong student bij toen hij in de aula van de Nijmeegse universiteit zijn bij leven beroemde (en in andere kringen wellicht beruchte) collega Jacques van Ginneken herdacht. We hebben wat afgelachen toen en wie Van Ginneken niet meer had meegemaakt, kon van toen af in zijn grootheid niet meer geloven.

Gerard Brom heeft in 1941 het leven van Ariëns beschreven in twee kloeke delen, samen 1372 pagina's. In 1950 is er nog een ingekorte herdruk van zo'n 800 pagina's uitgekomen, maar die heb ik natuurlijk niet geraadpleegd. Zeker is dat Ariëns het socialisme als een gevaar zag en zich daar hevig tegen verweerde in zijn strijd voor de (katholieke) arbeiders. Maar hetzelfde kun je zeggen van de socialisten die het katholicisme toen als een gevaar zagen en die zich daartegen hevig verzetten enzovoort. Zijn opvatting over het socialisme behoefde niet te betekenen dat hij tegen het belang van de arbeiders inging, stakingen brak en nu als berucht mag worden bestempeld. Daar is meer voor nodig.

Helaas: de gegevens bij Brom zijn schaars. Maar ze werpen wel een ander licht op Ariëns en zijn aandeel in de staking bij Van Puyenbroek:

> Op een zondag in 1904 sprak hij voor het Tilburgs Kruisverbond en de volgende avond moest hij in Arnhem optreden. Daartussen wist hij met de strijdende partijen in Goirle te onderhandelen waar een staking bij de firma Van Puyenbroek uitgebroken was. Door die fabrikant ten einde raad als scheidsrechter gevraagd vermeed Ariëns opzettelijk een bezoek aan zijn sociale vriend Jan van Besouw om geen schijn van partijdigheid te wekken. Er leek hoegenaamd geen kans op vrede, maar de priester die door zijn levenswerk het vertrouwen van patroon en arbeiders had gewonnen, oefende zo'n onweerstaanbare invloed uit, dat de tegenstanders el-

kaar de hand gaven en al zijn voorwaarden aangenomen werden.

Dat de scheidsrechter op verzoek van een van de partijen aangesteld wordt, ligt bij een jurist natuurlijk niet lekker. Dat hij zich tot onpartijdigheid verplicht voelde en daartoe de mogelijke invloed van iemand ten gunste van een van de partijen heeft ontlopen, is daarentegen zeer positief te waarderen. Maar de scheidsrechter wiens voorwaarden wederzijds aangenomen werden, een stakingsbreker noemen, dat gaat mij toch veel te ver, evenals het kwalificeren van de man als 'berucht'. Dat Ariëns kort daarna jaren lang verketterd zou worden door de (katholieke) integralisten (door Brom vergeleken met een sprinkhanenplaag) die in Nederland optraden onder leiding van de beruchte rector Thompson van de *Maasbode* is waarschijnlijk aan de schrijvers niet bekend maar deze interne katholieke kwestie toont voor mij wel aan dat hij aan de goede kant stond.

En is dat jaartal 1908 wel in orde?

CLAUSTROFOBIE

Anders dan vele van mijn leeftijdgenoten, die er steevast over worden ondervraagd, vind ik oud worden niet leuk, doodgaan beangstigend en dood zijn een even zeker als onprettig vooruitzicht. Ook vind ik niet dat ik met de jaren wijzer ben geworden en vooral vind ik dat niet van mijn lotgenoten die het van zichzelf wel vinden.

Maar omdat het toch niet helpt om daarover te zeuren (bij veel dingen helpt het wel als je blijft zeuren) doe ik het niet.

Deze inleiding sluit pas straks goed aan bij wat volgt. Ik zeg dat maar even omdat ik zelf steeds meer moeite krijg met het volgen van een verhaal op de televisie waar, naar tijd en plaats genomen, alles, zonder fatsoenlijke uitleg door elkaar loopt.

Ik heb een waarschijnlijk psychiatrisch te duiden angst voor opsluiting. Zelf duid ik het anders maar ook daarover straks.

Ik ben nu reeds zover gevorderd dat ik in restaurants en hotels, op vergaderplaatsen, overal waar men buitenshuis soms van toiletten gebruik pleegt te maken, de wc niet meer op slot durf te doen. Dat geeft moeilijke situaties, telkens als ik vanuit die ruimte voetstappen hoor naderen. De meesten hebben onder deze omstandigheden haast en rukken de deur open. Als ze dat doen excuseer je je natuurlijk, iedereen kan wel eens iets vergeten, maar je kunt toch niet ontkennen dat de aanblik die je biedt niet indrukwekkend is. Ik houd daarom de deur gesloten door de kruk heel stevig naar binnen vast te houden. Het is me maar een keer overkomen dat iemand zo geweldig hard trok dat mijn tegenwaartse druk werd overwonnen. Wel merk je dat mensen iets ongewoons

merken: de deur zit misschien wel op slot maar niet op de gewone manier en ze blijven treiterend lang proberen of het toch niet gaat. Inmiddels is de eigen houding, afhankelijk overigens van de ruimte, ook niet al te florissant. Zij lijkt nog het meest op die van een wielrenner die met gebogen rug de berg afdaalt. Terwijl er geen berg is.

Pas ruim twintig jaar nadat de oorzaak voor mijn claustrofobie was ontstaan, is dit symptoom ervan zich gaan ontwikkelen. Het was vrijdag voor Pinksteren, half zes in de avond toen ik mij bevond in de toiletruimte van het gebouw van de juridische faculteit, universiteit Nijmegen. Iedereen was al naar huis maar ik had me verlaat bij de bewerking – zeventiende druk – van de *Inleiding in het recht* van Van Apeldoorn. De kruk zat wat los toen ik naar binnen ging. Maar ik deed, zoals ieder normaal mens, die deur na binnentreden van binnen op slot. En toen ik haar wilde openen brak aan de buitenkant de kruk eraf. Ik zat als een rat in de val in een ruimte zonder ramen of andere lichtinvallen. De gedachte dat ik minstens tot de daarop volgende dinsdag in deze benauwde ruimte zou moeten doorbrengen maakte mij razend. Roepen hielp niet en, geloof het of niet, ik heb geprobeerd de deur te forceren door ze in te trappen. Maar het was een solide deur en ik had geen schijn van kans. Toen is er een wonder gebeurd hoewel ik daar niet om gebeden heb, want ik geloof niet in wonderen en amper in gebeden. Bij weer zo'n schop schoot er iets in de vergrendeling naar voren of naar achteren en vloog de deur open. Even nog dacht ik dat er toch iemand zich verlaat had en mij ter hulp was gesneld. Maar er was niemand te zien en de deur stond open. Het gevoel van bevrijdheid was uiterst lichamelijk, maar ook heel echt. Soms denk ik dat mijn afschuw van gevangenisstraf naar deze triviale gebeurtenis teruggaat en niet berust op verheven denkbeelden omtrent het recht op vrijheid.

Het ergste van doodgaan en doodzijn nu, is voor mij het

ogenblik dat de kist dichtgaat. Ik weet dat ik er niets van zal merken of dat ik dáár als ik het merk, in ieder geval geen last van zal hebben, maar het helpt niet. Ik hoor de hulpvaardige lezer al zeggen: Maar laat je dan cremeren. Het ís een oplossing maar daar heb ik ook wat tegen. Hoe moet al die as weer samenkomen als de bazuinen schallen voor het laatste oordeel? Want als het er is, wil ik er bij zijn.

VERHALEN DIE MIJ BENAUWEN (1)

De verdachte was twintig jaar en hij heette nu eenmaal zo: Piet Zonnestraaltjes. Aan hem werd ten laste gelegd dat hij een jonge vrouw, op weg naar huis van haar werk als verpleegster in nachtdienst, in de vroege ochtend van haar fiets had getrokken, in de bosjes naast de weg had gesleept, haar had verkracht en daarna vermoord en beroofd. Buit twaalfhonderd gulden. Vast kwam te staan dat hij haar gangen gedurende enige weken was nagegaan en daarom wist waar en wanneer hij haar op een stille plek kon aantreffen. De volgende dag boekte hij van het geroofde geld een vliegreis zonder retour naar een land waarmee Nederland geen uitleveringsverdrag had gesloten. Hij werkte zich daar onder een nieuwe naam en met nieuw gezicht op van klusjesman in een toeristenhotel tot mede-eigenaar van een hotelketen. Hij werd kort na zijn vlucht in Nederland bij verstek veroordeeld tot levenslange gevangenisstraf. Ruim twintig jaar later keerde hij naar Nederland terug om aanwezig te zijn bij de begrafenis van zijn vader. Na afloop daarvan werd hij gearresteerd. Het verstekvonnis waarbij hij tot levenslang was veroordeeld, werd aan hem 'in persoon betekend'. Dat is zoiets als officieel mededelen met afgifte van het vonnis enzovoort. Hij werd in hechtenis genomen en kreeg daarom een advocaat toegevoegd. Het duurde even voordat die advocaat hem bezocht, want advocaten hebben het druk.

Mijn verhaal loopt nu voort langs twee lijnen. De advocaat, ik noem hem Dirk Kroontjes, bezoekt verdachte Zonnestraaltjes a) dertien dagen nadat het verstekvonnis aan deze is betekend en b) hij doet dat vijftien dagen daarna.

Ik werk de lijn onder a eerst uit. De advocaat kent zijn

vak. Direct na het bezoek aan zijn cliënt begeeft hij zich naar de griffie van de rechtbank, die Zonnestraaltjes heeft veroordeeld en tekent namens hem hoger beroep aan tegen het vonnis. Dat hoger beroep is op tijd ingesteld. Ik moet daar wat bij uitleggen voor niet-juristen. Als je als verdachte bij je eigen zitting aanwezig bent kun je horen wanneer de uitspraak zal volgen en krijg je daarna – na de uitspraak dus – nog veertien dagen om in hoger beroep te gaan. Als je niet op die zitting komt maar de oproeping, dagvaarding genaamd, is je wel persoonlijk ter hand gesteld ('in persoon betekend') krijg je ook maar veertien dagen na de uitspraak om in hoger beroep te gaan, want justitie weet dan dat jij kunt weten wanneer je zaak voorkomt en dan kun je ook te weten komen wanneer de uitspraak zal vallen. Maar in het geval van Zonnestraaltjes was hij niet op de strafzitting aanwezig geweest en men had ook geen kans gezien hem de dagvaarding in persoon ter hand te stellen want hij was 'kwijt' voor justitie. En in zo'n geval geldt voor hoger beroep een andere regel: de verdachte kan in hoger beroep gaan tot en met uiterlijk veertien dagen 'nadat zich een omstandigheid heeft voorgedaan waaruit voortvloeit dat het vonnis de verdachte bekend is'. Als de verdachte nu stelt dat hij voor het eerst van het vonnis hoorde doordat het aan hem betekend werd bij zijn bezoek aan Nederland, moet justitie (het Openbaar Ministerie) bewijzen dat hij daar in dat verre land al eerder van op de hoogte was. Daarvoor is niet voldoende de stelling dat hij toch op zijn klompen aan kon voelen dat hij voor wat hij had gedaan veroordeeld zou worden. Kort en goed, in bijna alle gevallen zullen die veertien dagen beginnen te lopen vanaf de dag van de betekening van het vonnis.

Anders gezegd: in zijn door zijn raadsman ingesteld hoger beroep kon de verdachte ontvangen worden en *gewoon* gezegd: zijn hoger beroep moest behandeld worden.

Hoe loopt die zaak, zich ontwikkelend volgens lijn a, af? Op de vergrijpen waarvan Zonnestraaltjes verdacht werd –

en die hij bij een verhoor na arrestatie volmondig had toegegeven – staat als maximum levenslang. Dat heeft hij van de rechtbank – bij verstek – ook gekregen. Maar het recht om straf te vorderen vervalt bij zulke zware misdrijven na achttien jaar: gebeurt er achttien jaar niets, dan kan de officier van justitie niet meer vervolgen: de tijd heelt álle wonden. Maar vanaf wanneer moet je die achttien jaar nu gaan tellen? De wet zegt, met enige uitzonderingen, dat als begin geldt de dag waarop het feit is gepleegd. Maar elke daad van vervolging doet die verjaring ophouden. De veroordeling bij verstek is gevolg van een vervolging. *Kort* gezegd: de termijn van verjaring is in ons geval gaan lopen vanaf de dag dat het verstekvonnis gewezen werd. Omdat dat al binnen korte tijd na de verkrachting, de moord en de beroving was gebeurd, en er sindsdien meer dan achttien jaar waren verlopen, moest de officier van justitie niet-ontvankelijk verklaard worden in zijn vervolging. Zonnestraaltjes ging als vrij man het gerechtsgebouw uit.

Daar werd hij, amper op straat gekomen, doodgeschoten door een broer van de vermoorde jonge vrouw. Die werd wegens moord – hij had alles tevoren beraamd want van zíjn advocaat gehoord hoe de strafzaak zou aflopen – tot zes jaar gevangenisstraf veroordeeld. Er werden verzachtende omstandigheden in aanmerking genomen.

Dit is de geschiedenis volgens lijn a.

En nu dan de historie volgens lijn b. Twee dagen verschil en een verdachte die zelf niet op de kleine lettertjes heeft gelet. Want anders had hij zelf kunnen weten dat hij binnen veertien dagen nadat hem het vonnis werd betekend in hoger beroep moest gaan. De advocaat komt pas op de vijftiende dag na de betekening op bezoek. Hij tekent hoger beroep aan. Maar dat hoger beroep is nú een dag te laat ingesteld. Dat betekent dat het verstekvonnis zonder dat er in hoger beroep iets aan gebeurt in stand blijft en daarmee de veroordeling

tot levenslang. (Voor de deskundigen: het recht van *executie* was nog niet verjaard.) Ook bij de Hoge Raad valt daar niets meer aan te veranderen.

Hoe liep dit verhaal af? De veroordeelde deed twee dingen. Hij sprak zijn advocaat aan voor een miljoenenschade omdat het aan hem te wijten was – aan zijn te late komst – dat het hoger beroep dat zeker succes zou hebben gehad niet in behandeling kon worden genomen. Dat werd een civiele procedure. De advocaat, die zelf in die zaak gedaagde was, verweerde zich en voerde in het bijzonder aan dat Zonnestraaltjes zelf had moeten zien dat hij maar veertien dagen had om in hoger beroep te komen en dat het daarom diens eigen schuld was. Hoe dat civiele proces afloopt weet ik niet want civiele processen duren vele jaren en we zijn nog maar in de elfde maand van het proces en bij de conclusie van dupliek in eerste aanleg.

Het tweede wat hij deed was het indienen van een gratieverzoek. Hij voerde, na betuiging van spijt over zijn in zijn jeugd begane misdrijven, vooral twee argumenten aan: het was al meer dan twintig jaar geleden én als zijn advocaat op tijd was gekomen of als hij zelf maar wat beter had opgelet, dan was hij nu vrij man geweest. (Hij kon natuurlijk niet weten dat hij dan door de broer van de jonge vrouw vermoord zou zijn omdat dat ligt in lijn a.) Dat waren twee redelijke argumenten in een meer dan onredelijke zaak. De koningin, voorgelicht door rechters en optredend onder verantwoordelijkheid van de minister van Justitie, verlaagde zijn straf tot zes jaar gevangenisstraf.

Hij kwam terecht in de cel die in lijn a door de broer van de jonge vrouw werd bezet. In lijn b was die voor hem vrij gehouden.

Hij had een volledige bekentenis afgelegd. Tot in details. Dat laatste is belangrijk want wie tot in details bekent en later op die bekentenis terugkomt (een veel voorkomend verschijnsel), die krijgt te maken met de vraag hoe hij die details kon kennen als hij met het feit niets te maken had. Charles Augustus Lindbergh werd in 1927 beroemd. Met een klein vliegtuigje was hij als eerste de Atlantische Oceaan overgestoken en arriveerde na vertrek uit New York op 21 mei van dat jaar in Parijs. Hij was toen vijfentwintig jaar en zijn roem maakte bij een deel der mensheid ook minder edele gevoelens wakker. Zijn zoontje werd ontvoerd. Dat verhaal is bekend maar een onderdeel ervan verdient wat meer belangstelling. Er kwamen bij de politie talrijke mensen vertellen dat zij schuldig waren aan de ontvoering. Alleen de echte dader(s) niet. In ons Wetboek van Strafvordering staat een regel die erop neerkomt dat iemand niet op zijn eigen bekentenis alleen veroordeeld kan worden. Er moet ander bewijs bij komen. Sommige mensen bekennen omdat ze interessant willen zijn, in het licht van de belangstelling willen komen te staan en om dat te bereiken kun je evengoed berucht als beroemd zijn. Anderen bekennen om iemand anders, de echte dader, te dekken. In de crime story's, vooral op televisie, wordt dat argument talloze malen gebruikt: de moeder die ten behoeve van haar zoon valselijk bekent en, intrigerender nog, de wilde zoon die bekent hoewel zijn zachtmoedige moeder de moordenares is. Een derde groep van valse bekenners doet dat uit schuldgevoel maar deze schuld ligt op een ander vlak.

Die regel: bekentenis alleen is onvoldoende, is dan ook niet dwaas, maar hij demonstreert wel de uiterste voorzich-

tigheid waarmee de wetgever van vroeger het strafproces omringd wilde zien. In het overgrote merendeel van de gevallen zal de in vrijheid afgelegde bekentenis immers de ware toedracht weergeven.

De man had bekend. Tot in details. Hij had later niets herroepen. Hij beriep er zich niet op dat hij onder druk was gezet bij de politie. Er waren getuigen die zijn verhaal tot voorbij de komma bevestigden. Hij was zoals ze tegenwoordig beeldend zeggen: guilty as hell. En niet aan een kleinigheid. Laten we het daar maar bij houden. Hij pleegde een van de meest gemene misdrijven die ik ken op een uitzonderlijk gemene manier. Althans zo deed de zaak zich voor de buitenwereld voor. En dat is de toetssteen voor de rechter. Verder komt ook die niet.

Hij werd bij de rechtbank en in hoger beroep bij het hof tot vele jaren gevangenisstraf veroordeeld. Hij ging in cassatie. Argumenten had hij eigenlijk niet want de zaak was zo rond als een volleybal. Bij het gerechtshof moest het dossier van de man gereed gemaakt worden voor verzending naar de Hoge Raad. Een beetje op volgorde en zo. Maar dat niet alleen. In onze tijd worden arresten alleen maar volledig klaargemaakt als dat nodig is omdat er cassatie is ingesteld. Nadat de man dat cassatieberoep had ingesteld ging men dus bij het hof aan het werk. De bewijsmiddelen werden opgesteld: gave bekentenis ondersteund door twee getuigenverklaringen, de straf werd keurig gemotiveerd en klaar was Kees. Voor alle veiligheid circuleerde het uitgewerkte arrest nog even bij de rechters (raadsheren) die het gewezen hadden. Soms is er nog een vuiltje weg te werken: in het voorgedrukte formulier dat de notulen van de zitting bevat is per ongeluk doorgestreept dat de verdachte het laatste woord heeft gehad. De tenlastelegging is niet in het arrest opgenomen. En zulke dingen meer. Een soort metaalmoeheid. De laatste man van het hof, de overwerkte voorzitter van de strafkamer, neemt het dossier mee naar zijn vergadering in

Den Haag. Hij bestudeert het in de trein: eersteklasse, studie-coupé, stilte. In Gouda ontstaat er een stroomstoring. Dat gebeurt altijd, is het niet in Gouda dan in Wolfheeze of Zoetermeer-Oost. Maar de voorzitter vond het toch vervelend. Hij werd zenuwachtig. Hij zou te laat komen en rechters komen niet te laat. Na tien minuten kwam het bericht: overstappen. Hoe het kwam weet nu nog niemand maar de voorzitter stapte over zonder dossier. Toen de nieuwe trein wegreed ontdekte hij het gemis. Hij overwoog aan de noodrem te trekken maar rechters achten noodtoestand niet gauw aanwezig en daarom zag hij er maar van af. In Den Haag werd er koortsachtig gebeld. Kort en goed: het dossier was weg en kwam niet terug. Deze voorzitter is kort nadien gestorven zonder aan de vermissing ruchtbaarheid te geven. Alleen zijn vrouw wist ervan. Zeven jaar later is het complete dossier door een onbekende in de gang van het gerechtsgebouw terugbezorgd.

Als tussen het instellen van beroep in cassatie en de behandeling in cassatie meer dan zeven jaar is gelegen, zoals in dit geval, zal op grond van artikel 6 van het Verdrag inzake de rechten van de mens (het Verdrag van Rome) het Openbaar Ministerie normaliter in zijn vervolging niet-ontvankelijk worden verklaard. Het proces heeft onredelijk lang geduurd en dat kan tot niet-ontvankelijkheid van het Openbaar Ministerie leiden en het moet zelfs als de vertraging excessief is.

Er zijn veel mensen, zowat alle mensen die geen jurist zijn, die niet (willen) begrijpen dat een schuldige verdachte toch vrijuit kan gaan om redenen die met zijn schuld niets te maken hebben. Als rechters of leden van het Openbaar Ministerie te laks zijn of als de politie niet opschiet, moeten die op hun kop krijgen, vinden zij, maar een verdachte is daarom niet minder schuldig en hij moet dus niet vrijuit gaan.

In vroegere tijden werden verdachten gemarteld om hen tot een bekentenis te bewegen. In de tijd van de oude Grie-

ken werd een slaaf altijd op de pijnbank gelegd in een rechtszaak omdat een slaaf alleen als hij gemarteld werd de waarheid zou zeggen, ook als die voor hem of zijn medeslaaf of zijn heer nadelig was. Sinds enige tijd aanvaarden wij de bekentenis na foltering niet meer als bewijsmiddel. Sommige mensen bekennen na marteling hoewel ze de feiten waarvan ze verdacht worden niet gedaan hebben. De meesten zullen onder die omstandigheden bekennen overeenkomstig de waarheid. Maar dat onderscheid doet er in onze opvatting niet toe. Zo'n bekentenis, waar of onwaar, wordt als ongeldig terzijde geschoven omdat zij onder ongeoorloofde druk is afgelegd.

In mijn vorig verhaal vertelde ik over een zaak die al dan niet verjaard was. De gedachte dat een echt gepleegd strafbaar feit, ook als het heel ernstig is, niet meer vervolgd kan worden omdat er tussen het plegen van het feit en de ontdekking en berechting daarvan te lange tijd is verlopen, is al heel oud. Voor heel zware oorlogsmisdaden is zij omstreden. Niet, lijkt mij, omdat die niet kunnen verjaren maar omdat de termijn van verjaring wegens de ernst van de feiten in ieder geval altijd langer is dan welk, hoe lang leven dan ook. De oorlogsmisdaden van Napoleon zijn, anders dan die van Hitler, Stalin en Mao, voor ons besef en voor onze waardering van zijn persoon niet meer van belang omdat zij na bijna twee eeuwen verjaard zijn.

Het is vreemd dat men bij een feit dat veel lijkt op verjaring zoveel moeite heeft om dezelfde lijn te volgen: duurt het proces veel en veel te lang, dan wordt de strafwaardigheid almaar minder en dan zal ze op den duur kunnen wegvallen. Ook al staat de schuld vast. Zolang wij, juristen, de anderen daarvan niet kunnen overtuigen, blijft het een benauwd en benauwend verhaal.

WAT IK ALLEMAAL NIET HEB MEEGEMAAKT
(een bloemlezing)

1. Humor in China
2. Een treinramp bij Gouda
3. De geboorte van een vlinder
4. Een executie in de vs
5. Twee lesbiennes die scheiden
6. De overwinning van het goede
7. Een goudeerlijk politicus
8. Een jurist met verbeelding
9. De dood van een zwaluw
10. Een orgie in Norg
11. Marcus Bakker mét berouw
12. Partnerruil in Rheden
13. Licht in de duisternis
14. Kooplieden uit de kerk gejaagd
15. Een bisschop met twijfels
16. Lekker eten in Duitsland
17. Een begrijpelijk vonnis
18. Een voetballer die het grote geld versmaadt
19. De opstanding der doden
20. De verrijzenis des vleses en het eeuwig leven

Het zij zo.

OPMERKELIJKE BESLISSINGEN (1)
(trouwen met een dode)

Vijftig jaar geleden, precies gezegd op 19 oktober 1945, besliste de Haagse rechtbank onder voorzitterschap van mr. Thorbecke dat het huwelijk met een dode nietig is. Een voor de hand liggende beslissing maar de eis dat bruid en bruidegom bij het sluiten van het huwelijk in leven moeten zijn, vindt men in de Nederlandse wet niet met evenzoveel woorden neergelegd. Hij valt hieruit af te leiden dat voor een geldig huwelijk wederzijdse instemming ('ja, ik wil') nodig is en naar wij krachtens ervaring aannemen, kan iemand zijn wil slechts uiten als en zolang hij of zij leeft. Het lijkt daarom alsof de situatie: een huwelijk gesloten door een levende met een dode zich niet voor kán doen. Maar als de wet het wil kan alles. Ooit hield iemand stokstijf vol dat hij nog leefde maar omdat hij volgens een wettelijk opgemaakte overlijdensakte dood was, werd zijn bezwaar terzijde geschoven. Pas toen hij dreigde dan maar zware misdaden te gaan bedrijven omdat het recht tot strafvervolging vervalt door de dood van de verdachte of dader, voelden de rechters nattigheid.

Wat zit er achter dit verhaal? De problematiek van het 'trouwen met de handschoen' maar vooral: de Duitse bezetting. De 'Dritte Verordnung zur Ausführung des Personenstandgesetzes' van 4 november 1939, bepaalde in artikel 19, dat de geldigheid van een huwelijk niet wordt aangetast door het feit dat de man op het moment dat de vrouw haar 'ja, ik wil', uitspreekt, reeds gestorven, lees: gesneuveld is. De Nederlandse vrouw die daartoe (naar zij na de oorlog zei: gedwongen) op 29 november 1944 overging, moest (of mocht) later ervaren dat haar Helmut reeds op 12 maart 1944

was gestorven en zijn lijk werd ruim een maand later gevonden.

De rechtbank stelde voorop dat naar Nederlands recht tot het wezen van een huwelijk behoort dat bij het aangaan van het huwelijk de beide partijen in leven zijn en verstond aan het einde van haar beslissing dat geen huwelijk was tot stand gekomen tussen Maria en Helmut.

De procureur van Maria, mr. A. Mout geeft ons nog de navolgende bijzonderheid, die duidelijk maakt wat er dat laatste oorlogsjaar allemaal mogelijk was: Maria was op diezelfde 29ste november, waarop zij haar jawoord gaf, 'door politiebeambten van de bezettende vijand tegen haar wil medegenomen naar het "Deutsche Standesamt" (wij zouden zeggen: Burgerlijke Stand), alwaar zij onder bedreiging met wegvoering van haar natuurlijke zoon geprest is tot medewerking aan het voorzegde "huwelijk" '.

OPMERKELIJKE BESLISSINGEN (2)
(verdeel en heers)

Ongeveer vijfentwintig jaar geleden, precies gezegd op 23 april 1971, besliste de Groningse rechtbank onder voorzitterschap van mr. De Sitter dat het Nederlandse leger uiteengerukt kan worden door een burgerauto. Het drama voltrok zich te Nijmegen op de Graafseweg.

Een burgerman als bestuurder van een burgerpersonenauto reed over die weg precies in het midden van een vervaarlijke militaire colonne bestaande uit echte pantserwagens. Een krijgshaftig volk zou dit verbieden en daarmee was de kous af. Maar bij ons is dat anders: kantonrechter en rechtbank waren het er gloeiend over eens: in Nederland is dat niet verboden.

De toedracht was simpel: in het midden van die koudeoorlogperiode bevond een grote militaire colonne zich gevechtsklaar op weg naar het vestingstadje Grave. Of dat verdedigd moest worden is niet geheel zeker. Men bevond zich nog in Nijmegen, even voor het laatste stoplicht, toen de burgerman zich invoegde met zo'n piepklein Fiatje 500. Zoals bekend hoefde in ieder geval toen noch een begrafenisstoet noch een militaire colonne zich aan stoplichten iets gelegen te laten liggen. In beide gevallen is de eenheid (van rouw resp. gevechtskracht) daarvoor het overtuigend argument.

De aandachtige lezer bevroedt het al. Juist voor de Fiat de verkeerslichten naderde sprong het licht van groen op oranje. In die toch niet zo gezagsgetrouwe tijd was het nog gewoonte voor het oranje licht te stoppen als dat in redelijkheid mogelijk was. De bestuurder van de Fiat stopte daarom. Maar de pantserwagen van de colonne die achter

de Fiat reed móest als deel van de colonne doorrijden, zelfs door rood licht. Dat deed de bestuurder dan ook met als gevolg een botsing met de Fiat, die daarbij iets meer dan total loss opliep.

De rechtbank besliste in een civiel proces van de Staat der Nederlanden tegen de Groningse verzekeringsmaatschappij 'De Auto Onderlinge' van de bestuurder van de Fiat, dat de Fiat wel degelijk voor het oranje licht moest stoppen omdat zij door invoeging in de colonne nog geen deel was gaan uitmaken van die colonne en daarom niet alleen niet moest maar zelfs niet mocht doorrijden. De botsing was dus aan de bestuurder van de pantserauto te wijten en daarmee aan de Staat der Nederlanden en die moest de schade vergoeden.

Maar het bedenkelijke gevolg was natuurlijk dat er nu twee colonnes waren, waarvan de laatste te laat op het gevechtsterrein zou arriveren. Om een dergelijke reden heeft Napoleon ook de slag bij Waterloo verloren. En zeg nu niet dat die pantserauto bij het stoplicht de Fiat toch gewoon had kunnen passeren. Want ten eerste: dat deed-ie niet en ten tweede: ter plaatse is onvoldoende ruimte om te passeren. Ik hoef daarvoor niet vijfentwintig jaar later de plaats van het onheil te gaan bekijken. Want ik was zelf de bestuurder van die auto. Maar ik had nooit gedacht dat ik, of liever: mijn verzekeringsmaatschappij, gelijk zou krijgen.

Westhof die zestien jaar was toen hij werd aangehouden, zegt vijftig jaar later:

> Er zijn geen helden. Natuurlijk zijn er mensen die bepaalde dingen doen en anderen die ze nalaten, maar er zijn geen helden.

Hij zegt het tegen Noortje van Oostveen, die in *Vrij Nederland* van 29 april 1995 verslag doet van de laatste dagen van het leven van haar vader, die in Zutphen standrechtelijk werd gefusilleerd en in de IJssel gegooid, toen de oorlog bijna voorbij was. Westhof ontkwam daaraan omdat een rijwielhandelaar aan wie hij in de cel zijn bed had afgestaan voor hem opkwam. De dingen zijn onbegrijpelijk. Van Oostveen vermijdt in haar overjarig verslag zo uitdrukkelijk elke emotie, dat het er barstensvol van zit. Op een gegeven moment schrijft zij:

> Hij moet uiteindelijk namen hebben genoemd, mijn vader. Van mensen met wie hij samenwerkte.

Uit de rechtspraak is een zaak bekend, waarin iemand die uiteindelijk namen had genoemd en die terechtstond voor de Bijzondere Raad van Cassatie, daar wegens overmacht werd ontslagen van rechtsvervolging:

> dat verdachte zegt dat hij naar aanleiding van door de Sicherheitsdienst in zijn zakboekje gevonden aantekeningen geprest is om te spreken, eerst door op hem persoonlijk toegepaste

mishandelingen, en toen dit niet direct hielp, door mishandeling van twee kinderen van vijf en vier jaar, in het bijzijn van hun Joodsche moeder, welke kinderen men op armen en benen sloeg en tenslotte dreigde armen en benen te breken, waarna hij verdachte niet langer meer aan den op hem uitgeoefende druk om te spreken had kunnen weerstaan.
Dat na hetgeen bekend geworden is omtrent de methoden van onderzoek bij den Sicherheitsdienst verdachtes voorstelling zeker niet onaannemelijk is.

Van Oostveen:

Mijn vader was een van de zwaar mishandelden... Dat hij – een sterke, levenslustige man van zevenendertig jaar – zo was gepijnigd dat hij niet meer kon lopen, voelde ik als een postume vernedering. Een celgenoot vertelde over mijn vader dat hij op 2 maart drie uur lang was verhoord en mishandeld... Tijdens deze mishandelingen moest de landwacht zingen en mondharmonica spelen om te voorkomen dat andere gevangenen het geschreeuw van de mishandelde personen zouden horen.

Ik vraag mij af of dat laatste nog heel in de verte iets te maken heeft met menselijkheid. Maar ik vraag mij ook, lezend in dit ingehouden relaas, woedend af of rechters wel het recht hadden om over iemand als die man, die tegenover die kinderen werd gesteld wier benen zouden worden gebroken als hij niet sprak, zelfs maar énige uitspraak te doen. Het had ook de vader van Noortje van Oostveen kunnen zijn. Daarvoor had de slotzin uit haar verhaal:

Ze hadden het bijna gehaald.

maar een woordje korter hoeven te zijn.

HITLER

Het is vandaag – 18 juli 1995 – zeventig jaar geleden dat het eerste deel van Hitlers *Mein Kampf* verscheen. Er werden in 1925 bijna tienduizend exemplaren van verkocht, maar de kritiek was ronduit slecht. Zelf was Hitler er ook niet tevreden over. Later zou hij zeggen dat hij het boek zeker niet geschreven zou hebben als hij toen geweten had dat hij rijkskanselier zou worden. Hij deelde ons erin mee dat hij als vertegenwoordiger van de Schepper optrad bij zijn strijd tegen de joden. Kort na het verschijnen van het tweede deel, in december 1926, zette hij op een kerstbijeenkomst uiteen, dat Christus de eerste grote strijder tegen de wereldvijand, het jodendom, was geweest. Jezus, zo legde hij uit, was zelf geen jood maar een 'Mischling', omdat hij wegens de onbevlekte ontvangenis van Maria maar twee joodse grootouders had. Volgens de katholieke leer houdt dat leerstuk in, dat Maria als enige van de mensheid reeds in de moederschoot vrij was van alle erfzonde. Dat heeft natuurlijk weinig invloed op het aantal grootouders maar Hitler moet het ook nu nog bestaande misverstand hebben gekoesterd dat het leerstuk inhield dat Maria moeder is geworden zonder, om het deftig te zeggen, voorafgaande verwekking door geslachtelijke omgang. Maar als Jozef alleen maar de voedstervader van Jezus is geweest en er ook niet een andere man in het spel is geweest, blijven de twee andere grootouders toch in het vage.

Het is nu, al wordt dat wel bestreden, ook vijftig jaar geleden dat Hitler zich met een revolver in de Berlijnse bunker doodschoot nadat zijn kersverse echtgenote Eva Braun door het innemen van vergif om het leven was gekomen. John Toland aan wiens boek *Adolf Hitler* ik een aantal gegevens heb

ontleend, besluit op pagina 1229 zijn biografie met de woorden:

> The most extraordinary figure in the history of the twentieth century had vanished – unlamented except by a faithful few.

Het boek is van 1976 en een kwart van de eeuw moest toen nog komen. Het is de vraag of Mao en Stalin in dit opzicht op den duur geen zware concurrenten van Hitler zullen blijken te zijn.

Nog steeds is het naar Nederlands recht strafbaar *Mein Kampf* in de boekhandel ter verspreiding in voorraad te hebben, hoewel, naar mijn overtuiging, bijna niemand en zeker niet iemand zonder wetenschappelijke belangstelling meer dan een bladzijde of twintig van het eerste deel zal doorkomen. Alleen wat dat betreft lijkt Hitlers magnum opus, op dat van Marx, *Das Kapital*. Maar dat heeft zelfs drie delen.

Kort na het uitbreken van de oorlog, op 21 maart 1940, schreef George Orwell in *New English Weekly* over de Engelse vertaling van *Mein Kampf* van Hurst en Blackett. Het is als steeds minst genomen een verrassende beschouwing. Maar laat mij, om Orwell tegen kwaaddenkenden in bescherming te nemen, eerst zijn contrapunt op papier zetten: vanaf het moment dat Hitler aan de macht kwam zou hij, Orwell, hem zeker doden als hij binnen zijn bereik kwam. Maar overigens wil hij uitdrukkelijk vaststellen dat hij nooit in staat is geweest een hekel aan Hitler te hebben. Want er is iets 'deeply appealing' aan hem. Ja, nog erger, op een meer mannelijke manier vertoont zijn portret als vooraan in het vertaalde *Mein Kampf* opgenomen de trekken van 'Christ crucified'. Orwell die zich altijd teweer heeft gesteld tegen wat iemand als Heine met hart en ziel voorstond: de hedonistische wijze van leven, ziet hierin Hitler als zijn bondgenoot. En hij gaat zelfs zover dat hij vaststelt dat fascisme en

nazisme, wat er zij van die stelsels als economische theorieën, psychologisch veel gezonder zijn dan 'any hedonistic conception of life'.

Let op: het was toen net oorlog. Ruim zes jaar later, in 1946, schreef Orwell een boeiend essay over James Burnham, die een opzienbarend boek had gepubliceerd dat een beetje in vergetelheid is geraakt (al lijkt het juist nu weer zeer to the point): *The Managerial Revolution*. Aan het einde van zijn studie lees ik dan dat het voor een man met de begaafdheid van Burnham toch erg vreemd is dat hij een tijdlang in staat was het nazisme als iets bewonderenswaardigs te beschouwen, als iets dat een werkbare en blijvende sociale orde kón en waarschijnlijk zóu opbouwen. Hij was toen kennelijk vergeten dat hij in 1940 ook nogal dicht bij die mening zat. En hij wist nog niet dat hij in 1949, kort voor zijn dood, zich zou afvragen: Was Hitler sane?

MILIEU EN PAPIER

De Nissan Micra, auto van het jaar 1993, is klein. Daarom zullen wij in deze vakantieperiode zo een keer of vijf met die auto volgeladen naar de papierversnipperaar moeten tijgen om ons van die papieren last, voornamelijk bestaande uit arresten en conclusies, te bevrijden. Zouden we dat niet eens per twee jaar doen dan waren we nu, levend of niet, onder al dat papier begraven. Want wij wonen riant maar niet al te.

Het is mooi papier, zeiden ze de vorige keer vanwege de versnipperaar tegen me. Daar hadden ze volop tijd toe, want, en ik ga nu de taal van de arresten gebruiken, gelet op de delicate inhoud toch zeker van strafarresten en -conclusies moet je als het ware in levende lijve de vernietiging van a tot en met z mee beleven. Niet van dat gladde computerpapier waar ze anders vleeswaren in verpakken. Ik glom van trots, maar eigenlijk zonder reden. En dat is een situatie waarin bij voorkeur herinneringen zich opdringen. Gelukkig niet altijd existentiële. Een mens kan het leven alleen maar volhouden omdat de herinnering de minst kwaadaardige is van zijn faculteiten. Zij is bijna net als de liefde met alleen maar een lettertje minder. De eerste vergeeft alles, zij vergeet (bijna) alles. Dat is ook de reden waarom er toch nog zoveel autobiografieën het licht zien.

Maar goed, nu dan die niet existentiële vlaag van herinnering. Ik dacht toentertijd een idee te hebben, dat binnen het eigen juridisch circuit zowel het milieu zou sparen als de bezuiniging bevorderen. En dat laatste dan deze keer eens zonder enige aantasting van welk recht van wie dan ook (ook).

Ik deed het voorstel in de vergadering. Ik zei zo ongeveer: wij zouden de papierversnipperaar het werk voor de helft

kunnen verlichten. Door onze arresten en conclusies te laten doorlopen op de andere zijde van het prachtige papier dat we daarvoor gebruiken. Dat zal twee voordelen hebben: het zal een aantal bomen behoeden voor een voortijdige dood met de hakbijl en het zal het ministerie van Justitie een bezuinigingspost opleveren. Als de rechterlijke macht dit dubbelzijdig gedrag over de hele linie doorvoert, zal de bezuiniging op het papier enorm zijn. En de redding van bomen aanzienlijk. Bovendien zal niemand kunnen volhouden dat de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht in gevaar komt, zelfs niet als deze maatregel bij wet of decreet bindend wordt voorgeschreven.

De vergadering gaf weinig of geen weerwoord. In politieke kringen betekent dat dat men instemt, in justitiële dat men het er beslist niet mee eens is. Alleen een vooraanstaand (eigenlijk: zittend) lid zei: ik vind het zo lelijk. Volgende punt van de agenda.

Een doorzetter ben ik niet. De herinnering is van een paar jaren her. En binnenkort gaan we weer vijf keer heen en terug toeren met onze op de heenreis volgeladen Nissan Micra, oude auto van het jaar 1993.

SAMEN TEGEN DE REST

In zijn boek *Tegendraadse werkingen* (1995) geeft de bekende socioloog (prof. mr. dr.) C.J.M. Schuyt er een tweetal voorbeelden van: ongewenste of ongewenst geachte handelwijzen of gedragingen, die niet of moeilijk kunnen worden bestreden, laat staan uitgeroeid omdat de aan beide kanten erbij betrokkenen er voordeel in zien: de werkgever en de werknemer die er beiden bij gebaat waren dat de werknemer bij de neergang van het bedrijf in de WAO terecht kwam. En: de particulier verzekerde patiënt die in toenemende mate een medische indicatie voor een ziekenhuisbevalling vroeg en verkreeg van de behandelende specialist: beiden hadden immers belang bij deze indicatiestelling.

Ik ben erover gaan nadenken. Is er toch ook iemand de dupe van deze twee (eigenlijk vier) handen op één buik? Ja. In beide gevallen de totaliteit van de verzekerden die meer premie zal moeten opbrengen. Maar die schade is niet groot en komt voetje voor voetje binnenwandelen. Echter: in het eerste geval is ook de overheid gedupeerd als die het toenemend beslag op overheidsgelden van het toenemend aantal WAO'ers niet meer uit de premies en belastingopbrengsten kan bekostigen. Die tweede benadeelde is veel minder machteloos dan de eerste. We kunnen dan ook constateren dat er met de WAO-uitkeringen na lange tijd van wederzijds profijt der direct betrokkenen iets drastisch van overheidswege is gaan gebeuren. Ik leg de nadruk op drastisch, want met kleine correcties is er weinig te bereiken, gelet op het voordeel van de status quo voor die direct betrokkenen.

Er zijn nog veel meer van zulke situaties. Ik noem er enkele. Maar stel eerst vast dat het gewone patroon van (straf-

rechtelijk) beheersbare zaken aan de ene kant iemand (A) laat zien die iets wenst te krijgen (de stereotoren van zijn buurman) en aan de andere kant iemand (B), de buurman, die deze stereotoren niet kwijt wil. Als A nu de toren van B steelt is het evenwicht kwijt. B is niet blij maar woedend.

Eerste voorbeeld via een omweg: de reclamerubrieken in de geschreven pers zijn broodnodig voor de financiering van de krant en worden door (vooral) het bedrijfsleven begeerd ter wille van de verhoging van omzet en vooral bedrijfswinst. De lezer van de krant heeft er soms ook iets aan: als hij op zoek is naar een huis of naar een tweedehands auto. Maar in het eerste geval kan hij de auto-advertenties overslaan en in het tweede de aanbiedingen onroerend goed. Hij heeft zogezegd van de advertenties nooit echt last en soms enig plezier. Het wordt heel anders bij televisiereclame. Daar is weer enerzijds de zendgemachtigde en anderzijds het bedrijf. Zij hebben om verschillende redenen groot belang bij die advertenties. Maar de kijker des te minder. Dat een mens op Frident moet vertrouwen, wordt er bij ons vier tot acht keer met behulp van een ordinaire kijf-zangstem ingehamerd. En het levert de zendgemachtigde geld op, de kauwgumfabrikant afzet. Maar de toeschouwer is de sigaar. Al zapt hij van hier tot ginder, steeds zal hij reclameboodschappen moeten horen of ontwijken die zijn 'kijkgenot' vergallen. Hij kan wel zijn toestel buiten werking stellen maar die manoeuvre is, anders dan bij de krantenreclame, die hij rustig kan overslaan, er een die hem wel chagrijn bezorgt: hij wil die talkshow, dat televisiestuk wel zien maar niet de reclame ervoor, erachter of, steeds meer, ertussen en zeker niet in zo overstelpende mate als inmiddels, heel geleidelijk aan, het geval is. Maar hij staat machteloos. Een bond van televisiekijkers is er nog niet en als die er was zou hij te grootschalig zijn om effect te kunnen hebben. Mijn vaste voornemen om als ik ooit kauwgum koop in ieder geval geen Frident aan te schaffen is een klein lepeltje water naar de zee dragen.

'De belangen van veel betrokkenen,' schrijft Schuyt in dit verband, 'vallen samen' en dan, zo begrijp ik hem, is er weinig of niets aan te doen. Ik zou dat 'veel betrokkenen' enigszins willen nuanceren. De betrokkenen waar het over gaat staan normaliter *tegenover* elkaar (zie ook maar naar zijn eigen voorbeelden) maar zij hebben in dit bepaald opzicht weliswaar niet gelijke belangen maar geheel verschillende belangen die echter door een en dezelfde handelwijze (de opname in ziekenhuis, de overgang naar de WAO, het vertonen van zoveel mogelijk televisiereclame) worden gediend en die juist daardoor door anderen, die van die handelwijze wel last, schade of hinder ondervinden, niet of zeer moeilijk kunnen worden bestreden.

Er is een tijd geweest dat overspel niet alleen grond was voor echtscheiding, maar ook strafbaar. Ik praat als een Nederlander, want er zijn nog volop landen waar op overspel, zeker van vrouwen, ook nu nog met de meest barbaarse straffen wordt gereageerd. Omdat overspel iets is waar de tegenover elkaar staande betrokkenen (deze vrouw en die man) erg op gesteld zijn, waar ze op hun manier allebei baat bij vinden, is het verschijnsel door een overheid alleen maar enigszins te beheersen wanneer daar, meest in een dictatuur, barbaarse straffen op worden gesteld. Ik zou in dit verband ook en misschien met zuiverder resultaat het bezoek aan de hoer willen noemen. Gewone overspeligen hebben allebei ongeveer hetzelfde belang: lust, liefde, erotiek, hoe noem je het. In de relatie van de hoer en haar klant liggen de belangen niet zo parallel. Het vak van de vrouw is het geluk van de man, zijn geld haar geluk. Ik zou alleen willen vaststellen dat in een democratische staat overspel en hoerenbezoek niet via het strafrecht van de overheid kunnen worden beheerst. Of er moet heel drastisch en effectief worden opgetreden, maar dat kan alleen in een despotisch geregeerd land.

En natuurlijk kom ik nu aan mijn eigenlijke voorbeeld toe. Over heel de wereld willen mensen aan het vervaardigen, bereiden, vervoeren, verkopen, verhandelen van drugs veel tot ontzettend veel geld verdienen. En dat lukt ze ook omdat er over de hele wereld miljoenen mensen zijn die graag drugs gebruiken. Daaruit kan men de conclusie trekken dat de overheid die daar met behulp van het strafrecht tegen op wil treden vanuit de op zich goede gedachte dat voor de meeste mensen het gebruiken van drugs slecht tot heilloos is, het voorzichtig gezegd, heel moeilijk zal krijgen. Die conclusie verwerkelijkt zich iedere dag. En wat ook uitkomt is dit: hoe moeilijker de beheersing wordt, hoe zwaarder het optreden moet worden. Wie gebruik van drugs wil tegengaan door handel in drugs te verbieden moet minstens dat laatste – een economische bezigheid, die op zich vergelijkbaar is met de handel in tabakswaren en sterke drank – heel zwaar straffen. Niet omdat het zo uitzonderlijk slecht is, maar omdat het zich anders helemaal niet laat vangen. En door die geweldige straffen waarmee gedreigd wordt voor feiten die een eeuw geleden hier te lande niet of amper strafbaar waren, krijgt de samenleving een vleugje van die dictatoriale stelsels mee, die iets verbieden wat iedereen wil en die daarop daarom wel draconisch moeten reageren. En toch werd er in de Tweede Wereldoorlog ook door zeker niet dappere mensen voortdurend naar de Engelse radio geluisterd.

'LACHEN UND WEINEN'

Sinds het mannen is toegestaan in het openbaar te huilen, zouden vrouwen er, om het evenwicht in de natuur te bewaren, maar eens mee op moeten houden. Want er wordt wat afgehuild door vrouwen, tenminste als je de televisiestukken, de thrillers en horrorstories vooral, mag geloven. Worden ze al niet zelf gemaltraiteerd, dan is het minstens hun lief die het in hun bijzijn moet ontgelden. En dus de kraan open. Trouwens ook in boeken die ze zelf schrijven is het meestal raak. De ikfiguur uit Rosita Steenbeeks roman was zo ongeveer tegelijkertijd de minnares (of wat daar opleek) van een beroemde Italiaanse psychiater, van een nog beroemder Italiaanse romanschrijver en van de beroemdste aller Italiaanse filmregisseurs. Alle reden, zou je op het eerste gezicht zeggen, om uitbundig te lachen maar haar als autobiografisch aangekondigde roman *De laatste vrouw* is van tranen doordrenkt. De vrouw als het natuurlijke slachtoffer van de toch zeker in de liefde volmaakt zelfzuchtige en overheersende man, het is niet het beeld van haar, dat mij aantrekt. Ik zie ze liever lachen, zelfs als er sprake is van een 'mirthless laugh', want lachen duidt nu eenmaal maar zelden op onvermengde blijheid. Misschien nog wel als je het in je eentje doet, want dan kan je lach niet veel anders overbrengen dan amusement in zijn puurste vorm: l'art pour l'art. Orwell schrijft ergens dat hij heeft geconstateerd dat er mensen zijn die nooit lachen als ze alleen zijn. Hoe hij dat geconstateerd kan hebben, laat ik maar in het midden, maar zijn conclusie dat dat soort mensen geen of bar weinig innerlijk leven moet hebben, deel ik niet. Dat zou alleen aanvaardbaar zijn als ze ook nooit in het geniep huilden en ik denk dat die mensen haast

niet voorkomen. Anders was deze wereld geen tranendal. Ik durf overigens wel vast te stellen dat er in het openbaar tweeëntwintig keer zoveel gelachen als gehuild wordt, al heeft dat ook te maken met het feit dat mannen nog steeds veel meer in het openbare leven ronddarren dan vrouwen. Wie lachen en huilen vergelijkt komt tot vreemde resultaten: mensen kunnen huilen van geluk, maar niet lachen van smart, al zit de zenuwlach bij droeve omstandigheden daar dichtbij. Wat ook intrigeert is dat er voor het storten van tranen zoveel verschillende woorden zijn zoals huilen, wenen, schreien, grienen, snotteren, janken, volschieten, simmen en, in Brabant waar ik ooit woonde ook: schreeuwen. Wie daar schreeuwde, huilde; wie hard riep, kwékte. Waarom is trouwens uithuilen op geen enkele manier in verband te brengen met uitlachen? Bij lachen blijft, als je de drie g's: grijnzen, giechelen en grinniken er maar buiten houdt, in bijna alle varianten het stamwoord gehandhaafd. Ik noemde al uitlachen. Verder glimlachen, en grijnslachen, gieren van het lachen en in lachen uitbarsten. Het klopt nog niet helemaal want ik heb schateren over het hoofd gezien, al is dat eigenlijk een verbastering van schaterlachen. Wie schatert er? Meest kinderen, geloof ik. En, hoewel Willy Alberti er zo mooi over kon zingen, ik geloof niet dat een kind makkelijk glimlacht. Daar is te veel door ervaring gerijpt inzicht voor nodig. Of soms ook een lelijk gebit.

Ik houd toch wat minder van de vrouw die schrijdt alsof zij nooit zal sterven dan van de vrouw die lachen blijft zelfs als zij zal gaan sterven. In de lach openbaart de vrouw haar superioriteit. Heine wist dat en hij heeft er een van zijn onvergetelijke verzen over gemaakt, de viervoudige lach van 'Ein Weib', de vrouw die onder alle omstandigheden overeind blijft. En die laatste lach van haar, niemand aan de andere kant van de sekse-barrière, die haar dat na zal doen:

Sie hatten sich beide so herzlich lieb,
Spitzbübin war sie, er war ein Dieb.
Wenn er Schelmenstreiche machte,
Sie warf sich aufs Bett und lachte

Den Tag verging in Freud und Lust
Des Nachts lag sie an seiner Brust.
Als man ins Gefängnis ihn brachte,
Sie stand am Fenster und lachte

Er liess ihr sagen: O komm zu mir,
Ik sehne mich so sehr nach dir,
Ich rufe nach dir, ich schmachte –
Sie schuttelt' das Haupt und lachte

Um Sechse des Morgens ward er gehenkt,
Um sieben ward er ins Grab gesenkt;
Sie aber schon um Achte
Trank roten Wein und lachte.

HET RECHT VAN STEMPEL

I

Het heeft lang geduurd voor ik eraan gewend was. Aan die strippenkaart. Nu het dan zover is, schijnt ze weer te moeten gaan verdwijnen. Wat is de strippenkaart juridisch? Ik zou zeggen een toonder-waardepapier maar met beperkte strekking. Want ik kan de melkboer niet dwingen mijn strippenkaart af te nemen in ruil voor een ons of wat belegen kaas en hij zal, denk ik, betaling in de vorm van afstempeling van de kaart niet aanvaarden. Volgende vraag. Welke betekenis heeft het zetten van een stempel op de strippenkaart door de buschauffeur? Leken denken dan: dat er weer een stuk van mijn kaart naar de filistijnen is maar dat soort realisme ligt ons, juristen, echt niet want je koopt er niets voor. Is het misschien de aanvaarding van een aanbod? Maar wat biedt de gegadigde voor een bustoer dan aan? Nou, die stempelkaart natuurlijk, zegt de leek, maar zo komen we niet verder. En ik wil eigenlijk ook niet verder komen. Zo nodig vraag ik het aan professor Schoordijk. Die is ook op dat terrein supraspecialist al maakt hij nooit van de bus gebruik. Andere vraag. Kun je de rechten belichaamd in een strippenkaart overdragen aan een willekeurige derde? Ongetwijfeld, zolang ze niet uitgeoefend zijn of worden (let op dat laatste). Het zijn geen rechten op naam.

Maar nu wat dieper op de zaak doorgegaan. Ik stap in de bus. Ik ben van plan voor vier strippen te gaan reizen. Want mijn oom woont wijd weg. Ik laat de twee laatste strippen van mijn eerste en de twee eerste van mijn laatste strippenkaart afstempelen. Dat mag. Daar stapt op het laatste mo-

ment mijn (nogal) goede vriend ook nog de bus binnen. En ja hoor, hij lapt het hem weer: in de drukte passeert hij de chauffeur zonder, op welke manier dan ook, te betalen. Hij heeft een hekel aan betalen en nog meer aan strippenkaarten. Hij zegt dat het een kwestie van principes is. En dat het stamt uit de tijd dat mevrouw Kroes minister was. Wat zij voortbracht kon hij niet uitstaan. Hij komt natuurlijk naast me zitten. Ik schaam me altijd een beetje voor hem, maar ik ben ook trots op hem. Hij is de laatste van mijn kennissen uit het avontuurlijke circuit. Al is dat ook bij hem wel ingekrompen tot heel kleine proporties. Even onderweg, nog niet bij de eerste halte, stopt die bus. Dat mag niet, behalve voor stoplichten en zo. Maar het mag ook als een controleur de bus wil bezoeken. Om te controleren. En dat wilde die controleur ook. We zaten op de tweede rij. Terwijl die man de rij voor ons aan het controleren is, geef ik mijn vriend, die intussen asgrauw van angst ziet, mijn tweede strippenkaart waarop, zoals de goede lezer weet, twee strippen zijn afgestempeld. Helaas, die controleur ziet het. Dat mag niet, zegt hij en we krijgen ruzie. Mijn vriend en ik vinden dat het wel mag. De chauffeur moet weer stoppen. Op last van de controleur. Hij wordt erbij geroepen. De controleur vraagt hem of ik bij het instappen iets gedaan en/of gezegd heb. Als het officieel wordt praten ze met schuine streepjes. De chauffeur bevestigt dat: ik had hem achtereenvolgens twee strippenkaarten voorgehouden, een ervan op twee na vol, de tweede helemaal leeg en ik had tegen hem gezegd: ik heb vier strippen nodig, want ik moet naar mijn oom. Allemaal nog waar ook. De controleur kijkt ineens vrolijk in het rond: 'ofwel u,' zegt hij tegen mij, 'hebt twee strippen te weinig of die meneer naast u heeft helemaal geen enkele strip, want u hebt vier strippen nodig om bij uw oom te komen.' 'Bij nader inzien wil ik helemaal niet naar die oom,' zeg ik. 'Ik stap bij de eerste de beste halte uit.' 'U moet vier strippen meereizen,' zegt die man en ik begin over wederrechtelijke vrijheidsbero-

ving te praten. 'Dat is belediging van een ambtenaar in functie,' roept hij. Enfin, we kwamen er niet uit. Maar bij de eerstvolgende halte liet hij ons toch maar gaan. Zijn juridische positie leek hem zelf waarschijnlijk ook niet erg sterk. Maar als het probleem tot de Hoge Raad was doorgedrongen, weet je het maar nooit. Redelijkheid en billijkheid kunnen daar alles en iedereen door de war gooien. Over stempels gesproken. Juridisch zijn het rare dingen, maar in het maatschappelijk verkeer en vanuit taalkundige benadering niet minder. Daarover nu iets meer.

II

Met een stempel zet je een stempel. Dat het voortbrengsel van een voorwerp dezelfde naam heeft als het voorwerp zelf, vind ik een opmerkelijk verschijnsel, maar een goed inzicht daarin is onontbeerlijk want het stempel waarover ik het wil hebben ís het produkt van de stempel als hij stempelt. Het staat soms op briefpapier en dan lees je, vaak in een ovaal, soms in een vierkant, zelden in een cirkel: J.B.C. de Wit, meester-timmerman, Goudsestraat 14, Waddinxveen. Of zoiets. Je ziet ze zoveel niet meer, vandaag de dag, nu letterlijk alles met computers gaat. Maar ja, wij hadden, om kort te gaan, een ver familielid van ergens in de buurt van Noordwijk, waarvan ik eigenlijk geloof dat hij door een ons slecht gezind brein verzonnen is. Maar mijn moeder heeft dat verzinsel uitgebuit en met verve aan ons doorverteld want het zou familie van vaders kant zijn. Die verre verwant was volgens de familieverhalen zo uitzonderlijk dom dat het zelfs weer leuk werd op zo iemand binnen het eigen stamverband te kunnen bogen.

Dat verre familielid, een jonge man, had een keer ('jullie waren toen nog niet geboren') gesolliciteerd naar de niet alleen onbezoldigde maar zelfs alleen met bijbetaling te verkrijgen functie van volontair ter secretarie, zoals dat toen

heette, op het gemeentehuis waar mijn vader gemeentesecretaris was. Omdat nepotisme in onze kringen ook toen al verderfelijk werd geacht, had hij, zo slim was hij toch wel, angstvallig vermeden in zijn sollicitatiebrief op die verwantschap een beroep te doen. Mijn vader bracht de brief mee naar huis en liet hem aan mijn moeder lezen. Dat heb ik allemaal van horen zeggen. Van haar. Wat er precies in die brief stond, zal ze ook wel omstandig aan ons verteld hebben maar dat kan ik me nu niet meer herinneren. Maar wat ik wel weet is dat ze ons zei dat aan het slot van die brief zo'n ovalen stempeltje stond met daarin naam, adres en beroep. En daarnaast stond bij wege van p.s.: ik ben een zoon van bijgaand stempeltje.

Een van mijn broers, nu dood helaas, heeft deze tekst aangepast aan een klassieke melodie en sindsdien zingt de familie bij de al schaarser wordende bijeenkomsten bij tijden uit volle borst unisono die prachtige tekst op die wonderschone muziek, die mij de laatste jaren steeds vaker al bij het wakker worden te binnen schiet en niet meer wil verlaten met als gevolg dat alle deftige en belangrijke dingen die op zo'n dag voorvallen, zeer aanmerkelijk aan gewicht gaan verliezen. Sub specie aeternitatis, in zekere zin.

Van diezelfde achter-achterneef vertelde mijn moeder ook dat hij, ouder en rijker geworden, een keer met zijn gezin in Frankrijk op vakantie wilde. Hij wilde in Nice of zo'n mondaine stad in een echt chic hotel, want je hoeft niet geleerd te zijn om rijk te worden. Hij was van mening dat die reis behoorlijk moest worden voorbereid en volgde daarom een verkorte cursus Frans voor beginners. En vervolgens zocht hij adres en naam op van zo'n duur hotel en schreef, kort en krachtig, alles volgens mijn moeder: Messieurs, pourquoi pour moi deux chambres? En per kerende post zou, nog wel in het Nederlands, het antwoord binnengekomen zijn: snappen wij ook niets van.

FEITEN VAN ALGEMENE BEKENDHEID

In de rechtspraak vinden ze van allerlei zaken dat ze van algemene bekendheid zijn (en dus niet bewezen behoeven te worden) terwijl dat helemaal niet het geval is. Zo kun je in een vonnis lezen dat het van algemene bekendheid is dat de Korte Koediefstraat midden in Den Haag ligt, al weet dat buiten Den Haag en directe omstreken geen mens. Dat doen ze om bewijsperikelen te ontlopen. Anders dan zo langzamerhand iedereen die alleen kranten leest denkt, zijn de meeste rechters meesters in het aanwenden van zulke twijfelachtige vondsten ter wille van het goede doel, welk doel dan meestal is een verdachte niet om een puur formalistische reden vrijuit te laten gaan. En zoals zijn hoge positie vereist is de Hoge Raad, gaat het over dat soort vondsten, duidelijk de bovenmeester. Eigenlijk is er echter maar één feit dat echt van algemene bekendheid is: dood gaan we allemaal. En zelfs hier bekruipt mij twijfel. Niet over het vaststaan van het feit maar over de vraag of iedereen er wel echt van overtuigd is. Diep in het hart denk je toch een beetje: maar mij zal dat niet overkomen. 'De vrouw die schreed alsof zij nooit zou sterven' en de man die ten naaste bij zo keek. En als puntje bij paaltje komt, overkomt het ook niemand want niemand komt er overheen. Wat Johannes de evangelist, en dan nog in een visioen, zegt te hebben gezien is, als het waar is behoorlijk afschrikwekkend: al die legioenen maar daarna heeft niemand daar meer last van gehad.

Doodgaan. Niet meer wakker worden. Sommige mensen verlangen er vaak naar, velen soms. Maar de wereld zou bij lange niet zo vol zijn als dat een verwerkelijking van het

doodsverlangen opleverde die gelijke tred hield met de mate van ellende, die op het ondermaanse heerst. Eerstdaags zal er een socioloog komen (of een onderzoeksgroep van interdisciplinaire samenstelling) die ons op grond van grondig onderzoek als slotsom meedeelt dat de zelfmoordquote evenredig stijgt met de verhoging van de welvaart. Wie het goed kan hebben, weet hoe slecht het is. Wie het slecht maakt, hoopt op beter.

DINGEN DIE MIJ HINDEREN

I Voorwoord

Allemaal gaan we de dood tegemoet en de wereld is vol onbeschrijfelijke ellende. Gelukkig maar, in zekere zin, die combinatie, want als we niet dood zouden gaan, zou de ellende ook nog onverdraaglijk zijn en als de ellende niet onverdraaglijk was, zou het nog veel erger zijn om dood te gaan. Hoe houdt mijn buurman dat uit? Le Carré weet het nauwkeurig: 'Each man has only a quantum of compassion... and mine is used up for the day.' Bovendien: we *houden* het, als reeds gezegd, niet uit.

Dat mensen ondanks alles toch nog bereid zijn zich aan allerlei pietluttigheden te ergeren, kun je dagelijks in de trein, op straat, in het drinkhuis en op verjaardagvisites gewaarworden. Lieve help, wat een klein grut is het waarover al dat volk de grote mond vol heeft. Wat moet Marsman het moeilijk gehad hebben. Groots en meeslepend willen leven in Utrecht.

Zelf heb ik ook mijn problemen. Maar mijn moeder-probleem is dat ik ze op straat aan niemand kwijt kan. Ze luisteren nooit. En om door de mensen gehoord te worden heb je daarom, zo wist reeds Jonathan Swift, een middel nodig waardoor je een stukje boven de 'crowd' uitkomt: de preekstoel, de zetel van de rechter, het toneel. 'Edifices in air' noemt Swift het en ik vertaal schoorvoetend: luchtkastelen. Zij verheffen de predikant, de rechter, de toneelspeler boven de massa en het gekke is dat de massa als iemand vanaf een van die hoogtes gaat praten, zelf begint te zwijgen en (aan-

vankelijk) zelfs te luisteren. Er is nog zo'n 'machine' die tot zwijgen noopt en gelegenheid geeft om te luisteren: het boek. De schrijver vraagt vanaf zijn figuurlijk verhoog om de aandacht die hij anders niet krijgt. Nog een keer Swift, vrij vertaald: 'Want ik heb gemerkt, dat veel mooie woorden die in een gewoon gesprek niet tot hun recht komen en zelfs smadelijk worden bejegend, nadat ze tot de orde van het drukwerk zijn bevorderd, niet alleen vlot worden getolereerd maar zelfs met enige achting en waardering worden ontvangen.' Slechts vanaf deze hoogte kan hij, kan althans de verteller van 'A tale of a Tub', 'expose the talents I have acquired'.

II Woorden in het midden

(a) Het citeren van verzen door elke versregel af te sluiten met een schuinopstaande streep (/) om dan gewoon in de regel door te gaan is een demonstratie zowel van dodelijke onverschilligheid tegenover poëzie als van in letterlijke zin misplaatste zuinigheid.

(b) Dat iemand zijn voornamen krijgt toegewezen in de combinatie: Jesus Mao, zoals ik uit een mij ter advisering toegezonden strafzaak verneem, kan ik vanuit zijn geboortejaar 1971 heel goed begrijpen. Mij verwondert alleen dat Castro ontbreekt. Maar als ik in 1994 mijn gecomputeriseerde tekst over de strafzaak van die mens aan een gedegen toets van de computerspelling onderwerp (Crtl-F2) en de computer mij daarbij vraagt het hem kennelijk niet bekende woord 'Jesus' te corrigeren (welk verzoek wordt voortgezet als ik de spelling verander in 'Jezus'), word ik toch bepaald onrustig waar direct daarna 'Mao' de toets der kritiek zonder meer doorstaat.

(c) Driemaal, per persoon, kussen op recepties vind ik te veel. Eenmaal kussen zou al iets bijzonders moeten zijn, zo niet voor de gever (m/v) dan toch voor de ontvanger (v/m).

Het is bovendien geen uitgemaakte zaak aan welke kant of wang begonnen moet worden en dat heeft weer tot gevolg dat je nooit weet waar je uitkomt, zij het altijd links of rechts van het midden. En dat laatste steekt mij ook al, want daar is een kus niet voor. Maar er is ook een echte moeilijkheid. Waar ligt de grens? Het is duidelijk dat er heel wat negatiefs gebeurd moet zijn voor men niet meer on speaking terms met elkaar verkeert maar wanneer is men niet meer of nog niet on kissing terms? Dat was vroeger ook duidelijk: als men elkaar niet meer of nog niet bemint. Maar wat is het criterium voor het al of niet toepassen/dulden van de kus in drievoud? Is het een belediging voor B als A wel en hij/zij niet in aanmerking komt? Het herstel van de kus in zijn oude waardigheid zal ik wel niet meer meemaken. Maar, naar ik hoop, evenmin kus nummer vier.

III Nawoord

En nu is het nog maar kwart voor vier anno 1995, september zes. Al drie dingen die mij hinderden. En elkeen weet: pas als de avond valt, vangen de echte ergernissen aan. Verdriet is van het donker, evenals trouwens het echte geluk. Maar overdag lijkt het allemaal zo vervelend. Het helle licht schijnt eroverheen. En de 'crowd' kijkt even op naar dat kunstmatig verhoog, maar loopt vervolgens door.

TAAL

Veel mensen gaan niet al te nauwkeurig met taal om. En niemand gaat er nauwkeurig genoeg mee om. Want taal is een precisie-instrument en elke verkeerde behandeling registreert zij als een haar aangedane marteling. Laat vooral niemand menen dat vooral het gemene volk de taal misbruikt. Hun brieven vol taal- en spelfouten die rechters bijvoorbeeld in overvloed ontvangen, zijn bijna steeds van betekenis glashelder en geven onopgesmukt weer wat er bedoeld wordt.

De ellende begint elders. Daar waar we aan het opstarten slaan. Of waar ombuigingen en inkomstenplaatjes het zicht op de werkelijkheid moedwillig verduisteren. Ik heb politici lief zolang ze hun mond maar houden, maar dat mogen ze beroepshalve nooit doen. Laat mij echter niet te veel mopperen en met iets moois van de taal komen. Niet mopperen op mensen die denken dat grotesk iets groots is, die menen dat de vermeende dader gelijkstaat met een verdachte, terwijl het juist de man is die ten onrechte voor dader wordt aangezien. Een geflatteerde zege is er een die te hoog uitvalt maar wat is die tegenwoordig opduikende geflatteerde nederlaag? Niet mopperen dus, maar zoeken naar iets moois. Niet erover klagen, dat het Nederlands verdrongen wordt door de Engelse taal. En dat niet zozeer omdat er soms artikelen door Nederlanders in de Engelse taal worden geschreven of Nederlandse hoogleraren hun colleges voor Nederlandse studenten in, naar ik hoop, volwaardig Engels presenteren. Waarom dan wel? Omdat we binnen de Nederlandse tekst niet meer over een overeenkomst spreken maar over een deal. Omdat we denken dat een Engels woordje ertussen ons belangrijk maakt.

Iets moois beloofde ik. Guido Gezelle. Een prachtig vers: Ik ben een blomme en bloeie voor uw ogen. En dan het einde. Ik hoop dat ik uit het hoofd goed citeer:

> ...als tot uw eeuwig licht
> me gij laat binnengaan.

Maak daar 'goed' Nederlands van en er is niks meer aan:

> als tot uw eeuwig licht
> gij me laat binnengaan.

Dat kan gewoon niet meer als je dankzij Gezelle weet wat er met de taal wel kan. En om niet kinderachtig te zijn nu een voorbeeld uit die ook schitterende Engelse taal. Niet oorspronkelijk. Ontleend aan zo'n boek over computers. Meestal vind je daarin de meest verschrikkelijke taal. Daarom nu een klein eerherstel. Wat las ik?

> Er bestaat een verhaal over Keats, die nadat hij enige tijd uit een venster gekeken heeft, zich naar zijn vriend draait en zegt: 'Something beautiful is forever a joy. Wat vind je daarvan?' Zijn vriend keek even op en zei: 'Dat is heel aardig.' En hij ging door met schrijven. Keats keek weer uit het venster. Na enige tijd zei hij: 'A thing of beauty is a joy for ever.' Zijn vriend legde zijn pen neer. 'Dat,' zei hij, 'zal de eeuwen overleven.'

Taal is een gebruiksvoorwerp maar tevens een wonder. Mishandeling van de taal valt samen met belediging van de taal. Zover hebben mensen het nooit gebracht.

ONDERZOEK VAN HET GEWETEN

Mij boeit lang niet alles maar toch wel veel te veel. Dat komt mede omdat ook het afstotelijke mij aantrekt. Waarom zijn in de wandel verdienstelijke mannen, met wie best te praten valt, zo onmogelijk op recepties en tijdens vergaderingen? Waarschijnlijk ligt het niet aan hen maar aan de verschijnselen waaraan zij deelnemen: all power tends to corrupt, ja, ja mijnheer Acton maar het kan nog erger: every reception and every meeting do corrupt any man. Laat mij tot mijzelf intreden, hoe onbelangrijk zo'n manoeuvre, niet alleen bezien in het licht van de eeuwigheid, ook is.

De afgelopen twee weken heb ik mij buiten mijn reguliere werk om beziggehouden met (a) een boek over Griekse pleitredenaars: *Leden van de Jury* (b) een verzameling studies over retorica en de rederijkers (c) een aantal altijd heel korte verhalen van de treiterende tantes-hater Saki (H.H. Munro), voorganger van Orwell in Burma, schrijver die in de Eerste Wereldoorlog als 46-jarige soldaat sneuvelde, en wiens laatste woorden zo oninteressant waren dat ze wereldwijd aandacht hebben getrokken (d) uit de schatkamer van Tolstoi: *Anna Karenina*, dat ik, o schande, al vijftig jaar lang almaar niet helemaal uit kan krijgen én twee verhalen uit een deel van de Russische Bibliotheek: *De dood van Iwan Iljitsj* en *De Dekabristen (e) Het masker van Dimitrios* van Eric Ambler, een stokoude thriller uit de jaren dertig, die in 1995 in het jaarlijkse overzicht van *Vrij Nederland* vijf sterren krijgt, volgens mij beslist ten onrechte maar dat kan aan de vertaling liggen (f) het tweede deel van Pressers *Napoleon*, even intrigerend als irriterend geschreven, maar dat is het keurmerk van Presser (g) beschouwingen van Cicero *On the*

good life (h) *The spy who came in from the cold* van John le Carré, voor de derde keer, (omdat ik het nog steeds niet helemaal door heb) (i) *Hollywood husbands* van Jackie Collins, welke lectuur ongetwijfeld niet de goedkeuring van Carel Peeters en Reinjan Mulder zal wegdragen maar dat ik zonder scrupules in twee rukken heb uitgelezen en (j) tot slot: een bundel: *Writer against the grain*, met opstellen over (voor en tegen) Gore Vidal, die ik van de Maastrichtse hoogleraar Hans Crombag (rechtspsycholoog) ten geschenke heb gekregen.

Wie ook dit lijstje zal bestuderen, zij (hij) moet tot de gevolgtrekking komen, dat zo lezen in onze wereld niet kan. En dat het met wie zo leest niets kan worden. Dat hoeft dan ook niet meer maar zij heeft gelijk: het is een ratjetoe.

Ik beken schuld. Ook omdat het een afspiegeling van mijn leven is. Niet kunnen kiezen en anders dan anderen die daarom zwijgen en wijs zijn, (van) alles doen en maar schrijven over schrijvers.

VAN KRANTEKOPPEN EN KOPPENSNELLERS

Ik dacht dat het tot het typische juristenjargon behoorde maar Van Dale leert ons dat de uitdrukking een veel algemener bereik heeft. De (altijd maar) drukbezette advocaat die tegen zo weinig mogelijk verlies aan tijd op de hoogte wil blijven van de laatste stand van de rechtspraak leest in zijn vakblad(en) niet de tekst van vonnis of arrest maar de korte samenvatting van de beslissing aan het hoofd daarvan. Het kan hem immers niet schelen waaróm de reguliere voordeursleutel in handen van de dief een valse sleutel wordt, het interesseert hem alleen dát het zo is. Dat is de juridische koppensneller maar de dagbladlezer doet het volgens Van Dale ook waar hij alleen de koppen van de artikelen in zijn lijfblad leest.

Nu en dan wordt er in die juridische vakbladen wel eens een rechterlijke beslissing onvolledig of zelfs verkeerd samengevat en dat komt de, gelukkig meestal anonieme, compilator op de verenigde woede van de koppensnellers te staan. Zij betalen de dure prijs van het vakblad niet om het te lezen maar om met de gesnelde koppen, precies zoals de echte koppensnellers, later, mooi weer te kunnen spelen. Zover ik weet is het nog niet voorgekomen dat de compilator of de redactie van het vakblad financieel aansprakelijk is gesteld door een koppensneller die een proces heeft verloren omdat hij zich op de foutieve of onvolledige kop baseerde. Dat komt nog wel.

Met krantekoppen is er trouwens ook iets bijzonders aan de hand. Het 'snellen' daarvan doen we natuurlijk allemaal in ontstellende mate. Wie op zaterdag van de editie van *de Volkskrant* vijf procent van de artikelen tot het einde toe uit-

leest, is het hele weekend kwijt. Ik krijg trouwens de indruk dat het aantal ongewone tot rare onderwerpen dat nodig is om zo'n editie vol te krijgen rond het begin van de volgende eeuw uitgeput zal zijn. Dan zijn er twee oplossingen: weer kranten uitgeven van twee pagina's zoals in mei en juni 1945 of gewoon de vele speciale katernen van tien jaar geleden opnieuw in de strijd werpen. Dat merkt alleen iemand die wil gaan promoveren op auto-plagiaat.

Het bijzondere van die toch wel erg belangrijke krantekoppen is, kort gezegd, dat ze van niemand zijn, en in ieder geval niet van diegene die geschreven heeft wat eronder staat. De vraag is natuurlijk of die journalist desondanks niet ook verantwoordelijk en aansprakelijk is voor wat *als kop boven* zijn interview staat. Er wordt dikwijls geklaagd over interviews die verkeerd, verwrongen, vals zouden weergeven wat de geïnterviewde heeft gezegd. Meestal gebeurt dat pas als het interview de betrokkene in moeilijkheden heeft gebracht maar als geïnterviewde moet je ervan uitgaan dat de meeste interviewers nieuws willen maken en dat lukt niet als ze alleen kunnen vertellen dat je niet alleen in Zierikzee bent geboren maar dat je daar ook bent gedoopt en scholen hebt bezocht, waarna enzovoort. Ten slotte: niemand is verplicht zich te laten interviewen en zelfs die klagers-achteraf hebben meestal vooraf inzage gehad in het interview.

Maar met de koppen ligt het toch anders dan met de artikelen zelf. Die koppen krijg je niet te zien en die zijn niet van de interviewer. Die worden er, ook als het geen interviews maar artikelen betreft, op het laatste moment boven gezet door een geheimzinnige kracht. Vraag is of het juridisch en journalistiek geoorloofd is het artikel dat de auteur met titel en al heeft opgestuurd zonder overleg met de auteur van een geheel andere kop te voorzien. Ik ben er zelf nogal gemakkelijk in maar ik kan me voorstellen dat de fijnproevers er woedend om worden. Enige tijd geleden schreef ik een arti-

kel over twee boeken. Elk van die boeken ging over een (beroemde en dus niet Nederlandse) rechter. Ik ben een sober mens en gaf het artikel als kop mee: Twee rechters. Dat leek me terzake en niet langdradig. Maar het artikel verscheen onder de kop: Baanbrekers van het hoogste recht. Dat klinkt nogal pathetisch en het dekte de inhoud van het artikel ook niet helemaal. Want een van die twee rechters was niet zo'n baanbreker en sprak ook niet in hoogste instantie recht.

Nog erger is natuurlijk een kop die domweg niet klopt met de inhoud van het artikel. Gelet op het feit dat in veel gevallen alleen de kop wordt gelezen en op grond van die kop een mening wordt gevestigd, lijkt het mij dat er op twee terreinen duidelijkheid moet komen. Een: moet de auteur van een artikel in krant of weekblad het zonder meer nemen als 'zijn kop' vervangen wordt door een geheel andere; en twee: is iemand juridisch aansprakelijk voor een kop die de situatie zoals die uit interview of artikel blijkt al dan niet opzettelijk verkeerd, schadelijk, weergeeft en zo ja wie? Kort voor nieuwjaar werd mij een kort interview afgenomen door een door mij hooggeschat journalist. Het droeg als kop: Een zeloot. Nadat ik opgezocht had wat dat precies betekende, vond ik het maar vervelend. De journalist vond het ook beroerd maar de kwalificatie was, zoals ik toch moest weten (en ook wel wist), niet van hem. Een laatste voorbeeld. In *Het Parool* stond een maand geleden een interview van Violet Cotterell met de voorzitter van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid mr. J.H.P. Donner. Die doet daarin kritische uitspraken over rechters. Boven het artikel staat als kop: Eigenwijze eenlingen maken het recht tot loterij. Die eenlingen dat zijn rechters, in het bijzonder, geloof ik, die van de Hoge Raad. Maar hier wordt een vraag van de interviewster tot stelling van de geïnterviewde verheven. Op die vraag: zijn rechters eigenlijk eigenwijze eenlingen, antwoordt mr. J.H.P. Donner: 'Ze lopen het risico dat ze dat worden binnen de huidige opvatting over de rechterlijke

functie. Dat is allerminst bedoeld als een aanklacht.' Het scheelt natuurlijk nogal wat of van iemand gezegd wordt dat hij de kans loopt, als hij zo doorgaat, een misdadiger te worden of dat hij een misdadiger is. Vast zal ook hier de kop niet afkomstig zijn van Violet Cotterell. Maar als nu eens hetzij de heer J.H.P. Donner, hetzij de Hoge Raad, dan wel deze allebei zich beschadigd en in hun eer geschonden zouden gevoelen door deze kop, wie moet dan als gedaagde tot betaling van smartegeld worden aangesproken?

Ook al is een vooropleiding met 'oude talen' in het pakket voor de rechtenstudent niet meer vereist, toch weet een beetje jurist als het te pas komt de spreuk wel te voorschijn te halen: de minimis non curat praetor, de rechter bekommert zich niet om beuzelingen. Bagatelzaken tellen niet mee.

De met regelmaat misbruikte term: niets is minder waar, zal ik vermijden, want er zijn zaken die nog veel minder waar zijn dan die spreuk. Maar waar is zij niet: de rechter houdt zich niet alleen wél vaak met kleinigheden bezig maar ze zijn vaak ook beslissend voor zijn uitspraak. Zoals bij de 100 meter winst of verlies afhangt van honderdsten van seconden, zo is het ook gesteld met de afloop van processen: de rechter werkt als hij tenminste een echte zaak voor zich krijgt, op de vierkante millimeter.

Met een echte zaak bedoel ik een zaak waarover verstandige mensen een conflict kunnen krijgen waar ze zelf niet uit kunnen komen. Dat komt voor als ze allebei, bezien vanuit hun standpunt, gelijk hebben ofwel het gelijk van de een zo dicht ligt bij het ongelijk van de ander dat de rechter het alleen maar met een sterk vergrootglas kan ontdekken. En juist die eigenschap van een echt rechtsgeding maakt de uitkomst zo onzeker. Procederen heeft niets van een loterij, behalve als het om de uitkomst gaat.

In een andere zin is de spreuk wel een beetje waar. Wat zijn eigenlijk bagatelzaken? Het simpelste antwoord is: die waarbij het, meestal financiële, belang erg klein is. Het wordt alweer een stuk ingewikkelder als men de geringheid van het belang afweegt tegen de kosten en de moeiten die ermee gemoeid zijn om dat belang binnen te halen. In het civiele recht

is dat een prangende kwestie. Als we het kort geding buiten beschouwing laten, kunnen we vaststellen dat een particulier eigenlijk niet meer kan beginnen aan een gewone procedure voor de rechtbank (met verplichte inschakeling van een advocaat die dan procureur heet) als zijn belang minder dan zo'n vijftienduizend gulden beloopt. Maar afgezien nog van de kosten brengt zo'n proces zoveel onzekerheid met zich mee, duurt het zo ontzettend lang voor er een definitieve uitkomst is, dat ook daarom procederen zelfs voor de partij die wint een kwelling is. In een samenleving als de onze die gebouwd is op snelle informatie en onmiddellijke beslissing is die gewone procedure, hoe zorgvuldig de uitspraak ook zij, een archaïsme, een nutteloos onding. En misschien is juist die nagestreefde uiterste zorgvuldigheid, al die puntjes op al die i's, de reden waarom het proces, zo mooi in uitkomst, toch zo lelijk uitvalt in de samenleving.

Heeft men het over kleinigheden in het recht, dan valt ook te denken aan strafzaken. De meeste overtredingen (het woord gebruikt als tegenstelling tot misdrijven) zijn niet wereldschokkend en lopen, financieel gezien, met een sisser af. Toch kan ook in die zaken een verdachte meestal tegen zijn veroordeling in hoger beroep komen en, wil het ook daar niet lukken, zijn heil zoeken in cassatie bij de Hoge Raad. Kleine verkeersovertredingen hebben tegenwoordig een heel eigen procesgang. Wie ze begaat heet niet meer verdachte, maar betrokkene, maar hij moet wel eerder met betaling over de brug komen dan de vroegere verdachte. En uiteindelijk komt hij wel weer bij de rechter terecht: eerst de kantonrechter en van deze met twee sprongen ineens bij de Hoge Raad. En dat is allemaal kosteloos als hij tenminste geen advocaat neemt en dat zal hij vaak niet doen want in strafzaken moeten de rechters het allemaal toch 'ambtshalve' uitzoeken. En denk maar niet dat de Hoge Raad deze zaken luchthartig behandelt. Een Duitse automobilist die op weg naar Scheveningen veel te hard heeft gereden en zegt dat hij

(nog steeds) geen Nederlands kent, moet in het Duits worden toegesproken en toegeschreven: anders heeft hij geen fair proces gehad en gaat de zaak over de kop.

Is er sprake van een bagatelzaak als iemand tot een, objectief bezien, lage geldboete wordt veroordeeld voor een verkeersovertreding die hij niet begaan heeft of waarvan hij heilig overtuigd is dat hij ze niet heeft begaan? Ik zeg: nee. Tussen vijftig en vijfhonderd gulden is het verschil vierhonderdvijftig en onder bepaalde omstandigheden kun je dat verschil peanuts noemen maar het verschil tussen vrijspraak en vijf gulden boete (het absolute minimum) is onmeetbaar en daarom onmetelijk. Dit is niet een kwestie van subjectieve beleving, ook niet van armoe of rijkdom maar van (schending van) rechtsgevoel. Het rechtsgevoel van de burger die met recht en rechtspraak te maken krijgt hebben wij, juristen, als een onbruikbaar fenomeen heel ver van ons afgezet. Het is er mee als met het geweten van de katholieken. Dat gaat boven alles maar als ze het niet met het kerkelijk leergezag eens zijn, is dat geweten slecht gevormd. Het blijft een heel belangrijk verschijnsel, dat rechtsgevoel, en als het rechtsgevoel van velen door rechtspraak of wetgeving geschonden wordt, staat het licht al op rood. Rechters, wetsgetrouw als zij zijn, zullen in zo'n situatie stoppen. Even tijd om na te denken. Die tijd, vroeger kenmerkend voor rechters die daarom wel eens van luiheid werden verdacht, is nu maar mondjesmaat meer voorradig.

Het rechtsgevoel. Ik denk aan Kohlhaas en zijn schepper Von Kleist. Het is geen kleinigheid.

HET HUWELIJK ALS STRAFBAAR FEIT

Genocide is heel erg maar als je op televisie een totaal verhongerd kind langzaam ziet sterven, grijpt dat je echt aan. Je voelt het onrecht in je botten.

Hoeveel miljoenen van zijn landgenoten door Stalin de dood zijn ingestuurd, wordt door de geleerden nog uitgezocht. Maar die vijfentwintig Russische vrouwen die letterlijk genomen 'niet eens' zijn vermoord, daar zit je van woede bij te janken.

Zoiets hoort niet in prime-time. Je moet er op maandag 21 augustus 1995 tot drie voor half een voor opblijven en de VPRO aanzetten.

Vijfentwintig jonge vrouwen die tegen het einde van de Tweede Wereldoorlog met een Engelse militair of in elk geval met een Engelsman wilden trouwen. Mannen die in die tijd om welke reden dan ook in Rusland waren. En die de dag na hun huwelijk hun man moesten zien afreizen om hem, in de meeste gevallen, nooit meer terug te zien. Zelf verdwenen ze eerst in de Engelse ambassade te Moskou, waar ze al gauw niet erg welkom meer waren en spoedig daarna in strafkampen. Strafbaar feit: huwelijk met een Engelse man. Iemand die waarneemster was geweest bij een van die 'strafzaken' vertelde erover: de rechter was een vrouw van middelbare leeftijd, die opviel doordat ze jegens de timide 'verdachte' zo begripvol optrad. Ze moest maar alles vertellen wat ze op het hart had, dan kwam het wel in orde. Kort na sluiting van die mooie zitting deed de rechter uitspraak: vijfentwintig jaar dwangarbeid in Siberië. Ik was verbijsterd, zei de waarneemster. Je hebt weinig of niets aan een fatsoenlijk proces als de uitkomst onfatsoenlijk is. Waarom komt dit nu pas in

de openbaarheid, nu die jonge vrouwen van toen, áls zij nog leven, heel oud zijn geworden (en sommige heel mooi zijn gebleven)? Een flink aantal van hen gaf toe aan de constante druk om van hun Engelse echtgenoot te scheiden. En sommigen hebben daar, verdomme, nu nog spijt en wroeging van.

Maar spijt en wroeging horen in dit geval elders hun tehuis te zoeken. Onder meer ook bij de Engelse regering, die de zaak maar liefst snel in die grote doofpot wilde stoppen want vijfentwintig jonge en lastige Russische vrouwen, die zo nodig moeten trouwen met een Engelsman, zijn geen internationaal conflict waard. Ze wilden er wel van af op die ambassade. En ze kwamen ervan af. Ze gingen naar het strafkamp. Behalve een. Zij kreeg een visum. Zij sprak, oud en stralend, over dat gelukkige huwelijk dat toen begon. En over de trouw van een man. Hij kwam ook in beeld, hij glom, anders kan ik het niet zeggen. Mannen weten met zulke situaties meestal geen raad. Dat valt hun niet te verwijten. Omgaan met onrecht en omgaan met geluk, het is allebei hels moeilijk.

WAAROM IK HET NOG STEEDS NIET GOED DOOR HEB

Televisie. VPRO kinderprogramma voor grote mensen. Het jongetje van vijf wordt geïnterviewd door een meneer. 'En wat vind jij nu het ergste van de hele wereld?' is de vraag. Het jongetje verstaat die gekke vraag niet goed, wil ze nog eens horen. En wij maar verwachten dat hij zal zeggen: de hongersnood daar, de aardbeving even verderop, de oorlog in wat ooit Joegoslavië was, de massamoorden in Rwanda of desnoods: de dood van mijn tante. Maar het antwoord is: spruitjes. De meneer vraagt het nog eens, nog duidelijker, nog meer vanuit het wereldleed dat juist kinderen zo vaak treft en dus (andere) kinderen moet bezighouden. Maar het jongetje is niet te vermurwen. Hij blijft bij spruitjes.

Toen ik al een jaar of wat bij de Hoge Raad (der Nederlanden) werkte sprak de man mij in een der gangen van het gerechtsgebouw aan. Vroeger was hij erg levendig geweest, origineel en polemisch. Hij zou het achterlijke strafrecht een fenomenologisch-existentialistische basis verschaffen, dan kon het eindelijk wat vooruitkomen in deze wereld. Dat was niet gelukt. Nu, rechter geworden en opgeklommen tot vicepresident en voorzitter van de strafkamer van de Hoge Raad, leek hij nog het meest op Voetius zoals Anton van Duinkerken hem ooit schetste:

> Een somber man, die geen gelijk kon krijgen
> ofschoon hij duizend dingen beter wist
> dan al zijn vijanden...

Hij zei: 'Jij hebt het nog steeds niet goed door, he?' Omdat

dat in zekere zin een vraag was wilde ik antwoorden, maar hij was al doorgelopen. Voor hem was het kennelijk niet een vraag maar een vaststelling. Ik wist alleen niet wát ik nog steeds niet goed door had en kwam daarom aan de vraag waarom ik het niet door had, niet toe. Zijn norse constatering schokte me. Ik had mijn werk: het schrijven van adviezen die in het juristenjargon omgedoopt worden tot conclusies, niet zonder toewijding en zorg verricht en nu en dan geprobeerd er iets van mezelf in te leggen. Om het met Trollope, eigen werk beoordelend, te zeggen: beslist redelijk gedaan zij het zeker niet schitterend.

De reden waarom ik dingen niet door heb is als het er op aan komt hierin gelegen dat het leven niet te begrijpen ís. Je kunt het met De Genestet simpel zeggen:

> Er is geen priester die hem verklaart
> In raadselen wandelt de mens op aard.

Maar ook die verklaring levert geen verklaring op. Laat ik daarom maar een paar dingen opnoemen die ik niet door heb en mij niet bekommeren om de vraag waarom dat zo is:

Is economisch liberalisme en is de wet van de vrije markt goed *omdat* het communisme niet goed bleek te zijn?

Is 1% van het nationale inkomen van rijke landen te veel om medemensen in andere landen waar het slecht gaat erbovenop te brengen?

Is het fatsoenlijk over werkloosheid te klagen en er intussen door automatisering e.d. alles aan te doen om mensen uit de markt te nemen?

Moet verlaging van de (top-)tarieven van de belasting niet leiden tot een kleinere pot voor uitkeringsgerechtigden en dus tot bezuiniging juist te hunnen laste?

Is oorlog beter dan vrede? En zo nee, wat mankeert er dan aan radicale pacifisten?

Ik houd op, want nu ik dit rijtje dat eindeloos uitgebreid

kan worden neerzet, overvalt mij de ware moedeloosheid. Het klinkt allemaal zo nobel terwijl het zo gewoon als maar kan bedoeld is. Is het dan niet mogelijk het eigen egoïsme te verloochenen zonder meteen een beetje belachelijk te worden? Eigen volk eerst, schreeuwden ze met z'n allen. En toen iemand vroeg: wie zijn dat, riepen er twee: ikke.

RODDEL

Een kleine kring van enkel mannen. Als je het een gesprek mag noemen gaat het over kwaadspreken, roddelen. De veronderstelling dat vrouwen daar het sterkst in zijn, wordt geponeerd en tegengesproken. Een vaste uitkomst is er niet want daarvoor zou je man en vrouw tegelijk moeten zijn en niemand van ons voldoet aan die eis. In elk geval, zo wordt besloten, wordt er minder geroddeld waar vrouwen en mannen samen zijn dan in naar sekse gescheiden groepen.

Van spreken naar denken, het is maar één stap. Kwaaddenken dus. Dat is gevaarlijker, meent iemand. Absoluut niet waar, riposteert een ander: denken doet niemand pijn behalve de denker. Aan het eind van het gesprek zegt iemand: Ik denk nooit kwaad van een ander. Alom verbazing en twijfel. Nee, vervolgt hij, want ik denk altijd alleen aan mezelf. Ik weet niet wie het zei. Ik sluit niet uit (zoals ze tegenwoordig zeggen) dat ik het zelf was.

DE AFWEZIGE VADERS

Hier te lande zijn ze er ook: de vaders die er niet zijn. En niet alleen in de gezinnen van bijstandsmoeders. Maar in warmere streken, waar wij ooit koloniën hadden, moet het vaderloze gezin het gewone patroon zijn geworden. Soms wordt criminaliteit in verband gebracht met afwezige vaders. Én de woningnood omdat die verdwenen vaders ook weer een dak boven hun hoofd wensen. De haast grenzeloze liefde van de zoons voor hun moeder vindt er zijn verklaring in: zíj bleef, én zij bleef zorgen toen het moeilijk werd. Toch zit er iets geks aan die extreme moederliefde. De man die zo hoog opgeeft van zijn moeder, die iedereen te lijf gaat die haar te na komt, is dezelfde als die de moeder van zijn kinderen zonder enige wroeging in de steek laat. En die versmade echtgenote van hem zal straks de hoog vereerde moeder zijn van zijn zoons. Zo gaat de eeuwige kringloop door. Maar met de vrijwording van de vrouw is in de westerse wereld de gelijkstelling van de moeder met het heilige slachtoffer gelukkig toch aan het verdwijnen. Moeders kúnnen intens slecht zijn en alleen dan is het een verdienste van velen dat ze dat niet zijn. In de Verenigde Staten is niet alleen de rechtszaak tegen de sportheld O.J. Simpson een bestseller maar ook die van moeder Susan Smith uit Union in South Carolina die haar beide zoontjes Michael en Alex in koelen bloede liet verdrinken op de achterbank van haar auto: 'She left those kids hanging upside down for nine days,' laat *Time* van 7 augustus 1995 iemand zeggen. Susan Smith kreeg van de jury niet de doodstraf maar levenslang. Zij had, zo vernemen wij van een advocaat, het voordeel van de thuiswedstrijd: men kende haar. 'Een jury besluit alleen tot de doodstraf als de ver-

dachte een vreemdeling is en als zodanig een monster, een bedreiging van de gemeenschap van buitenaf.' Dat reeds daaruit volgt dat de doodstraf alleen wordt opgelegd als uitvloeisel van discriminatie, hoeft wel geen nader betoog. En het wordt nog alleen maar erger als de advocaat daaraan toevoegt: gevallen van doodstraf hebben nooit te maken met technisch-juridische argumenten: 'they turn on emotions, attitudes.' De alleen aanwezige moeder (de vader had ook in dit geval het gezin verlaten) is niet altijd een zegen.

Maar met wel aanwezige vaders schijnt het ook nogal tobben te zijn geblazen. Ik zal maar niet beginnen over de vaders van Heinrich Heine en Anthony Trollope, want dan wordt dit stuk te lang. Ik beperk me tot wat heel recentere Nederlandse literatuur, voor zover ik die gelezen heb: *Asbestemming* van A.F.Th. van der Heijden, *Indische duinen* van Adriaan van Dis, *De laatste vrouw* van Rosita Steenbeek en *Wind* van Gerry van der Linden. Vooral de vader uit *Indische duinen* is wel heel markant present: hij werkt niet meer, is altijd thuis. Ik heb van dat boek de veertiende druk gelezen. En tevoren heel veel recensies. Daaruit kreeg ik een heel ander beeld van de vader dan toen ik zelf aan het lezen sloeg. Ik dacht met een afrekening te doen te hebben, maar, al met al, was het voor mijn gevoel een ode. Dat de vader van de persoon die zich in het boek als ik aanduidt in tweeërlei opzicht zijn handen niet thuis hield, wordt eigenlijk maar terloops (zij het duidelijk) meegedeeld. De zoon die zijn vader ondanks alles bewondert en vergeefs zijn achting wil winnen, staat voor mij centraal.

Vaders die afwezig zijn en vaders die (te zeer) aanwezig zijn, het is ook nooit goed. En er is nog een categorie, die ik bijna vergat maar die waarschijnlijk de grootste is: vaders die lichamelijk aanwezig zijn al was het maar omdat zij anders geen zoons kunnen verwekken maar voor al het overige niet thuis geven.

Zwolle. Daar heb ik toch al een zwak voor. De Koestraat ligt er vlak bij het station.

Negentien augustus 1995. Wordt het de warmste zomer van de twintigste eeuw? De bomen kermen om water. Openbare bomen langs de openbare weg, aan de rand van het gemeen trottoir. De overheid raakt ons in het hart: geef de bomen water. Niemand roept: doe het zelf want ze weten het daar al lang: de overheid heeft geen oren.

De bomen krijgen hun water. In Zwolle werken ze mee. Behalve die ene man. Ik houd zo van hem: niet arm, maar zeker ook niet schatrijk, een keurig pak, maar niet echt mooi, niet stokoud, zeker niet jong. Hij komt voor het eerst van zijn leven op de televisie. Twee keer in het nieuws. Telkens gedurende 4,2 seconde. Zoiets neem ik op. Zijn tekst luidt: 'Bomen van de gemeente water geven? En wie betaalt dat?' Zo is dit land groot geworden, zo hebben wij ons aan de woedende baren ontworsteld. En daarom heeft België zich toch maar afgescheiden.

TABOE

Wanneer André Agassi (A.A.) en Boris Becker (B.B.) het als heren-dubbel zouden moeten opnemen tegen het tweetal dat wereldkampioen is geworden in tennis voor gehandicapten, zouden ze dat waarschijnlijk verliezen omdat ze geen enkele ervaring hebben met het hanteren van een rolstoel. De idee dat de twee gehandicapten het zouden moeten opnemen tegen A.A. en B.B. zonder rolstoel lijkt bijna onbehoorlijk, ze hebben geen enkele mogelijkheid om zich in die wedstrijd staande te houden.

Prof. dr. A. van Dantzig uit Amsterdam confronteert ons in een ingezonden brief in *NRC Handelsblad* van 20 juli 1995 met de rolstoelwandelaar. Hij is hevig verontwaardigd over het gebrek aan enthousiasme waarmee het bestuur van de Nijmeegse Vierdaagse Wandelmarsen de deelneming van 'rolstoelrijders' aan dat evenement heeft bejegend en over de afwijzing en hoon die deze deelnemers tijdens de route hadden ontmoet. Met zijn woede over dat laatste stem ik van harte in. Maar zijn beroep op de grondwet die in artikel 1 discriminatie verbiedt, is er mijns inziens volkomen naast. Wie tijdens een voetbalwedstrijd plotseling de bal in de hand zou nemen en een doelpunt zou maken door, als ware er sprake van handbal, de bal in de uiterste linkerhoek te werpen, zou zich er, ter verantwoording geroepen, niet met vrucht op kunnen beroepen dat hij wel kon handballen maar voetballen nooit onder de knie had gekregen.

De briefschrijver die, ik zeg het toch maar even, een grote naam heeft als psychiater en die een schitterend en bevlogen spreker is, maakt in zijn verontwaardiging gebruik van een list: de 'rolstoelrijder' uit het begin van zijn brief verandert

tegen het einde in een 'rolstoelwandelaar'. En nu lijkt het alsof de verfoeide bejegening een groep mensen betreft die vergeleken kan worden met, ik geef maar een voorbeeld, de vrouwelijke wandelaar. Zou die vanwege haar geslacht worden uitgesloten van deelname, dan was er apert van discriminatie sprake. En *dús* ook bij de rolstoelwandelaar. Maar de rolstoelwandelaar wandelt niet, hij komt zittend vooruit.

Dat hij dat doet omdat hij (meestal) niet kán wandelen, doet niet terzake. Het zou misschien wel leuk zijn een snelheidswedstrijd of een duurwedstrijd voor rolstoelrijders te houden maar het lijkt geen aanbeveling te verdienen ze in te schakelen bij de Ronde van Nederland of de Tour de France, zelfs niet als de rolstoel voorzien zou zijn van een motor. Het maakt geen sympathieke indruk bezwaar aan te tekenen tegen deelname van rolstoelrijders aan de Vierdaagse. Een tweede briefschrijver in dezelfde aflevering van de krant verzoekt 'het bestuur van de Nijmeegse Vierdaagse dringend geen smet op het evenement te werpen. Wees soepel en menselijk,' zo besluit zij of hij. Ik heb zelf helemaal geen bezwaar tegen rolstoelrijders in de Vierdaagse maar wel tegen de redenering volgens welke het tegenovergestelde standpunt discriminatie zou inhouden of onmenselijkheid. Het lijkt mij een gevolg van de angst om in bepaalde omstandigheden de werkelijkheid onder ogen te zien. Gevolg daarvan is dat de werkelijkheid tot taboe wordt. Van dat soort taboes wemelt het in onze samenleving.

Maar een rolstoelwandelaar is zoiets als de bestuurder van een vliegtuigstep of van een automobielfiets.

VAKANTIELECTUUR

Waaraan herken je juristen? De Maastrichter staatsrechtgeleerde Reiner de Winter heeft er een kordaat antwoord op: ze 'azen op tegenslag'. Zo heet het lichtvoetige boekje ook, dat hij in 1994 schreef. Een van de stukjes daaruit heet 'Pulp'. Het gaat over juli en vakantie. De tijd voor de schone letteren. De Winter had daarin een flinke achterstand opgelopen: het boekenweekgeschenk van 1992, daar was hij blijven steken. De meeste juristen lopen op dat gebied nooit achterstand op want daarvoor is nodig dat je begint te lopen, wat in dit geval betekent: lezen van niet-juridische geschriften.

De Winter ging lezen. Hij koos A.F.Th. van der Heijden: *Weerborstels* en Connie Palmen: *De wetten*. Een keuze die invloed lijkt te hebben ondergaan van de Top-tien-lijst voor fictie. Als hij van Van der Heijden *Advocaat van de hanen* had gekozen zou ik kunnen volhouden, dat hij toch zijn juridische afkomst niet kon verloochenen toen hij zich in de armen van de literatuur wierp.

Het uitstapje beviel hem echter zeer slecht. Ik sla Van der Heijden nu maar over, het oordeel over *De wetten* is al erg genoeg:

> De wetten – de hare althans – waren tot nu toe aan mij voorbij gegaan (1); ik had die roman waarmee zij zo beroemd was geworden nog steeds niet gelezen (2), gewoon nooit opengeslagen (3) altijd maar laten liggen (4) zou Van der Heijden in vierkwartsmaat zeggen. Deze keer kwam ik zowaar tot hoofdstuk 2 – meer uit sympathie voor degenen die het me gegeven hadden dan voor de schrijfster helaas. Wat een ellende! Zoveel woorden, zo diepzinnig. ('Weten wat je wilt is macht en macht maakt eerlijk') en zo weinig inhoud... 'Het

> meest vervelende,' schrijft Connie (kennelijk doelend op het vervelendste) 'van nadenken vind ik nog dat je zo vaak bij paradoxen uitkomt.' Geen wonder want nadenken is niet bepaald haar sterkste kant... Bij zulke passages verlang ik naar het ongeoliede proza van de Hoge Raad.

De Hoge Raad zal dat niet als compliment mogen opvatten. Alle bekende Nederlandse literatuurcritici: Carel Peeters en Heumakers en Anthony Mertens en Zeeman (maar van hem ben ik niet zeker) hebben het boek de hemel in geprezen en meer dan honderdduizend exemplaren van het boek zijn verkocht. Omdat ik weet hoeveel onzin niet-juristen over het recht plegen te verkopen, ben ik wat voorzichtiger dan De Winter als het gaat om boeken die het bij de serieuze critici en bij de kopers zo goed doen. Maar zoals je volgens mij geen verstand van voetballen kunt hebben (al denken de trainers daar anders over) zo kun je eigenlijk ook geen verstand hebben van literatuur. Je kunt er wel domme dingen over zeggen maar niet de bij uitsluiting goede dingen. *De wetten* heb ik twee keer gelezen: de tweede keer omdat ik het maar voor al te goed mogelijk hield dat ik de eerste keer, toen het me verveelde, niet goed gelezen had. Dat er meer achter, in of rondom zat dan ik kon bevroeden. Dat is nogal eens het geval. Pas bij derde lezing was ik ervan overtuigd dat het laatste boek van Geert van Beek, *De tekens van het meisje Cynthia*, een heel knap gecomponeerd, emotioneel sterk geladen werkstuk was. Ik denk dat in deze haastige wereld niemand de tijd neemt om iets te herlezen, want dat boek is bar en bar slecht verkocht. Ook in deze branche wordt trouwens ordinaire reclame steeds onmisbaarder. Een door de reclame aanbevolen boek kan wel goed zijn, maar hoeft dat niet te zijn; een vergeten boek kan slecht zijn, maar soms is dat geheel ten onrechte en zal het straks ontdekt worden als het echte meesterwerk. De tweede lezing van *De wetten* echter kon geen vernieuwend effect teweegbrengen.

De Winter was blij dat de vakantie voorbij was. Kon hij weer genieten van de taalvondsten van de Hoge Raad: zinnen met vijfdubbele ontkenning enzo. Maar het is waar: soms is de taal van het recht zo raak, zo schoon in al haar naakte simpelheid, dat je de tranen in je ogen krijgt. Soms, zeg ik.

De Groene Amsterdammer – voor mij veruit Nederlands beste weekblad, daarna komt *HP/De Tijd* en pas dan *Vrij Nederland*, dat na vijftig jaar wat aan een repeterende breuk doet denken – gaf op 9 augustus 1995 een nummer uit met als thema: overschatte meesterwerken. De adjunct-hoofdredacteur Antoine Verbij schreef daarin over de vijftiende, nog altijd niet gecorrigeerde druk van Marcel Mörings meesterwerk: *Het grote verlangen*. Ik heb dat boek niet gelezen en daarom geniet ik, slecht als ik ben, wel van al die inktzwarte kritiek maar ik weet niet of zij terecht is. Trouwens, Verbij begint zijn artikel met de geruststellende mededeling: 'Ik ben geen kenner van de Nederlandse literatuur... Erover meepraten kan ik in ieder geval niet.' Dat is natuurlijk een uitstekende reden om het wel te doen. En Verbij doet het ook:

> De naoorlogse romans van *De avonden* tot *Asbestemming* zetten mij een wereld voor die mij totaal vreemd is, en wat erger is, die bij mij louter weerzin en verveling oproept... Ik heb nu een nieuwe tactiek: ik kijk de kat uit de boom. Voor decepties als Palmen en Grunberg, die ik onmiddellijk las maar die mij pijnscheuten van ergernis bezorgden, wil ik me voortaan behoeden.

Alweer moeten Van der Heijden en Palmen het ontgelden. Is er toch iets mis met de literatuurcritici? Zitten zij te dicht bij de universiteit, zoals Gore Vidal zou beweren als hij Nederlander was?

Nog maar pas geleden is er een nieuw Algemeen Deel van de

Asser-serie uitgekomen. Geschreven door Jan Vranken. Het oude Algemene Deel is van Paul Scholten en zal tot in lengte van dagen blijven bestaan en misschien wel de eeuwen trotseren. Maar het nieuwe Algemene Deel is even goed en zal ook tot ver in en voorbij de twintigste eeuw gelezen worden en bestudeerd en onderwerp worden van scripties, proefschriften en nieuwe levenswerken. En daarom zal Connie Palmen, denk ik, Reiner de Winter, Antoine Verbij en mij overleven. Ze staat (evenals Nelleke Noordervliet) in het nieuwe boek van Vranken. Ik citeer het citaat (noot 83 nr. 150, pag. 99):

> 'Je probeert te voorkomen dat mensen jou een betekenis toekennen waar je zelf niet om gevraagd hebt, maar dat is toch onvermijdelijk? Betekenis is iets wat je uit handen moet geven. Je kunt er niet bij blijven staan en zeggen: dit beteken ik, Lucas Asbeek, en de dingen die ik maak betekenen dit en dat, niets anders. Je moet het overgeven, afwezig durven zijn als kunstenaar.' 'Maar ik wil niets liever.'
> 'Als ik *De kunstenaar* mag geloven, is het juist dat wat je niet meer kan, dingen maken die je moet overlaten aan de mensen, die er, los van jou, een betekenis aan zullen geven.'

Aan die passage, die op pagina 165 staat, is Reiner de Winter niet toegekomen. Ik zal binnenkort toch ook *De vriendschap* maar eens gaan lezen. Misschien gaat het licht ook voor mij nog een keer op.

BELASTINGMORAAL

Als de hoogte van de te betalen belasting afhankelijk wordt gesteld van wat de belastingbetaler verdient, zijn er drie methodes om van die hoogte op de hoogte te komen, drie manieren van 'aanslaan'.

1. De overheid is al precies op de hoogte van de verdienste van de belastingbetaler en stelt aan de hand van de geldende tarieven vast welk deel daarvan als (loon)belasting moet worden afgestaan. Het bijzondere is daarbij dat deze situatie, die zich voordoet bij de zeer velen wier verdiensten alleen bestaan uit loon of salaris, de fiscus in staat stelt het te betalen bedrag meteen, bij de bron, in te houden (en af te pikken). Veel mensen uit deze categorie weten niet eens wat ze bruto verdienen want dat de fiscus van de gegeven mogelijkheid gretig gebruik maakt is van algemene bekendheid.

2. De overheid vraagt de belastingbetaler zelf uit te rekenen en op te geven wat hij heeft verdiend, over welk bedrag hij moet worden aangeslagen. Hij moet zijn aangiftebiljet, tijdig, invullen en (portvrij, dat wel) opsturen. Sommigen noemen dat zichzelf de strop omdoen en, al naar gelang de mate van eerlijkheid, aantrekken.

De overheid vraagt inlichtingen als daartoe redenen lijken te zijn: waarom ineens zoveel aftrekbare onkosten? Is dit jaar niets verdiend aan wat de vorige jaren een belangrijke bron van inkomsten was? Waarom komt de optelling van de inkomensposten lager uit dan goede rekenkunst zou doen veronderstellen? Bij aanhoudende argwaan komt de fiscus (het is meestal een meneer) controleren aan de hand van de boekhouding. Dit is de methode die lange tijd de gangbare is geweest. In een tijd toen men dacht dat eerlijkheid nog heel

gewoon was. Maar de 'bad guys' konden er volop bij aan hun trekken komen met maar een klein risico.

3. De derde methode is een merkwaardig mengsel van twee en drie. De belastingbetaler moet zelf het bedrag vaststellen waarvoor hij aangeslagen zal worden (methode twee) maar de overheid is van bijna al zijn inkomsten precies op de hoogte (methode een). Ieder die aan onze man iets heeft betaald voor zijn werkzaamheden, moet dat aan de belasting opgeven. Alle rentes en dividenden die hij van aandelen, banktegoeden enzovoort heeft ontvangen zijn bij de fiscus bekend.

Dit is een voor de overheid heel plezierige manier van binnenhalen: het werk doen nog steeds de anderen, maar knoeien kunnen ze bijna niet meer. Controleren is makkelijk want een kwestie van vergelijken. De mens moest van Jean-Jacques Rousseau desnoods maar gedwongen worden om vrij te zijn, nu dwingt de fiscus hem om eerlijk te zijn. Een beetje amoreel is het wel. En een stilzwijgende invitatie om de laatste toevlucht te vinden: de toch nog onachterhaalbare verdienste.

RECHT EN ETHIEK

Al meer dan een jaar hangt in elke bus van de Nijmeegse stadsdienst een felgeel plakkaat met deze inhoud:

> In de stadsbussen van de CVD is het gebruik
> van een
> RADIO of WALKMAN
> VERBODEN!!
> Uw medepassagiers zijn er u dankbaar voor!!

Niemand neemt aan deze tekst aanstoot, geloof ik. Niet aan de vier uitroeptekens, die stuk voor stuk overbodig zijn, maar ook niet aan de ostentatieve verwarring van ethiek en recht die eruit spreekt.

Dat er iets niet klopt moet iedereen die lezen kan toch wel opgevallen zijn. De tweede zin sluit niet aan op de eerste. Die eerste zin eist een vervolg van ongeveer deze inhoud:

> Overtreding van dit verbod is strafbaar volgens art. 132 van de Nijmeegse gemeenteverordening en wordt gestraft met een geldboete van ten minste vijfhonderd gulden. De overtreder kan bovendien onmiddellijk uit de bus worden gezet.

Anders gezegd: om effectief te zijn eist een verbod een of meer negatieve sancties, in dit geval een hoofdstraf, de geldboete, en een bijkomende straf (de bus uit). Als je geen sancties wil, moet je geen verbod uitvaardigen. Dan moet je het strafrecht afschaffen.

Van de andere kant bekeken. Wat eist de tweede volzin van

zijn voorganger? Wat moet voorafgaan aan de mededeling dat een bepaald gedrag in de bus (in dit geval bestaande uit een nalaten, een niet-doen) vreugde en dankbaarheid bij de omzittenden zal teweegbrengen?

Juist, een beroep op moraal of fatsoen. Een zin van dit kaliber:

> U stoort de rust van de andere passagiers door in de bus uw radio of walkman aan te laten staan. Wij verzoeken u dan ook even beleefd als dringend dit niet te doen.

Er is al eeuwenlang een strijd aan de gang over de vraag welke van die twee methodes het meeste effect heeft. Want gelijktijdig naast elkaar kunnen ze niet bestaan. De pessimisten zeggen dat ze allebei geen zier helpen.

Maar zeker is dat ze niet kunnen werken als ze door elkaar gehaald worden. Zij die wegens overtreding voor de rechter gebracht worden, zullen vrijuit gaan als zij er zich op beroepen dat ze alleen maar niet hebben voldaan aan een verzoek. En wie te horen krijgt dat hij aan een zo redelijk verzoek geen gehoor geeft, kan erop wijzen dat hij wel vrijwillig zou willen afzien van de vreugde van radio en walkman maar niet als gevolg van een bot verbod.

LAST STORY

We waren er allemaal. De burgemeester met het lint, de journalisten met het blok. Nog geen televisie. Het was erg benauwd want het huis was klein en de zomer warm. Er werden kleine drankjes geserveerd en iemand tikte ergens tegenaan, zodat het stil werd.

De burgemeester sprak ze toe. Hij noemde ze bij hun voornaam. Kees, geloof ik, en Riet. Zo heette je vroeger.

Ze waren vijfenzeventig jaar getrouwd. Dat kwam ook toen zelden voor, omdat de gemiddelde leeftijd van een vrouw toen negenenzestig was en die van een man vierenzestig en een half. Weinig kans dat je allebei zo hoog boven het gemiddelde uitsteeg en dan nog met elkaar getrouwd ook.

De familie was er ook. Zelfs de kleinkinderen waren al op jaren. Ze liepen in hun zondagse kleren en je kon zien dat ze niet gewend waren om te luisteren. Zo interessant was het trouwens niet. Namens de gemeente werd daarna iets aangeboden dat in een bruine zak zat. Zij maakte het open maar ik stond nogal achteraan en kon niet zien wat erin zat. Veel zaaks kan het niet geweest zijn want we leefden in de tijd van Drees en van versobering. Bovendien: ze keek niet bar gelukkig toen ze het zag. Toch volgde applaus. Zo'n armetierig geklap dat je à revers doet denken aan die minutenlange ovaties in de concertzaal na een rommelig stuk muziek, slecht gedirigeerd, belabberd uitgevoerd maar dat doet er niet toe. Want publiek is er om te applaudisseren. En 'bis, bis' te roepen in de hoop dat ze het niet in hun hoofd halen. Want ze moeten naar bed. Nog maar onlangs ben ik onder voortdurend stormachtig applaus van Nijmegen naar Arnhem gereden. Alweer Mahler natuurlijk. Moeten we daar luistergeld

voor betalen? Dat 'hoort' helemaal niet lekkerder, nummer 55.

Het schriele applaus stierf weg. Een door de wol geverfde journalist van *Het Parool* ging vragen stellen. Het leek wel een interview.

Ze waren allebei nog goed bij de taal. En toch wel blij dat ze een keer in dat lange leven van hen de aandacht van de groten der aarde hadden kunnen trekken. Vertel eens iets uit uw jeugd, zei de *Parool*-man gemoedelijk. Of is dat te lang geleden? En omdat het een heel bijzondere dag was kwam hij extra vlot over de brug. 'U vraagt mij naar mijn jeugd,' herhaalde hij. 'Daar kan ik weinig over zeggen. Want die heb ik zowat helemaal in de gevangenis doorgebracht.' Er ontstond een wat gênante stilte. En in die stilte zei de oude vrouw, zijn echtgenote: 'Kom Kees, wat doe je nou; ik zeg toch ook niet wat ik vroeger heb uitgespookt.' 'Wat was dat dan?' vroeg hij gretig. Ze dacht even na en zei: 'Ik kan zo gauw niks vinden, maar het zou toch gekund hebben dat ik ook iemand had vermoord.'

'Je moet niet zoveel praten,' mopperde hij. 'Zie je niet, dat ze alles aan het opschrijven zijn?'

Dat zag ze niet want ze was bijna blind. Maar ik die erbij stond, ik was gelukkig. Ik dacht: zij die het gedaan hebben verschillen op den duur bijna niet van hen die het zouden hebben kunnen doen. Er kwam niets van in de krant. Toen ging dat nog zo.

VERANTWOORDING

Van de in dit boek opgenomen verhalen zijn er enkele reeds eerder gepubliceerd. 'Voorspelling in vijfvoud' verscheen onder een andere titel in de bij Kok-Agora, Kampen uitgegeven bundel *Kleine geschiedenis van de toekomst*. 'Paniek en strafrecht' en 'De leuke rechter' in *De Groene Amsterdammer*. 'Verkeersrecht, liefde en nog wat' alsmede 'Nutteloos gepieker' en 'Beslissen' in het juridisch maandblad *Verkeersrecht*. 'Over drugs gesproken' in het maandblad voor rechten-studenten *Ars Aequi*, 'Dingen die mij hinderen' en 'Milieu en papier' in het weekblad *Nederlands Juristenblad* en 'Twee rechters' in *NRC Handelsblad*. Twee verhalen zijn bewerkingen van zogenaamde conclusies die ik voor de Hoge Raad heb geschreven: 'Exercities in auto-kritiek' en '100.000'. 'Pieter Paulus, genie of draaikont?' is een bewerking van een voordracht gehouden te Leiden bij gelegenheid van het feit dat tweehonderd jaar geleden de Bataafse Republiek werd uitgeroepen. 'Klein beginnen' ten slotte staat in een boekje dat de eerstejaars studenten recht van de universiteit van Amsterdam krijgen aangeboden. De overige 48 verhalen zijn nooit eerder publiek gemaakt.

REGISTER VAN EIGENNAMEN

Agassi, André 219
Agt, A.A.M. van 27, 46
Alberti, Willy 188
Ambler, Eric 201
Amerongen, Arthur van 157
Anacreon 36
Aquino, Thomas van 28
Ariëns, Alphonse 156-159
Aristoteles 28
Asbeek, Lucas 224
Augustinus 55

Baan, P.A.H. 55
Bach, J.S. 132
Bakker, Marcus 171
Becker, Boris 219
Beek, Geert van 222
Besouw, Jan van 158
Bilderdijk, W. 153-155
Black, Hugo 139-141, 143-145
Blok, P.J. 91
Bolkestein, Frits 140
Bomans, Godfried 44
Borah, W.E. 145
Boudier-Bakker, Ina 9
Braak, Menno ter 153
Braun, Eva 178
Brittain, Vera 74, 75
Brom, Gerard 158, 159
Brouwer, Aart 157
Burgersdijk, L.A.J. 38, 43
Burnham, James 180
Busken Huet, C. 153, 154

Calas, Jean 102
Capone, Al 54
Carp, J.H. 136
Carré, John le 196, 202
Carter, Jimmy 24
Castro, Fidel 1978
Cicero, Marcus Tullius 44, 201
Colenbrander, H.T. 97
Colijn, H. 100
Collins, Jackie 202
Condorcet,M.-J.-A.-N. Caritat, markies van 92
Coren, Stanley 109
Cotterell, Violet 205, 206
Craats, Jan van de 130, 131
Crombag, Hans 202

Dantzig, A. van 219
Denning, Lord ('Tom') 139-143
Denning, Joan 142, 143
Deyssel, Lodewijk van 60
Dickens, Charles 78, 81, 82, 112
Diephuis, G. 42
Diophantos 128
Dis, Adriaan van 217
Domela Nieuwenhuis, Ferdinand 115
Donner, mr. J.H.P. 205, 206
Dostojevski, F.M. 125
Dow, Clare 47
Duinkerken, Anton van 35, 212
Dunk, H.W. von der 153

Feller, F.X. de 97
Fermat, Pierre de 128-132
Freeman, Iris 139, 140, 143
Fruin, Robert 153
Gaulle, Charles de 101
Genegten, R. van 135, 136
Genestet, P.A. de 213
Geyl, Pieter 122, 153-155
Gezelle, Guido 200
Ginneken, Jacques van 158
Goedegebuure, Jaap 125
Gogh, Th. van 54
Goncourt, Edmond de 59, 60
Goncourt, Jules de 59, 60
Gorbatsov, M. 126
Grunberg, Arnon 223
Guwy, France 103

Habermass, J. 127
Harlay, Achille de 149

Harris, James 96
Hegel, G.W.F. 148
Heijden, A.F.Th. van der 217, 221, 223
Heine, Heinrich 78, 82, 93, 179, 188, 217
Hek, Youp van 't 123
Hendrikus, P. 50
Hesiodus 36
Heumakers, Arnold 222
Hitler, Adolf 133, 137, 170, 178-180
Hoefnagels, G.P. 54, 55
Homerus 36, 112
Huizinga, J. 153

Keats, J. 200
Kempe, G.Th. 55
Kleist, H.W. von 209
Komrij, Gerrit 71
Kossmann, E.H. 153
Kosto, Aad 55
Kouwenaar, Gerrit 9

La Barre, chevalier de 102, 103
Lammers, Han 46
Laurey, Harriët 71
Lennep, Alexa van 46
Lennep, Emile van 46
Lindbergh, Charles 167
Linden, J. van der 91
Linden, Gerry van der 217
List, Liesbeth 46
Litmanen, Jari 62
Lodewijk XVI 101, 102

Mahler, G. 229
Mao Zedong 114, 170, 179, 197
Marsman, H. 196
Marx, Karl 179
Masson, Oliver 36, 37
McCarthy, Mary 18, 46, 47
Meijer, Ischa 139
Meijers, E.M. 153
Mertens, Anthony 222
Michielsen, Peter 147
Mierlo, Hans van 46
Montaigne, M. de 132
Möring, Marcel 223
Mout, mr. A. 173
Mulder, Reinjan 202
Mulder, Gerard 134, 136, 138
Mulder, Albert 27, 29, 30
Mulish, Harry 46
Multatuli 43
Munro, H.H. 201
Mussert, A. 100

Napoleon 170, 175
Noordervliet, Nelleke 224
Nooteboom, Cees 46

O'Mill, John 21
Oostveen, Noortje van 176, 177
Opzoomer, C.W. 42, 43
Orwell, George 24, 73-79, 82, 123, 156, 179, 180, 187, 201

Palmen, Connie 221-224
Pannick, David 48, 49, 115
Pascal, B. 12
Paulus, Pieter 90-101, 103, 231
Paulus 19, 146
Peeters, Carel 125, 202, 222
Perron, E. du 153
Petsjerin 37
Picasso, P. 125
Pichegru, C. 98
Plato 81
Pompe, W.P.J. 55
Popper, K.R. 124, 129
Presser, J. 201
Prick, Harry 60

Reve, Karel van het 37, 122-132
Reve, Gerard van het 122
Robespierre, M.M.I. de 18
Romein, Jan 153
Roosevelt, F.D. 143-145
Rousseau, J.-J. 92, 226
Rubens, P.P. 78
Rushdie, Salmon 101

Sainte-Beuve, C.A. 36, 37
Saki, pseud. van H.H. Munro
Savornin Lohman, A.F. de 91
Schama, Simon 95, 99
Schillebeeckx, E. 126
Schimmelpenninck, Rutger Jan 99
Scholten, Paul 153, 224
Schuyt, C.J.M. (Kees) 22, 23, 183, 185
Shakespeare, W. 78
Simonides, Constantin 36, 37
Simpson, O.J. 216
Slingelandt, Simon van 96

Smit-Kroes, Neelie 191
Smith, Michael 216
Smith, Susan 216
Smith, Alex 216
Socrates 81
Sophokles 38, 40
Spiegel, Laurens van de 97
Stalin, J.V. 114, 170, 179, 210
Steenbeek, Rosita 187, 217
Stuart Mill, J.S. 57
Suringar, Pieter Hendrik 93, 96
Süskind, Patrick 105
Swift, Jonathan 196, 197

Thompson, M.A. 159
Thorbecke, J.R. 172
Titiaan 78
Toland, John 178
Tolstoi, L. 102, 125, 201
Toynbee, A.J. 153
Trollope, Anthony 78-89, 213, 217
Trollope, Henry 80

Uyl, Liesbeth den 46
Uyl, Joop den 46

Verbeek, Pim 22
Verbij, Antoine 223, 224
Vestdijk, S. 125
Vidal, Gore 54, 202, 223
Vockestaert, Françoise Henriëtte 97
Voetius, G. 212
Voltaire 92, 101, 103
Vondel, Joost van den 108
Vonnegut, K. 73
Vranken, Jan 224

Warren, Earl 139, 146
Wesseling, H.L. 153
Westhof 176
Wiles, Andrew 130-132
Willem V, stadhouder 91, 94, 98, 100
Willem I, koning 99
Winter, Reinier de 221-224
Wit, J.B.C. de 192
Wolthuis, J.A. 136

Zeeman, Michael 222
Zilcken, P. 60

'Wie, bijna zeventig, zoveel zo belangrijke dingen nog niet doorheeft, voor hem staat maar één fatsoenlijke uitweg open: schrijven en nog eens schrijven tot de dood erop volgt. Want alleen zó laat al dat onbegrijpelijke zich tenminste een beetje temmen.'

Jan Leijten, advocaat-generaal bij de Hoge Raad, schreef eerder *De verschrikkelijke eenzaamheid van de inbreker* (derde druk 1995); *Brullen als een nachtegaal* (1993) en *De achterkant van het recht* (1994).

ISBN 90 5018 310 7

9 789050 183109

UITGEVERIJ BALANS